

Bescheiden spelen en sporten

Lopers (1^e eeuw v.o.t.)
uit Villa dei Papiri, Herculaneum

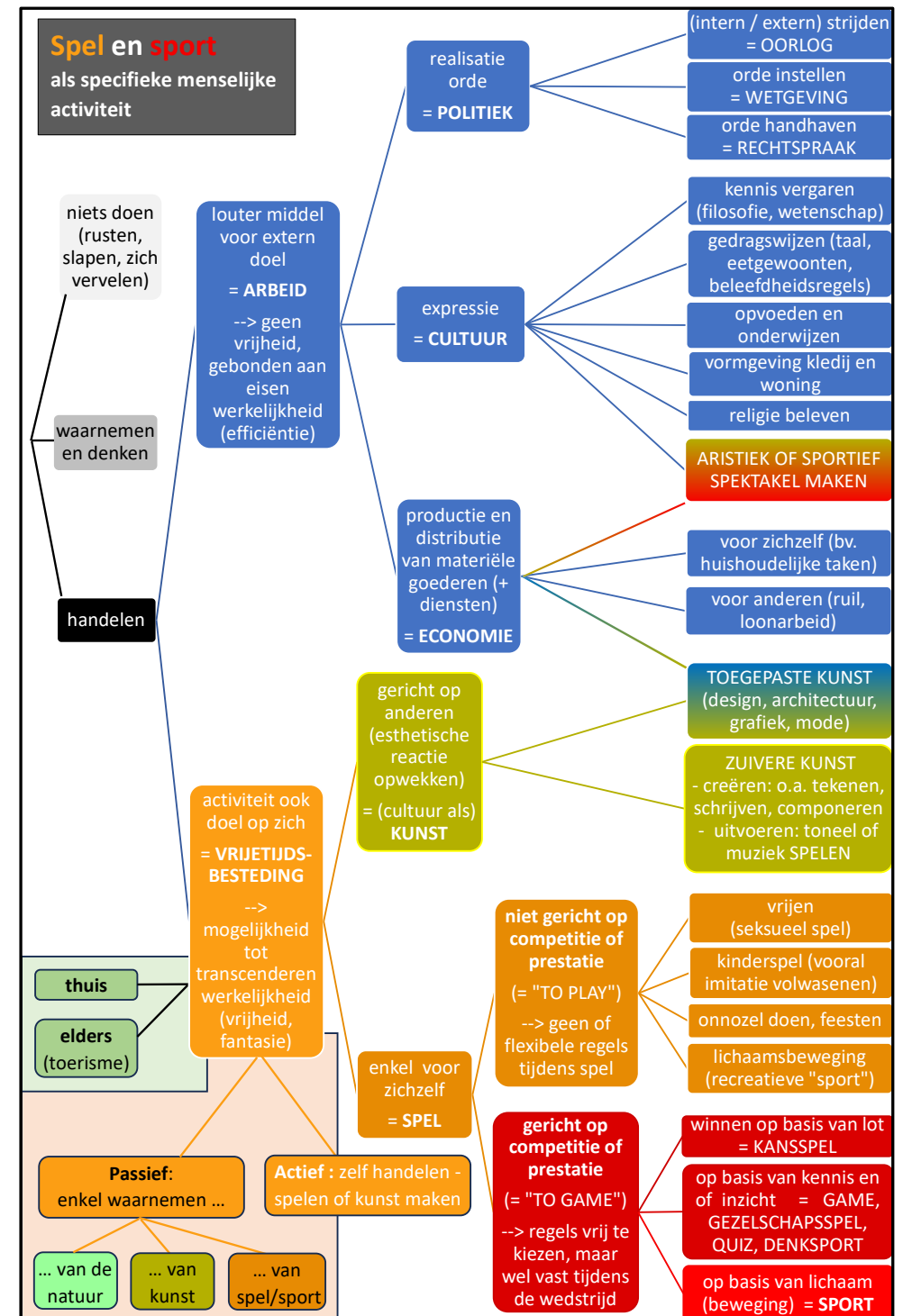
Fietser (1894)
Edward Penfield

Kaarters (nr. 3, 2014)
David Hockney

**Waarom en hoe wij in de vrije tijd moeten
spelen en bewegen, maar veel minder sporten**

Paul Gordyn

Voor Klaas
en iedereen die bereid is na te denken over diens spel en sport

januari 2024

Wanneer iemand, omdat hij geen andere serieuze belangstelling kent of elk ander belang vergeet, een spel al te serieus neemt, houdt het weldra op nog een spel te zijn en hebben medespelers net zo min als hijzelf er nog enig plezier aan.

Rudolf Boehm, *Waarom afscheid van de seksualiteit?*, in *De seksualiteit herzien - het werk van Jos van Ussel*, 1979

Kun je in onze westerse landen als politicus een redelijke sportpolitiek voeren? Nee. Kun je motorcrossers tegenhouden die de natuur vernietigen? Nee. Kun je beletten dat meisjes van 12 jaar allerlei onnatuurlijke turnfratsen uithalen? Nee. Kun je nagaan hoeveel sportmensen vroegtijdig sterven omdat ze zich kapot trainten? Nee. Kunnen we boksmatches verbieden? Nee.

Een samenleving waarin dergelijke kwalen ongestoord kunnen voortwoekeren, is een irrationele en ongezonde maatschappij, dat valt niet te ontkennen.

Jaap Kruithof, *Sport*, in *Omgaan met de dingen*, 1990

Yoko Ono (°1933) speelt schaak met het door haar ontworpen schaakspel

Inhoud

INLEIDING	6
Michel de Montaigne	6
1. WAT BETEKENEN SPEL EN SPORT?	7
1.1. SPEL EN SPORT DEFINIËREN	7
Menselijke handelingen	7
Arbeid	7
Vrijtijdsbesteding	9
Kunst en spel	10
Competitief spel en niet-competitief spel	11
Competitief spel: kansspel, intellectueel spel ("denksport") en sport	13
Sport	14
Passieve en actieve vrijtijdsbesteding	15
Vrijtijdsbesteding als arbeid	15
1.2. SPEL EN SPORT BESTUDEREN	16
Een uitgebreid studieterrein	16
Antropologische betekenis van vrije tijd, spel en sport	16
2. SPEL & SPORT EN GOEDLEVEN	19
Leven is geen spel	19
2.1. VERHOUDING ARBEID / VRIJE TIJD	19
2.1.1. <i>Metafysische beschouwing: noodzaak van arbeid</i>	20
Karl Marx: rijk van de arbeid versus rijk van de vrijheid	20
Sartre over spel en sport: skiën om God te worden	21
2.1.2. <i>Historische beschouwing: nefaste invloed van het kapitalisme</i>	23
2.1.2.1. Het kapitalisme vervormt arbeid tot spel	23
Bertrand Russell prijst het niets doen	24
Gamificatie van het onderwijs: enkele kritische vragen en opmerkingen	26
2.1.2.2. Het kapitalisme tast de vrije tijd aan	27
Jaap Kruithof over commercialisering en schaalvergroting van sport	29
Blaise Pascal waarschuwt tegen amusement als afleiding	31
A. MacIntyres tegenstelling <i>sociale praktijken/instellingen</i> toegepast op sport	33
2.1.3. <i>Naar een goede verhouding arbeid / vrije tijd</i>	34
Weg met de vele uren arbeid voor nooit stoppende groei	34
Vrijtijdsactiviteiten als brood en spelen	34
Hoeveel uren arbeid en hoeveel uren vrije tijd?	35
Thomas More: zeshuizen en tuinieren	36
2.2. VERHOUDING ONDERDELEN VRIJE TIJD	37
2.2.1. <i>Verhouding kunst / spel</i>	38
2.2.2. <i>Verhouding niet-competitief / competitief spel</i>	38
2.2.3. <i>Verhouding toeval / eigen capaciteiten</i>	38
2.2.4. <i>Verhouding geest / lichaam bij spel</i>	39
2.2.5. <i>Verhouding sport / andere vrijtijdsactiviteiten</i>	42
Sport en gezondheid	42

Sport en discipline	43
Sport en agressie	44
2.2.6. Verhouding passieve / actieve vrijetijdsbesteding	44
3. SPEL & SPORT EN GELIJKVRIJ SAMENLEVEN.....	45
Goed samenleven vraagt om gelijkvrijheid	45
3.1. GELIJKVRIJHEID BIJ VRIJETIJDSEBETSTEDING	46
3.1.1. Ongelijkheid van vrouwen en mannen	46
3.1.2. Ongelijkheid van personen met en zonder een handicap	47
3.1.3. Ongelijkheid van oud en jong	47
3.1.4. Ongelijkheid van LGBTQ+-gemeenschap.....	48
3.1.5. Ongelijkheid van allochtonen en autochtonen.....	48
3.1.6. Ongelijkheid van dieren en mensen.....	49
3.1.7. Ongelijkheid van socio-economische klassen	49
De weg naar gelijkvrijheid	50
3.2. GELIJKVRIJHEID EN COMPETITIEF SPELEN	51
3.2.1. Interne problemen van competitief spel & sport.....	51
Fair play onder druk.....	51
Doping toelaten?	52
3.2.2. Sport en maatschappelijk geweld.....	54
Sport: een geschiedenis van gewelddadig wij-zij-denken	54
Sport en het civilisatieproces beschreven door Norbert Elias	56
Het civilisatieproces in het moderne westen.....	56
Het civilisatieproces op zijn retour?	58
Sport als mimetisch, gesublimeerd geweld	59
Is strijd en wedijver een natuurlijke drift?	60
Mimetisch geweld versterkt geweld	61
Computergames, verlaagde agressiedrempel en toename van geweld	62
Een linkse visie: bescheiden competitief spel en sport, onder vrienden	63
Christopher Lasch: overtuigt zijn antwoord op de linkse visie?	63
CONCLUSIE	66

Paul Smith, *The Day Before War Broke Out (A Football Match, 1939)*, 2006

Inleiding

Noodzaak van een filosofische benadering van spel en sport

In de brochure *Bescheiden wandelen* wordt gesteld: *Wandelen is geen sport, hoewel velen het vervormen tot wandelsport*. En verder: *Sport is niet zo onschuldig als de enorme aanwezigheid ervan en aandacht ervoor doen veronderstellen. Sporten is gericht op het overheersen van de andere, sport is wezenlijk hiërarchisch, sport is gericht op ongelijkheid, sport is oorlog, zoals het metaforisch, maar niet onjuist wordt uitgedrukt. Men antwoordt: het is maar een spel. Dat klopt, maar spelen staat niet los van het “echte” leven* (p. 26-27 - digitale versie van de brochure beschikbaar op: www.detuinvanhetgeluk.be/publicaties/bescheidenwandelen.pdf).

Deze toch forse uitspraken vragen verdere argumentatie. Wie bescheidenheid centraal stelt (niets te veel, maar ook niets te weinig veronderstellen, willen of doen – anders gezegd, de juiste scheidingslijn aanbrengen tussen hoogmoed en nederigheid, om zo het juiste midden te bereiken), moet nagaan welke eventuele nuanceringen aangebracht moeten worden. Een filosofische benadering van sport, en ruimer, van vrije tijd en spel dringt zich op. Dat betekent twee dingen.

Een wijsgeer bekijkt, ten eerste, de zaken zo ruim mogelijk en legt abstracte verbanden, ook al vinden velen die vergezocht. Vele problemen bij de menselijke betrachting om goed te leven en goed samen te leven doen zich immers voor omdat men niet ver genoeg wil kijken of zoeken. Daaruit volgt, ten tweede, dat de wijsgeer zaken in twijfel trekt die bijna iedereen evident vindt.

In een eerste deel van deze brochure worden de begrippen spel en sport als specifieke vrijetijdsactiviteiten afgebakend. Belangrijk is sporten niet te verwarren met bewegen, om goed het verschil te zien tussen bv. (recreatief) zwemmen en zwemsport. In een tweede deel wordt nagegaan welke plaats arbeid, spel en sport moeten krijgen om goed te leven. In een derde deel worden spel en sport beoordeeld vanuit de centrale waarde bij goed samenleven: gelijkvrijheid.

Steeds staat bescheidenheid voorop. Let wel, soms noopt bescheidenheid om een bepaalde activiteit (bijna) helemaal niet uit te oefenen, want soms is weinig nog te veel.

Wie evidenties in vraag stelt, levert kritiek en dat wordt niet altijd in dank afgenomen. Nog meer dan bij kritiek op politieke of economische structuren of op de algemene moderne levensstijl, zullen velen zich aangevallen voelen en ontstemd reageren bij kritiek op hun vrijetijdsactiviteiten, in het bijzonder op hun sportbeoefening. De vrije tijd is immers meer van onszelf dan de arbeidstijd. In de vrije tijd kunnen we meer zelf keuzes maken en we zijn dan ook meestal emotioneel meer betrokken bij onze activiteiten. Moet een filosoof ons wel de les komen spellen?

Iedereen is vrij om, na een blik op de ondertitel of de inhoudstafel, deze brochure naast zich neer te leggen, of na lectuur ontstemd te reageren. Je kan echter ook Montaignes raad volgen.

Michel de Montaigne (1533-1592) bestempelt *schaken, kaatsen en dergelijke als ijdele, onbeduidende bezigheden* (*Essais*, III, 10) en schrijft in het essay *Over de kunst van het discussiëren* (*Essais*, III, 8) dat hij een *dodelijke hekel aan vechtsporten* heeft, want *vechten voor de aardigheid leidt tot niets dan narigheid*. Discussiëren daarentegen vindt hij *aangenamer dan wat ook in het leven*, vooral onder vrienden. *Een vriendschap die bang is voor elke confrontatie en zich telkens weer moet inhouden, is niet vrijmoedig genoeg*. Discussiëren is echter niet zozeer een spel, maar in de eerste plaats ernst, wat blijkt uit Montaignes filosofische basishouding:

Als iemand het met mij oneens is, wekt hij mijn aandacht, niet mijn woede. Ik leg contact met de mens die mij weersprekt en het mij lastig maakt. De waarheid hoort voor ons beiden het algemene doel te zijn.

1. Wat betekenen spel en sport?

1.1. Spel en sport definiëren

In de studie van mens en maatschappij zijn de verschijnselen zo complex dat het nooit volledig duidelijk is in welke mate een definitie de essentie van een bepaald verschijnsel weergeeft. Verschillende auteurs gebruiken verschillende definities. De ene definitie is al beter dan de andere, maar wie zal daar over oordelen? Proberen te komen tot een algemeen aanvaarde definitie (zoals in de exacte natuurwetenschappen) is een hopeloze zaak. Dat is vervelend, maar geen ramp. Je moet wel bij het lezen van meerdere auteurs steeds in het oog houden welke definitie een bepaalde denker hanteert en proberen te achterhalen waarom die voor die definitie kiest.

Wat wordt in deze brochure verstaan onder spel en sport? De betekenis van deze begrippen zal verduidelijkt worden aan de hand van een ruimer schema, afgebeeld op pagina 2.

Menselijke handelingen

Soms doet een mens niets. Helemaal niets kan natuurlijk niet, het lichaam blijft functioneren, maar dat gebeurt meestal onbewust en automatisch, zoals tijdens het slapen. Soms moet een mens rusten, dat is een activiteit tijdelijk opschorten. Soms doet een mens niets doelgericht, terwijl die dat wel wil: die verveelt zich dan.

Soms doet een mens niets meer dan de wereld waarnemen en eventueel over deze waarnemingen reflecteren. Je kan dit aanduiden als passief gedrag of het toch beschouwen als actief zijn, maar dan innerlijk. Om te zeggen dat een mens handelingen stelt, is meer nodig.

Essentieel bij een handeling is dat de mens energie aanwendt om een gegeven toestand van de wereld te veranderen en zo een doel te realiseren, dat is een nagestreefde nieuwe toestand van de wereld. De wereld veranderen kan overigens enkel door energie aan te wenden, de eigen energie of energie van buitenaf.

Handelingen kunnen op meerdere wijzen ingedeeld worden: reflexmatig of niet, bewust of onbewust, gemotiveerd door een gevoel of door een rationele overweging, ... , en, wat hier verder besproken wordt, arbeid of vrijetijdsbesteding.

Arbeid

Bij arbeid stel je handelingen die volledig in dienst staan van een doel buiten die handelingen. De handelingen zijn uitsluitend een middel voor een vooraf gegeven doel. De voornaamste kwaliteit is efficiëntie: je stelt handelingen die het doel realiseren met het kleinste aantal middelen (tijd, arbeidskracht of externe energie, natuurlijke hulpbronnen) en – vaak vergeten – met het kleinste aantal negatieve bijwerkingen (afval, onvermijdbare nadelen, ...). Het gevolg is dat je geen vrijheid hebt: wat je moet doen, ligt vast en wordt bepaald door de werkelijkheid buiten jou. Als je glas wil blazen, moet je het glas verwarmen tot een temperatuur tussen 870 en 1040 °C. Als je baas je opdraagt een pakje af te leveren in de Guldenspoorstraat, mag je het niet

afleveren in de Hertstraat. Het kan natuurlijk zijn dat je niet weet wat de wereld jou opdringt voor een arbeidshandeling, maar dan probeer je daar zo vlug mogelijk achter te komen.

Arbeid kan op meerdere wijzen ingedeeld worden: handenarbeid of intellectuele arbeid, beroepsmatig of niet (zoals huishoudelijke arbeid of arbeid nodig in het kader van een vrijetijdsbesteding), zelfstandige arbeid (je beschikt dan zelf over het kapitaal, dat zijn de vereiste natuurlijke hulpbronnen en werktuigen) of loonarbeid (je krijgt een loon van de eigenaar van het kapitaal, wat volgens de socialisten zoals Proudhon en Marx leidt tot uitbuiting), ...

In het schema op p. 2 wordt een indeling gepresenteerd op basis van de drie grote maatschappelijke gebieden: economie, politiek en cultuur.

Economische arbeid zorgt voor de productie en distributie van materiële goederen en diensten om de materiële en ideële strevingen in een samenleving te realiseren.

Politieke arbeid zorgt voor de orde in een samenleving: het beveiligen van de samenleving tegen vijandige groepen van buiten of van binnen (oorlogsvoering en verdediging), het opstellen van wetten die de samenleving ordelijk en intern veilig maken (wetgeving) en het zorgen dat de wetten geëerbiedigd worden door middel van het bestraffen van overtreders (rechtspraak).

Culturele arbeid zorgt – abstract uitgedrukt – voor de expressie van de samenleving (er is ook een ruimer gebruik van het begrip: cultuur is alles wat de mens tot stand brengt en staat dan in tegenstelling tot natuur; daarnaast is er ook een beperkter gebruik: cultuur wordt dan synoniem van kunst). Onder cultuur als expressie vallen een hele reeks zaken. Men drukt zich uit en communiceert met een bepaalde taal, men vergaart kennis (filosofie, wetenschap), men gedraagt zich op bepaalde wijzen (bij het eten en drinken, zich ontlasten, zich kleden, wonen, omgaan met anderen, ...), men voedt de jongeren op (soms ook volwassenen) en verstrekt hen onderwijs, men volgt de religieuze voorschriften.

Er is bij de politieke en culturele handelingen wel degelijk sprake van arbeid, toch als ze ernstig zijn (d.w.z. als ze niet gesteld worden als vrijetijdsbesteding): je moet je wel degelijk inspannen, soms tegen je zin in, en er is geen vrijheid, je bent gebonden aan bepaalde regels opgelegd door het doel. Als je de oorlog wil winnen, moet je de juiste strategie volgen; als je verkeerde wetten maakt of als je de rechtspraak willekeurig toepast, krijg je chaos in de samenleving; als je foutief redeneert, krijg je waardeloze kennis; als je de omgangsregels niet volgt, zal je vlug geminacht of zelfs gemeden worden; als je geen klederen draagt bij grote koude, vries je dood; als je stout gedrag van kinderen belooft, zal je het kind niet succesvol integreren in de samenleving; als je het offer aan de goden niet uitvoert volgens de rituele regels, riskeer je (zo denkt de gelovige toch) de wraak van de goden.

Het begrip *arbeid* wordt hier dus zeer ruim ingevuld, als alle activiteiten waarbij het doel de mogelijke handelingswijzen vastlegt en beperkt. Andere auteurs gebruiken een beperkter begrip van arbeid, nl. beroepsarbeid. Een voorbeeld is de socioloog Norbert Elias (1897-1990), in *Vrije tijd in het spectrum van de niet aan arbeid gebonden tijd* (hoofdstuk 3 van zijn boek *Sport en spanning*). Meerdere activiteiten die hij rangschikt onder *niet aan arbeid gebonden tijd* zonder echt *vrije tijd* te zijn, betreffen ofwel economische activiteiten in de privé sfeer (zoals zorgen voor eten, wassen en andere huishoudelijke taken) ofwel politieke en culturele activiteiten (zoals deelname aan verkiezingen, religieuze activiteiten, lezen van kranten). In deze brochure worden die activiteiten wel als arbeid beschouwd.

Soms is er bij arbeid wel mogelijkheid tot kiezen, omdat er meerdere (in principe even) efficiënte middelen beschikbaar zijn om het nagestreefde doel te realiseren. Deze gedeeltelijke

vrijheid doet het arbeidskarakter van de uiteindelijk gekozen activiteit niet teniet: men stelt de handelingen enkel om op de efficiëntste wijze het doel te realiseren. Met de auto of met het openbaar vervoer naar het zwembad gaan vraagt evenveel tijd, dus kan ik kiezen, maar de fiets is uitgesloten, want dat vraagt meer tijd dan ik beschikbaar heb voor de verplaatsing. Mijn baas laat me toe thuis te werken voor diens bedrijf, maar of ik nu kies voor thuiswerk of werk in het bedrijf, het blijft arbeid voor het bedrijf. Zodra zou blijken dat ik thuis minder efficiënt werk, zal het vlug gedaan zijn met het mogen thuiswerken.

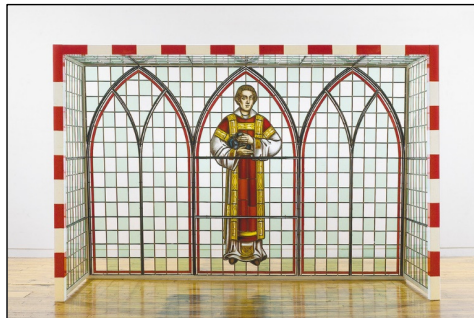
Het is ook mogelijk dat arbeid vermengd wordt met niet-arbeidsactiviteiten. Ik kan werken voor het bedrijf en ondertussen luisteren naar muziek voor mijn plezier. Het is natuurlijk ook niet uitgesloten dat je het arbeiden plezierig vindt. Het is niet omdat je verplicht bent iets te doen, dat je het niet graag doet.

Tegenover arbeid staat vrijetijdsbesteding.

Vrijetijdsbesteding

Handelingen in de vrije tijd zijn handelingen die je (ook) doet ter wille van de handeling zelf. Je gaat wandelen, omdat je dat plezierig vindt, zonder dat er enig ander doel aanwezig moet zijn dan het willen wandelen. De klassieke stelling dat een vrijetijdshandeling (waaronder spel en sport vallen – zie verder) uitsluitend zichzelf als doel heeft (geleerd uitgedrukt, *autotelisch* is), is echter een onnauwkeurige uitdrukking. Soms is er wel een doel buiten de handeling zelf, maar dat doel is vrij gekozen én de handeling blijft op zich nastrevenswaardig en plezierig, ook als het externe doel er niet zou zijn. Je behoudt een grote mate van vrijheid. Je kiest ervoor om jouw zorgen te vergeten en dan kan je daarvoor naar muziek luisteren of gaan wandelen. En als je gaat wandelen om jouw zorgen te vergeten, dan kan je zowel naar de Hertstraat als naar de Guldenspoorstraat trekken, dat doet er niet toe, dat is een vrije keuze.

Je kan bij vrijetijdsbesteding zelfs de eisen (de kenmerken) van de materiële werkelijkheid transcenderen (naast jou neerleggen) en een eigen ideële wereld scheppen door jouw fantasie te gebruiken. Een handdoek is voor een spelend kind niet langer iets om je handen te drogen (dan moet de doek zelf droog zijn), het is een pruik op het hoofd geworden (en mag dan gerust nat zijn). Kunstenaar Wim Delvoye maakte een voetbalgoal waar het net vervangen is door glasramen: hij heeft duidelijk geen arbeid geleverd voor een voetbalclub, maar hij heeft zijn vrijheid gebruikt om een kunstwerk te creëren dat niet thuishoort op een voetbalveld.

Een bepaalde handeling kan nu eens arbeid, dan weer vrije tijd zijn. Wie loopt om de trein te halen, werkt en is niet vrij: die moet de kortste weg kiezen en minstens zo hard lopen dat die het doel van het lopen (het halen van de trein) realiseert. Wie gaat lopen als vrijetijdsactiviteit, loopt om te lopen en kan zelf willekeurig diens parcours en snelheid bepalen. Wie seks heeft uitsluitend om zich voort te planten, doet aan arbeid. De homoseksuele koning die tegen zijn zin vrijt met de koningin om een troonopvolg(st)er te verwekken, doet lastig werk, dat hem geen

vrijheid laat: hij is verplicht tot penetratie van een vrouw. Als die koning vrijt met een man voor zijn plezier, is hij volledig vrij in het seksspel (los van eventuele ethische beperkingen, zoals het hebben van respect voor de partner).

Er zijn een aantal andere begrippen die vaak gebruikt worden om vrijetijdsactiviteiten aan te duiden.

Zo is er het begrip *tijdverdrijf*. De tijd die door de handeling moet verdreven (of zo men wil, opgevuld) worden, is natuurlijk de vrije tijd, want de arbeidstijd verdwijnt vanzelf (vult zichzelf automatisch op) door (de noodzaak van) het doel waartoe de arbeid dient.

Verder zijn er de begrippen *vermaak*, *recreatie*, *ontspanning*. Deze begrippen zien de vrije tijd in functie van de arbeid. Het gaat om een tijdelijke onderbreking van de arbeid, bedoeld om later weer aan te slag te kunnen. Men recreëert (vermaakt, hermaakt) de arbeidskracht, men ontspant zich (men rust even uit) om zich wat later opnieuw te kunnen inspannen. Vrije tijd heeft zeker deze functie en misschien is het voor velen wel de voornaamste functie, maar vrije tijd kan er ook los van staan. Vrije tijd is meer dan recreatie.

Een ander begrip is *afleiding*, met als variant *verstrooiing*. De vraag is afleiding waarvan. Het kan gaan om afleiding van de inspannende arbeid (zie vorige alinea), maar ook om afleiding van andere onaangename aspecten van het leven, zoals bij de analyse die Pascal maakt van *divertissement* (zie p. 31-33).

Soms wordt vrijetijdsbesteding ook *spel* genoemd. Dat is echter geen goed idee, omdat het geen ruimte laat om spel van kunst te onderscheiden.

Kunst en spel

Vrijetijdshandelingen zijn ofwel kunst ofwel spel.

Beide activiteiten komen overeen wat de vrijheid betreft. Zowel de kunstenaar als de speler is vrij, trekt zich niets aan van het praktisch nut van diens activiteit, kan diens fantasie gebruiken, kan de bestaande wereld transcenderen en een eigen wereld scheppen.

Een kunstenaar kan in zijn kunst een politieke boodschap verwerken, maar is, in tegenstelling tot de politicus (politieke arbeider), niet verplicht een argumentatie te geven voor de wenselijkheid of de haalbaarheid van zijn stellingname. Een politieagent moet in haar proces-verbaal van een auto-ongeluk de juiste snelheid opgeven die de aanrijdende bestuurder had, een kunstenaar kan in zijn beschrijving van een auto-ongeval de snelheid naar eigen willekeur bepalen. De kunstenaar kan soms beperkt worden door de grenzen van het materiaal waarmee zij werkt, maar de kunsthandeling op zich blijft vrij. Sommige kunstenaars scheppen zelfs conceptuele kunst die nooit materieel verwezenlijkt kan worden.

Een speler van diens kant is soms verplicht om spelregels te volgen, maar het gaat echter om een zelfopgelegde onvrijheid en dus blijft er vrijheid: de speelster is vrij al dan niet mee te doen aan het spel met regels. Een speler kan steeds een spelbreker worden en verklaren dat die de regels niet langer volgt (je kan ook een valsspeler worden en in het geheim de regels breken, maar dat is geen echte vrijheid: als dat uitkomt, word je tegen jouw zin van het spel uitgesloten). Spelers hebben ook steeds de vrijheid om, bij het begin van een nieuw spel, de spelregels te wijzigen. Dat gebeurt voortdurend. Kinderen die op de speelplaats voetbal spelen, passen de regels voortdurend aan de omstandigheden aan (aantal spelers, duur van een wedstrijd, vorm van het speelveld, niet volgen van een standaardregel zoals buitenspel, ...). Ook de officiële regels van een sport

worden regelmatig gewijzigd. Het feit dat er officiële instanties zijn die de spelregels bewaken, wijst er wel op dat bij vele sporten het spelelement verkleind is ten voordele van de ernst (arbeid).

Wat is nu het verschil tussen kunst maken en een spel spelen?

Bij kunst is de handelende persoon gericht op anderen dan zichzelf. De kunstenaar of kunstenaar wil een kunstzinnige (esthetische) reactie oproepen bij de (effectieve of potentiële) toeschouwer. In vele gevallen is er in het kunstwerk een boodschap verwerkt die in principe gecommuniceerd kan worden en dus geïnterpreteerd kan worden door iemand anders, met uiteraard steeds de mogelijkheid van misinterpretatie.

Er zijn verschillende soorten reacties die beoogd kunnen worden (er zijn verschillende esthetische waarden). De kunstenaar maakt zijn kunstwerk opdat de toeschouwer het mooi (of soms lelijk) zal vinden, of grappig (of soms droevig), spannend (of soms saai), opwindend (of soms kalmerend), ontroerend (of soms weerzinwekkend), maatschappijkritisch of maatschappijbestendigend. Wim Delvoye wil misschien dat we zijn voetbalgoal met glasramen mooi vinden, of hij wil misschien suggereren dat sport de functies van religie heeft vervangen (maar – als kunstenaar – geeft hij daar geen argumenten voor). Een danser(es) kan willen spelen en dan is het voldoende dat het dansen haar of hem plezier verschaft. Wat de dans bij anderen eventueel teweegbrengt aan gevoelens of gedachten, laat de spelende danser(es) in principe koud. Een kunstzinnige danser(es) daarentegen danst voor toeschouwers en wil dat het (effectieve of potentiële) publiek de dans mooi vindt, of expressief, of ontroerend, of opwindend, of maatschappijkritisch.

Kunst kan op meerdere wijzen ingedeeld worden. Er zijn een hele reeks disciplines en subdisciplines: beeldende kunst (tekenen, schilderen, beeldhouwen, performance, ...), schrijfkunst (roman, poëzie, toneel, ...), voordraagkunst, toneelkunst, muziek, film enzovoort. Er zijn scheppende kunstenaars (bv. een componist) en uitvoerende kunstenaars (bv. een pianiste die een partituur van de componiste speelt).

Een klassiek onderscheid is dat tussen zuivere kunst en toegepaste kunst. Toegepaste kunst is gebonden aan de regels volgend uit de functie van de gemaakte voorwerpen, maar is vrij om de vorm te bepalen. Toegepaste kunst maken is dus zowel arbeid als kunstscheping. Het betreft vooral architectuur, mode-ontwerp, grafische vormgeving, industriële vormgeving (design), kookkunst.

Tegenover kunst staat spel.

Bij spel is de handeling doel op zichzelf en wil men er enkel zichzelf of de medespelers erbij betrekken. Men beoogt geen reactie bij buitenstaanders, men heeft geen boodschap voor de anderen. De kinderen die schooltje spelen, houden geen rekening met de volwassenen rond hen, of met kinderen die niet meespelen. Een gewone voetbalgoal dient enkel om het voetbalspel mogelijk te maken, niet om ze mooi te vinden of om over sport na te denken.

Spelen kunnen op meerdere wijzen ingedeeld worden: kinderspel of spel van volwassenen, spontaan spel of strak georganiseerd spel, spel met beweging of zonder beweging, enzovoort.

Een zeer belangrijk onderscheid is dat tussen competitief spel en niet-competitief spel.

Competitief spel en niet-competitief spel

Een spel is competitief of niet. In het Engels heeft men daar twee verschillende woorden voor: *to game*, als het om competitie gaat, in tegenstelling tot *to play*, waar het competitief element

ontbreekt.

Bij niet-competitief spel speelt de vergelijking met anderen geen rol. Men wil zich amuseren en er wordt niet vergeleken met anderen. Men wil desnoods goed zijn in een activiteit, maar men is niet gericht op beter worden of beter zijn dan anderen. Er kunnen vooraf regels opgesteld worden, maar die zijn niet essentieel en kunnen steeds veranderd of opgegeven worden, ook tijdens het spel zelf (bepaalde ethische regels over hoe we met elkaar moeten omgaan, blijven meestal wel aanwezig). Eventuele regels (afspraken) betreffen codes die de wereld van het spel creëren en aangeven waarin die verschilt van de echte wereld (zoals overigens ook het geval is bij kunst). De afspraken geven vooral mogelijkheden aan, zelden beperkingen. Kinderen spelen bv. huisje en spreken af dat een lijn een muur van een huis is en men daar dus niet mag overstappen. Stapt iemand doorheen de muur, dan is dat meestal toch geen probleem (tenzij de kinderen hun spel volledig ernstig nemen, omdat ze de volwassenen totaal willen imiteren).

Niet-competitief spel betreft o.a. seksueel spel (dat niet voortplanting als doel heeft of geen prestatie op het oog heeft), kinderspel (al dan niet een imitatie van de arbeidsbezigheden van de volwassenen), eten en drinken (als niet het voedingsaspect, maar het lusteffect centraal staat), fantaseren en dagdromen, grappen maken en onnozel doen, lichaamsbeweging, zoals dansen (als het geen kunst of wedstrijd betreft), wandelen, lopen, zwemmen, fietsen, spierontwikkeling, jongleren, spelen met een bal, roeien, zeilen, rijden, vliegen, parachutespringen (opnieuw, telkens als het geen wedstrijd betreft of niet bedoeld is als training, d.w.z. om diens prestaties te verbeteren en zo meer kans op winst te hebben in toekomstige wedstrijden).

Niet-competitieve lichaamsbeweging (dus zonder je prestaties te willen verbeteren of te vergelijken met de prestaties van anderen) wordt soms beschouwd als sport, of om het onderscheid te maken met competitieve sport, als recreatieve sport (soms ook pleziërsport genoemd). Dit woordgebruik is echter verwarrend: het begrip sport is zo verbonden met competitie dat het beter niet gebruikt wordt voor niet-competitieve activiteiten.

Bij competitief spel (ook wedstrijd genoemd) wil men beter zijn (meer presteren) dan de anderen die hetzelfde spel spelen. Het wedstrijdspel kent regels die bepalen wie op het einde van het spel de winnaar is, of ruimer, die het mogelijk maken een rangorde op te stellen (winnaar is wie de eerste over de meet komt, het meest aantal punten haalt, het hoogst of het verst heeft gesprongen, enz., en daarbij geen van de spelregels heeft geschonden). Die regels worden vooraf vrij gekozen, of in elk geval kiest men vrij om eerder vastgelegde regels te volgen, dus er is wel degelijk sprake van spel en vrijetijdsbesteding. Eens het spel begonnen moet men wel de regels opvolgen. Omdat alles wat niet verboden is, toegelaten is, blijft er wel degelijk nog ruimte voor variatie, maar dat is geen echte vrijheid: de variaties moeten efficiënt zijn, de variaties staan in dienst van het winnen. De vrijheid is er op het moment dat men beslist of men al dan niet aan het spel zal meedoen, maar verdwijnt tijdens het spel zelf. De doelstelling om het competitief spel te winnen, maakt er op een bepaalde manier ook arbeid van (arbeid binnen een vrijetijdsbesteding).

De Canadese filosoof Bernard Suits beklemtoont in een bekend boek uit 1978 (*De sprinkhaan - Het spel, het leven en de utopie*) dat het spelen van een spel (*to play a game*, wat dus vertaald zou moeten worden als *het spelen van een competitief spel* – de Nederlandse vertaling van het boek blijft verwarrend in dit opzicht) neerkomt op *de vrijwillige poging om niet-noodzakelijke hindernissen te overwinnen*. De spelers leggen zichzelf beperkingen op, op willekeurige wijze. Het doel inherent aan voetbal is om de bal over de lijn van de goal van de tegenstander te krijgen,

maar de spelers hebben afgesproken om daarvoor niet alle efficiënte middelen te gebruiken (hun spel is geen echte arbeid), bijvoorbeeld om de bal niet met de handen aan te raken, of om hun tegenspelers niet neer te leggen. Competitieve spelers zijn als een meubelmaakster die een kast zou maken, maar enkel haar linkerhand of geen hamer zou (mogen) gebruiken – daarvoor zijn het natuurlijk spelers en geen arbeiders.

Het correct navolgen van de spelregels kan gecontroleerd worden door scheidsrechters. Als de rangschikking niet duidelijk objectief kan vastgesteld worden, is er vaak een jury die bepaalt wie de winnaar is, bv. bij missverkiezingen, kunstschaatsen, schoondijken en ook turnen.

Wie een regel niet volgt, begaat een overtreding en wordt daarvoor meestal gestraft. De mate waarin overtredingen getolereerd worden, verschilt van spel tot spel. Wie probeert diens overtredingen verborgen te houden, is een valsspeler. Wordt de valsspeler betrapt, dan wordt die gestraft of zelfs uitgesloten en kan die moeilijker of zelfs helemaal niet meer winnaar worden. Wie vals speelt zonder dat het ontdekt wordt, kan wel de overwinning toegekend krijgen, maar is een valse winnaar, geen echte.

Het is bij een competitief spel niet noodzakelijk dat de anderen die je probeert te overwinnen, op dezelfde plaats of tijd met jou aanwezig zijn. Vele Euro Millions spelers hopen de grootste jackpot ooit binnen te halen. Op 25 oktober 1972 reed Eddy Merckx op de olympische wielersbaan van Mexico City exact één uur op zijn fietst en wou iedereen overwinnen (meer afstand afleggen dan iedereen) die vroeger, daar of elders, hetzelfde had gedaan, zij het wel volgens de regels vastgelegd door de Internationale Wielerveding (dat lukte, met 49 kilometer en 431 meter – de regels wijzigden sindsdien, o.a. wat betreft het type fiets dat mag gebruikt worden).

Competitief spel kan je tegen anderen doen, maar ook alleen, tegen jezelf. Je wil winnen tegen jezelf, gewoner uitgedrukt: je wil jouw grenzen overwinnen, je wil jouw prestaties verbeteren. Een variant is het stellen van een minimum prestatie die je steeds wil halen. Vaak zijn toch ook anderen in het spel en op de achtergrond aanwezig: je wil, bewust of onbewust, een bepaalde prestatie halen omdat anderen (meestal mensen die je persoonlijk kent) die realiseren. Je wil niet onderdoen voor de anderen of je wil hen zelfs overtroeven.

Bij competitief spel (spelen om te winnen) zijn er drie mogelijkheden: de winnaar wordt bepaald louter op basis van het lot, op basis van intellectuele prestaties of op basis van lichamelijke prestaties.

Competitief spel: kansspel, intellectueel spel (“denksport”) en sport

Als de winnaar van een competitief spel bepaald wordt door het lot (toeval), spreekt men van een kansspel (bv. roulette, dobbelen, gokken, loterij). Kansspelen worden door bijna niemand beschouwd als sport.

De winnaar kan ook bepaald worden door de kennis die iemand heeft (bv. bij een quiz, of het invullen van een kruiswoordraadsel) of het intellectueel inzicht (bv. schaken, een puzzel leggen, een raadsel oplossen). In het laatste geval wordt soms gesproken over denksport, maar velen beschouwen dat toch niet als echte sport. Vele kaartspelen en zogenaamde gezelschapspelen combineren het lot met inzicht.

Als de overwinning in hoofdzaak bepaald wordt door lichamelijke prestaties, spreekt men over sport.

Sport

Sport is een spel waarbij zowel lichamelijke beweging als competitie aanwezig is. In het overgrote deel van de gevallen waarin men spreekt over sport, vind je inderdaad deze drie elementen terug: het spelelement, het lichamenlijk element en het competitieve element.

Toeval (bv. een valpartij in een wielerveding, of een platte band hebben als de finale ontsnapping tot stand komt) en inzicht (bv. een goed tactiek uitwerken, de wedstrijd “slim” spelen) bepalen mee de winstkansen (in diverse mate, naar gelang de soort sport), maar de lichamelijke prestaties spelen bij sport steeds de hoofdrol.

Voor sommigen volstaat de lichamelijke beweging als vrije tijd (en dus niet als arbeid, bv. om zich efficiënt te verplaatsen) om van sport te kunnen spreken. De meesten denken bij de term sport (als er geen bijkomende vermelding is van het eventuele recreatief, dat is niet-competitief karakter) echter aan competitie of toch prestatiegerichtheid. Daarom verdient het de voorkeur om de term sport een beperktere betekenis geven, als één van de varianten van competitief spel. Wandelen waarbij geen prestaties vergeleken worden of op voorhand tot doel worden gesteld, wordt het best aangeduid als lichaamsbeweging; competitief wandelen, waarbij iemand het snelst wil wandelen of vooraf een prestatie vastlegt (bv. een minimum afstand), kan je omschrijven als wandelsport. Wie gaat fietsen en zich niet bekommert om de snelheid, doet aan lichaamsbeweging, maar niet echt aan sport. Wie zo hard mogelijk wil fietsen, of wie met anderen meefietst en zich tot doel stelt de anderen niet te moeten lossen, doet wel aan sport.

Het belang van dit onderscheid is ondertussen deels doorgedrongen in de onderwijswereld. Had men vroeger aan de universiteit een *Hoger Instituut voor Lichamenlijk Opvoeding*, dan spreekt men nu over de *Vakgroep Bewegings- en Sportwetenschappen*. In het middelbaar noemt de sportrichting met arbeidsfinaliteit (voorheen bso) *Beweging en sport* (bij de doorstroom-finaliteit blijft het *Sportwetenschappen* en bij de dubbele finaliteit *Sport of Sportbegeleiding*).

Sport kan op meerdere wijzen ingedeeld worden: de lichamenlijke prestatie betreft kracht (bv. sprinten, gewichtheffen), uithouding (bv. marathon, langlaufen) of de vaardigheid (beheersing, behendigheid, techniek) bij het bewegen (bv. gymnastiek, biljarten). In vele sporten zijn deze drie elementen van belang. Bij vele sporten speelt, naast het lichamenlijk aspect, het inzicht in het spel een grote bijkomende rol.

Andere indelingen zijn: individuele sporten en teamsporten, contactsporten (met onderafdeling de gevechtssporten) en niet-contactsporten, binnensporten en buitensporten, indeling op basis van gebruikte middelen en vereiste infrastructuur (bv. balsporten, watersporten, voertuigsporten, schietsporten, ...).

Bij computerspelen wordt de lichamenlijke beweging niet reëel uitgevoerd, maar virtueel. De speler bedenkt de beweging, die dan wordt uitgebeeld door de computer, waarbij de eigen fysieke beweging, het bewegen van enkele vingers, vooral de behendigheid van snelle reflexen (van denken en van vingers) betreft.

Bij sommige sporten worden dieren gebruikt, hetzij als hulpmiddel (bv. polo, rodeo), hetzij als tegenstander (bv. stierengevechten, jacht). Wedstrijden tussen dieren onderling (bv. paardenrennen, ezelwedstrijden, duivensport, hanengevechten) is vrijetijdsbesteding aan de hand van arbeid opgelegd aan dieren. De mens is slechts toeschouwer en eventueel organisator.

Voor zeer vele mensen is de beleving van sport enkel toeschouwer zijn. Dit verwijst naar een belangrijke bijkomende indeling van vrijetijdsbestedingen.

Passieve en actieve vrijetijdsbesteding

In de vrije tijd kan de mens handelingen stellen (de wereld veranderen), maar hij kan ook enkel de (veranderingen van de) wereld waarnemen (in beide gevallen als doel op zich, wat vervat zit in de definitie van vrije tijd). Zelf zaken doen wordt aangeduid als actieve vrijetijdsbesteding, enkel waarnemen als passieve vrijetijdsbesteding. Je tuiniert thuis, of je zit op een bank en kijkt naar een kasteelpark; je voert een toneeltje op of je gaat naar de schouwburg naar een toneelstuk kijken; je vrijt of je bekijkt anderen die vrijen; je gokt of je kijkt toe hoe anderen opgaan in hun gokspel; je voetbalt zelf of je gaat kijken naar een match gespeeld door anderen.

Bij de passieve vrijetijdsbesteding kan de mens de natuur waarnemen of de wereld van de arbeidende mensen. Niemand zal dan zeggen dat de waarnemer zelf natuur wordt of zelf werkt. De waarnemer kan ook vrijetijdsactiviteiten van anderen waarnemen, hetzij kunst, hetzij spel en sport. In dit geval wordt wel gezegd: die is bezig met kunst, spel of sport, of nog sterker, die doet aan kunst, spel of sport. Actief of passief aan kunst, spel of sport doen is natuurlijk een groot verschil. Wie een film bekijkt, is geen cineast(e); wie langs het parcours van een koers staat, is zelf geen sport(st)er.

Passieve vrijetijdsbesteding kan reëel (materieel) zijn (rechtstreeks waarnemen van iets of iemand waar je lijfelijk bij aanwezig bent) of virtueel (ideeël: waarnemen van afbeeldingen of verslagen van de wereld of van activiteiten van anderen).

Bij competitief spel (waaronder sport) kan de passieve toeschouwer neutraal zijn (het kan die niet schelen wie wint) of betrokken (die wil dat een bepaalde partij wint, die supportert). In het laatste geval kan diens betrokkenheid de actieve sport(st)ers helpen, bv. door aanmoedigingen. De support(st)er wordt dan toch wat actief.

Wie actief zijn vrije tijd invult, wordt daarbij al dan niet waargenomen door anderen.

Wie wordt waargenomen door anderen, kan wel of niet daarmee rekening houden bij de beoefening van diens activiteit.

Sommigen maken de aanwezigheid van toeschouwers tot een doel van hun vrijetijdsactiviteit, tot bijdoel of tot hoofddoel. Dat is in grote mate het geval als de vrijetijdsbesteding arbeid of zelfs een beroep wordt.

Vrijetijdsbesteding als arbeid

Wie een vrijetijdsactiviteit uitoefent, maar wil dat (al dan niet lijfelijk aanwezige) toeschouwers de activiteit waarnemen, maakt zijn activiteit deels tot arbeid. De vrijheid blijft aanwezig (de kunstenaar kan nog steeds haar fantasie gebruiken, de speler kan nog steeds vrij kiezen uit meerdere mogelijkheden), maar wordt toch voor een stuk beperkt: de keuzes worden mee bepaald doordat men toeschouwers wil aantrekken. Men maakt een artistiek, speels of sportief spektakel, dat is iets dat de moeite is om gezien of gehoord (soms ook geproefd) te worden.

Men verricht ten eerste arbeid om de toeschouwers aan te trekken (reclame maken voor het spektakel, zorgen voor infrastructuur voor de toeschouwers). Deze arbeid kan uitbesteed worden aan anderen. Men oefent ten tweede de vrijetijdsactiviteit zo uit dat de toeschouwers tevreden zijn met het spektakel, en dus eventueel terug willen komen voor een volgend spektakel. Men houdt rekening met de smaak en de verwachtingen van het publiek (wat dus de vrijheid beperkt).

Vrijetijdsactiviteiten als arbeid kunnen uitgeoefend worden als beroep. Het spektakel moet

dan een inkomen genereren. De kunstenaars of spelers zijn dan professionele cultuurwerk(st)ers. Ze zitten in de showbusiness (in de ruime, Engelse betekenis van *show*, d.w.z. iets dat getoond wordt, van schilderijtentoonstelling over een zangoptreden tot een sportwedstrijd).

Ook passieve vrijetijdsactiviteit kan een beroep worden, denk aan de kunstrecensent of de sportverslaggever.

De hierboven gegeven definities en opmerkingen geven al heel wat inzicht. Om de vragen over het verband tussen spel & sport en zowel goedleven als goed samenleven te beantwoorden, is echter een verdere studie van en theorievorming over vrije tijd en spel & sport nodig.

1.2. Spel en sport bestuderen

Een uitgebreid studieterrein

Zoals steeds bij filosofisch onderzoek m.b.t. mensen moeten vele aspecten aan bod komen.

Ten eerste is er een antropologische benadering nodig: wat is de rol van vrije tijd en van spel & sport voor en binnen het menselijk bestaan, welke functies vervullen ze allemaal bij de realisatie van de menselijke strevingen, wat is hun verhouding tot de arbeid?

Ten tweede is er een sociologische benadering nodig: hoe organiseert de samenleving vrije tijd en spel & sport, welke rol spelen ze voor en binnen het functioneren van de samenleving, hoe verhouden ze zich tot de arbeid geleverd in de samenleving? Niet alleen de culturele, maar ook de economische en de politieke rol van vrije tijd en spel & sport moeten aan bod komen.

Ten derde is er een historische benadering nodig: hoe is de beleving van vrije tijd en van spel & sport en vooral de sociale organisatie ervan veranderd doorheen de tijd, en wat leert ons dat om de antropologische en sociologische theorieën te verfijnen?

Het is een heel programma dat in een bescheiden brochure niet kan ondernomen worden.

Antropologische, sociologische en historische theorieën over vrije tijd en spel & sport zullen verderop enkel aangehaald worden als ze relevant zijn m.b.t. de vragen i.v.m. goedleven en goed samenleven.

Verder worden twee onderwerpen ongeveer niet besproken: enerzijds de vrijetijdsactiviteit van het creëren en beleven van kunst, anderzijds het kinderspel. Deze beide onderwerpen verdienen een uitgebreidere bespreking in enerzijds een bescheiden kunstfilosofie, anderzijds een bescheiden pedagogie.

Antropologische betekenis van vrije tijd, spel en sport

Het feit dat een vrijetijdactiviteit niet enkel bepaald wordt door een doel buiten de activiteit, anders gezegd dat het niet louter een middel is voor een extern doel, belet niet dat de activiteit kan bijdragen aan de realisatie van menselijke strevingen en zelfs niet dat de activiteit juist daarom wordt ondernomen. Een vrijetijdsactiviteit is in een bepaald opzicht haar eigen doel, maar dat belet niet dat er meerdere motieven kunnen zijn om die activiteit te ondernemen.

Een activiteit is functioneel voor de realisatie van een streving als die activiteit leidt tot een situatie die de realisatie van die streving bevordert. Men kan zich bewust zijn van het functionele

karakter of niet. Als men zich bewust is van het functionele karakter, kan dat al dan niet het motief zijn om die activiteit te stellen. Is de functie het motief, dan wordt de bevordering van de realisatie van de streving het doel. Je kan wandelen als arbeid, dan geldt alleen het doel om zo efficiënt mogelijk de plaats van bestemming te bereiken en dat doel bepaalt het parcours. Je kan daarentegen wandelen als vrijetijdsbesteding, de plaats van bestemming is bijkomstig en je kan het parcours vrij bepalen, maar door die activiteit kan je gezond blijven, of een seksuele partner ontmoeten, of tot rust komen en deze effecten kunnen de reden zijn om te gaan wandelen. Zijn deze motieven aanwezig, dan bepalen ze soms toch deels het parcours of de bestemming en zou je kunnen zeggen dat er toch sprake is van doelgerichte arbeid. Vrije tijd en arbeid zijn niet altijd ondubbelzinnig van elkaar te scheiden.

Uitgangspunt is dat menselijke activiteiten, met of zonder vrijheid, steeds dienen om de fundamentele menselijke strevingen te realiseren. Een vruchtbaar model stelt zeven strevingen voorop (zonder te beweren dat dit model alles vat wat de menselijke “natuur” betreft): een mens streeft naar blijven leven, aangenaam leven (materieel comfort verwerven), seksueel genieten, erkenning (waarde) krijgen (zodat de persoon als lid van de samenleving wordt opgenomen en er hulp van krijgt), ideëel genieten (nieuwsgierigheid, esthetisch genot), zin verwerven (bijdragen aan de realisatie van de strevingen van anderen: anderen helpen, zich inzetten voor een algemene zaak) en ten slotte, zekerheid bekomen aangaande de toekomstige realisatie van de vorige zes strevingen. Deze zeven strevingen concretiseren zich in een hele reeks mogelijke doelen. Zo leidt de streving om te blijven leven tot doelen zoals zorgen voor voedsel en drank, zich beschermen tegen gevaren, gezond willen blijven.

Sommige theorieën leggen een verband tussen vrijetijdsactiviteiten en arbeid.

Een eerste theorie stelt dat een vrijetijdsactiviteit als functie heeft het in stand houden van de arbeid nodig om strevingen te realiseren. Constant werken is niet houdbaar, de arbeid moet regelmatig onderbroken worden door vrije tijd, om op krachten te komen, om gezond te blijven, om uit te rusten, om diens zinnen te verzetten, om het leven draaglijk te houden. Vrije tijd draagt bij aan de reproductie (of recreatie) van de arbeidskracht. Deze functie klinkt door in het begrip “zich vermaken”, zich hermaken en het herstellen van de inspanning van de arbeid (zie p.10).

Een tweede theorie stelt dat vrijetijdsactiviteit als functie heeft de ontlading van overtollige energie. De Duitse filosoof Schopenhauer (1788-1860) past deze theorie toe op dieren, die zouden aanvoelen wanneer ze genoeg energie besteed hebben aan arbeid om hun levensbehoeften te bevredigen. De energie die overblijft, gebruiken ze voor spel. Bij mensen echter is het twijfelachtig of ze een dergelijke ingebouwde rem hebben om niet teveel te werken. Verderop zal het tegendeel blijken: de vrije tijd dient vaak als alibi om nog meer te kunnen werken (zie p. 28-30).

In principe staat vrije tijd echter los van de arbeid en heeft doelen los daarvan. Enkele voorbeelden:

- aangename lichamelijke ervaringen bekomen (bv. door eten, seks, lichaamsbeweging)
- kennis verwerven (bv. door een boek te lezen, te wandelen)
- mooie (of ruimer: esthetisch waardevolle) dingen waarnemen
- bepaalde lichamelijke kenmerken verwerven, bv. een gespierd lichaam
- bepaalde karaktertrekken ontwikkelen of versterken, zoals doorzettingsvermogen, neiging tot samenwerking
- ontmoeten van andere mensen

- ontwikkelen van een groepsgevoel, vormen van een gemeenschap
- zich één voelen met een grote massa
- verwerven van erkenning, door tonen van talenten, of door winnen van wedstrijden
- zich willen onderscheiden van anderen
- verwerven van zingeving
- vergeten van zorgen
- verveling verdrijven.

In principe kan je al deze doelen verbinden met één of meerdere van de zeven fundamentele strevingen. Een uitgewerkt voorbeeld m.b.t. wandelen is te vinden in punt 2 van de brochure *Bescheiden wandelen* (link digitale versie: zie p. 6).

Ook bij passieve vrijetijdsbesteding kunnen meerdere van deze doelen een motief leveren.

Wat kunst betreft, ligt het passief waarnemen voor de hand: de kunstenaar wil juist iets te weeg brengen bij anderen, meestal iets communiceren aan anderen, die vaak geïnteresseerd zijn in diens boodschap en hopen er esthetisch genoeg aan te beleven. In zover de kunstwaarnemer de boodschap moet interpreteren, is die ook deels actief.

Wat spel (waaronder sport) betreft, ligt het minder voor de hand dat mensen het spel van anderen willen waarnemen. Toch bestaan hier meerdere motieven voor. Je kan naar zwemmers kijken om mooie lichamen te zien, je kan een wedstrijd volgen voor de spanning en opwindende voortvloei uit de onzekerheid van de uitslag, je kan je aansluiten bij een supportersclub om mensen te ontmoeten en deel te worden van een groep, je kan willen dat een partij wint omdat je je identificeert met die partij en zo zelf op een bepaalde manier hoopt een winnaar te worden.

Niet alle motieven voor vrijetijdactiviteiten zijn even waardevol. Het is zinvol na te gaan welke motieven en welke bijhorende vrijetijdsactiviteiten bijdragen aan een goed leven.

Schaatsrijden bij de Sint-Jorispoort, Pieter Bruegel, rond 1555

2. Spel & sport en goedleven

Leven is geen spel

Volgens sommigen is het leven in zijn geheel arbeid om een doel buiten het eigen leven te bereiken. Vaak is dit doel een tweede persoonlijk leven na de dood. Zo schrijft Paulus, de belangrijkste stichter van het christendom, met een verwijzing naar de – volgens hem zinloze – arbeid van sporters: *de atleten ontzeggen zich bij de training allerlei dingen. Zij doen dat om een vergankelijke krans, wij om een onvergankelijke. Ik loop dan ook niet in den blinde, ik boks niet als een die in de lucht slaat* (1^e brief aan de Korintiërs, IX, 25). Het doel buiten het eigen leven kan zich ook situeren op aarde, zoals zorgen voor een welvarend nageslacht, of het realiseren van een ideaal, zoals een machtig vaderland of rechtvaardige politieke structuren. Al deze doelen zorgen voor de realisatie van de menselijke streving naar zinvolheid: het eigen leven, dat eindig is, dient iets dat het eigen leven overstijgt en in principe nog bestaat als jij zelf gestorven bent.

Er zijn echter andere strevingen die enkel het eigen leven betreffen.

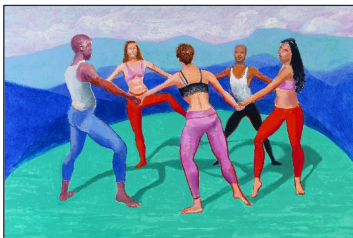
Sommigen stellen dat het doel van het leven dat leven zelf is, wat het leven tot vrije tijd zou maken, hetzij men van diens leven een kunstwerk wil maken, hetzij men het beschouwt als louter spel. Dat lijkt geen goede zienswijze. Het doel van het leven is niet zozeer enkel te leven, maar het realiseren van een aantal strevingen, anders uitgedrukt, het doel van het leven is “gelukkig te leven” of “goed te leven”. Het doel van het leven (het geheel van de activiteiten, zowel arbeid als vrijetijdsbeleving) situeert zich wel binnen het leven zelf, maar valt er niet mee samen. Gelukkig leven is niet hetzelfde als leven. Het doel “gelukkig worden” stelt wel degelijk efficiëntie-eisen aan de activiteiten die men in het leven onderneemt. Het leven is in essentie arbeid verricht om gelukkig te worden. Het leven bevat uiteraard vrije tijd, maar is in zijn geheel genomen geen spel, maar ernst. Er kan een zekere vrijheid zijn, want strevingen kunnen op meerdere wijzen gerealiseerd worden, maar er is zeker geen vrijheid om zo maar om het even wat te doen.

Dat kan dan zo zijn, merken sommigen op, maar het geluk zal pas volledig verworven worden als we alle arbeid kunnen elimineren en nog enkel vrijetijdactiviteiten doen. Ook dat is geen goede zienswijze. Dit blijkt uit een reflectie over de goede verhouding tussen arbeid en vrije tijd.

2.1. Verhouding arbeid / vrije tijd

Om de goede verhouding tussen arbeid en vrije tijd te bepalen is een metafysische reflectie nodig (beschouwing over hoe de wereld fundamenteel in elkaar steekt), maar ook een historische beschrijving van hoe arbeid en de verhouding arbeid / vrije tijd geëvolueerd zijn in onze moderne beschaving.

David
Hockney
(°1937),
Dansers

Francis
Alÿs
(°1959),
Jerusalem,
2003

2.1.1. Metafysische beschouwing: noodzaak van arbeid

Het ligt voor de hand te stellen: hoe minder arbeid en hoe meer vrije tijd, hoe beter. Dat heeft een goede grond: arbeid is op zich geen goed, maar enkel in zover hij bijdraagt tot het doel waartoe hij dient. Arbeid kent niet de vreugde van de vrijheid en is bijna steeds lastig. Het is één van de eerste vaststellingen in de joods-christelijke bijbel: *Zwoegend zult gij van de grond eten, alle dagen van uw leven. Distels en doornen zal hij voortbrengen, met veldgewas moet gij u voeden. In het zweet zult ge werken voor uw brood*, zegt God tegen de eerste mens (*Genesis*, hoofdstuk 3, 17-19). Toch kan het geen doel zijn om arbeid af te schaffen: zonder arbeid kan de mens zijn doelen niet realiseren, arbeid is noodzakelijk.

De belofte van lust zonder last is een leugen (je kan natuurlijk lust zonder last hebben door de last uit te besteden, door iemand anders voor jou te laten werken, maar dat tast de noodzakelijke gelijkvrijheid in de samenleving aan – zie p. 45-46). De natuur geeft niets voor niets. Om een goed te produceren zijn er steeds twee zaken noodzakelijk: ten eerste, natuurlijke hulpbronnen (zoals land, water, grondstoffen) en ten tweede, arbeid, dat is het aanwenden van energie om de hulpbronnen om te vormen tot een bruikbaar goed. De aangewende energie (het voedsel van de arbeid(st)er of externe energiebronnen) moet zelf ook geproduceerd worden met natuurlijke hulpbronnen. Bij diens arbeid kan de mens werktuigen (technische of technologische middelen) gebruiken om het rendement van diens arbeid te vergroten. Ook die werktuigen moeten vanuit de natuurlijke hulpbronnen via arbeid geproduceerd worden.

De noodzakelijkheid van arbeid werd scherp ingezien door de Duitse filosoof Hegel (1770-1831) en door zijn leerling Karl Marx (1818-1883).

Karl Marx: rijk van de noodzaak versus rijk van de vrijheid

In het derde boek van *Het kapitaal* (hfst. 48) bespreekt Marx arbeid (aangeduid als *het rijk van de noodzaak*) en vrije tijd (aangeduid als *het rijk der vrijheid*): *In feite begint het rijk van de vrijheid eerst daar waar de arbeid, bepaald door noodzaak en externe doelen, ophoudt; het ligt dus volgens de aard der dingen buiten de sfeer van de eigenlijke materiële productie. Zoals de wilde met de natuur moet worstelen om aan zijn behoeften te voldoen, om in leven te blijven en te reproduceren, moet de beschaafde mens dit ook doen in alle maatschappijvormen en onder alle mogelijke productiewijzen. Met zijn ontwikkeling breidt het rijk van de natuurnoodwendigheid zich uit als gevolg van de behoeften; maar tegelijkertijd breiden de productiekrachten die hen bevredigen uit. De vrijheid op dit gebied kan alleen bestaan in het feit dat de gesocialiseerde mens, de geassocieerde producenten, hun metabolisme rationeel regelen met de natuur, onder hun gezamenlijke controle brengen, in plaats van door de natuur als een blinde macht te worden overheerst; en het met de minste krachtinspanning en onder de meest menselijke, waardige en adequate voorwaarden te voltrekken. Maar dit blijft altijd het rijk van de noodzaak. Daarna begint de ontwikkeling van de menselijke kracht, als een doel op zich, het ware rijk van de vrijheid, maar dat alleen kan bloeien op basis van het rijk der noodzaak. Het verkorten van de werkdag is de basisvoorwaarde.*

Volgens Marx heeft het kapitalisme gezorgd voor een grote *uitbreiding van de productiekrachten die de behoeften bevredigen* (de natuurlijke hulpbronnen en werktuigen, ook kapitaal genoemd), maar kan de *krachtinspanning* nog sterk verminderd worden en echt *menselijk en waardig* worden als de arbeiders *gesocialiseerde, geassocieerde producenten* worden, d.w.z. als

ze de productiekrachten onder hun eigen *gezamenlijke controle* brengen. *Het rijk der noodzaak* (de arbeid) blijft echter *de basis* en kan in geen enkele *maatschappijvorm of productiewijze* verdwijnen, ook niet in de communistische. De werkdag kan ten hoogste verkort worden.

Daarin verschilt Marx van zijn schoonzoon Paul Lafargue (1842-1911) die een pamflet schreef over *Het recht op luiheid* en daarin vermeldt: *Christus predikte in zijn bergrede de luiheid: 'let op de leliën des velds, hoe zij groeien; zij arbeiden niet en spinnen niet; en ik zeg u, dat zelfs Salomo in al zijn heerlijkheid niet bekleed was als één van deze.'* Lafargue beseft niet dat deze christelijke luiheid een uiting is van nederigheid, die mensen op aarde in feite een vegetatief bestaan wil laten leiden (zoals lelies), omdat het echte bestaan pas na de dood in de hemel te bereiken zou zijn. In Marx "hemel op aarde" moet de werkdag wel verkort worden, maar arbeid blijft een noodzaak.

Het begrip "noodzakelijk" is wel relatief aan de hoeveelheid gestelde doelen (de gewenste goederen). Hoe minder doelen iemand stelt, hoe minder die moet arbeiden. Daarom is het principe: de uitgevoerde arbeid moet in verhouding staan tot de lust die erdoor verkregen wordt. Er moet een evenwicht gezocht worden tussen de lust en de arbeid (de last). Doelen die veel last vragen, maar in verhouding te weinig lust opleveren, moeten niet nagestreefd worden, en de arbeid daarvoor moet omgezet worden in vrije tijd. Ook de afweging van de lust tegenover de last is relatief. Wie graag een dure auto heeft, moet meer arbeiden dan iemand die tevreden is met het openbaar vervoer, maar zal dat er voor over hebben.

Relativiteit van doelen betekent niet dat er niet over gediscussieerd kan worden. Doelen zijn concrete zaken om de fundamentele menselijke strevingen te realiseren. Sommige doelen doen dat beter dan andere. Sommige doelen maken ons niet echt gelukkig, hoewel we dat denken. Onze visie op welke doelen (en dus hoeveel arbeid) ons het meest gelukkig maken, is vaak fout.

Steeds hebben denkers ervan gedroomd om arbeid te kunnen afschaffen. Dat komt neer op de droom dat de mens goddelijk kan worden. Als voorbeeld wordt hieronder de spel- en sportfilosofie van Jean-Paul Sartre weergegeven.

Sartre over spel en sport: skiën om God te worden

De Franse filosoof Jean-Paul Sartre (1905-1980) bespreekt sport in het laatste deel van zijn groot werk *Het zijn en het niet* (*L'être et le néant*).

Het existentialisme van Sartre stelt dat de mens geen essentie heeft (geen op voorhand vastliggende eigenschappen), maar in zijn existentie (bestaan) volledig vrij is en zichzelf vorm geeft. De ontologische argumentatie is dat de mens geen *op-zich* (*en-soi*) is zoals een voorwerp dat enkel beweegt en vorm krijgt onder invloed van zaken van buitenaf (zoals een zak vol bloem maar een andere vorm krijgt als iemand er een schop tegen geeft), maar wel een *voor-zich* (*pour-soi*), een zelfbewustzijn dat afstand neemt van zichzelf en zichzelf van buitenaf kan bekijken, maar daardoor ook zichzelf volkomen vorm kan geven, in een oorspronkelijke keuze die nergens door bepaald wordt dan door het kiezende bewustzijn (de mens kiest *een project*, hij projecteert zich volkomen vrij in de toekomst met de eigenschappen die hij zelf kiest). De mens is volkomen vrij. Je kan natuurlijk je vrijheid ontkennen, door (met Marx) te wijzen op de invloed van jouw klassepositie en economische situatie, of door (met Freud) alles te herleiden tot jouw vroegste kinderervaringen, of door (met de evolutionaire psychologen) jouw genen verantwoordelijk te stellen voor jouw gedrag. Dat alles noemt Sartre *kwade trouw*, bedoeld om jouw verantwoorde-

lijkheid te ontlopen. Vrijheid is echter complex en is altijd *gesitueerd*.

Sartre illustreert dit laatste (in *Het zijn en het niet*, deel 4, hfst. 1, I) aan de hand van de situatie van iemand *die met vrienden is op pad gegaan: na een paar uur lopen neemt mijn vermoeidheid toe. Eerst verzet ik me ertegen, maar dan laat ik me opeens gaan, ik geef het op, gooi mijn rugzak in de berm en plof ernaast op de grond. De vrienden verwijten mij mijn daad en verstaan daaronder dat ik vrij ben, dat ik me, net als mijn metgezellen, tegen mijn vermoeidheid had kunnen verzetten en pas rust had kunnen nemen in de halteplaats. Sartre stelt: ik had anders kunnen handelen, het zij zo, maar tegen welke prijs? Het heeft weinig zin mij te beschuldigen dat ik kleinzerig ben. De vrijheid betekent niet dat ik mij in om het even welke situatie zomaar anders kan gedragen. Mijn houding is het gevolg van een fundamenteel project, dat iemand niet zomaar opgeeft. De vrijheid bevindt zich op het niveau van mijn oorspronkelijke keuze van mijzelf, zelfs als het gaat om mij te gedragen op basis van een minderwaardigheidscomplex: dat een bepaalde verwoede, taaie manier om tegen vermoeidheid te vechten de uitdrukking kan zijn van een minderwaardigheidscomplex, bestrijden we niet, maar het minderwaardigheidscomplex zelf is een project van mijn eigen voor-zich in de wereld in tegenwoordigheid van de ander. Als zo danig is het altijd ook een manier om zichzelf te kiezen. Het lijkt erop dat Sartre meent dat we verschillende manieren om ons te gedragen niet moeten beoordelen, omdat iedereen een vrije keuze maakt, maar dan daar toch ergens aan vast zit: ik moet op de wandeling niet noodzakelijkerwijs stoppen, maar ik kan slechts weigeren te stoppen door een bruuske omslag van mijn initiële project.*

In zijn analyse van sport (*Het zijn en het niet*, deel 4, hfst. 2, II) stelt Sartre dan weer dat alle initiële projecten in feite op hetzelfde neerkomen.

Volgens Sartre is er in feite geen verschil tussen enerzijds spel en sport en anderzijds arbeid (door Sartre aangeduid als *ernst*). Beide activiteiten komen immers neer op *zich de wereld willen toe-eigenen*. Dat ook spel toe-eigening van de wereld is, werkt Sartre uit, in zijn breedvoerige stijl, met het voorbeeld van skiën: *de betekenis van skiën is niet alleen dat het me in staat stelt me snel te verplaatsen, een technische vaardigheid te verwerven of te spelen door, naar het mij zint, mijn snelheid te verhogen of een lastiger parcours te volgen; de betekenis is ook dat ze me in staat stelt de besneeuwde helling te bezitten. Nu doe ik er iets mee. Dat impliceert dat ik, door mijn activiteit als skiër, haar materie en betekenis verander. De sportieve handling brengt een synthese van het ik en het niet-ik tot stand, net als in het geval van de speculatieve kennis en het kunstwerk. Een hoogst belangrijk aspect van de sportbeoefening is de verovering van die enorme massa's water, aarde en lucht die a priori ontembaar en onbruikbaar lijken. Het komt erop aan niet het element om zichzelf te bezitten, maar het bestaanstype op-zich dat zich door middel van dat element manifesteert. Kunst, wetenschap, spel zijn toe-eigeningsactiviteiten en wat deze bezigheden zich willen toe-eigenen is het zijn zelf, het absolute zijn van het op-zich. Door ons de wereld toe te eigenen, proberen we de twee bestaanswijzen, op-zich en voor-zich, te combineren. We willen op-zich-voor-zich worden. Dat ideaal kunnen we God noemen. Het fundamentele project van de menselijke werkelijkheid is God te zijn. We zijn niet tevreden met onszelf, we willen alles kunnen, hebben en zijn. Er lijkt dan toch een soort algemeen menselijke essentie te bestaan.*

Met zijn analyse sluit Sartre aan bij de even bekende existentialist, **Albert Camus** (1913-1960).

In de *Mythe van Sisyphus* stelt Camus dat de basisvraag van de filosofie luidt waarom we geen zelfmoord plegen, m.a.w. de vraag *of het leven de moeite waard is geleefd te worden*. Zijn antwoord is dat we moeten bezig blijven, zoals Sisyphus die steeds opnieuw een steen naar de top van een berg rolt, ook al weet hij dat die over de top weer naar beneden rolt. Zo'n gedrag

kent geen grenzen. Camus' oplossing voor de absurditeit van het leven is het meer willen, *het vervangen van de kwaliteit van de ervaringen door de kwantiteit. Als ik mezelf ervan overtuig dat dit leven geen enkele andere kant heeft dan die van het absurde, dan moet ik zeggen dat wat telt, niet is om het best te leven maar om het meest te leven.* Camus' voorbeelden zijn ten eerste Don Juan, die steeds meer vrouwen wil, ten tweede de toneelspeler die met één persoonlijkheid (de eigen persoonlijkheid) niet tevreden is, maar zoveel mogelijk personen wil zijn, en ten derde de veroveraar, die steeds meer gebied wil inlijven, die *zichzelf wil overstijgen*, dit wil zeggen *zich gelijk aan een god voelen*. Camus had evengoed als voorbeeld de sport(st)er kunnen nemen, die met een gebroken record niet tevreden is, maar elk record opnieuw wil verbeteren. De eindzin van Camus' essay luidt: *we moeten ons Sisyphus gelukkig voorstellen*. Raar, want Sisyphus' arbeid (of is het een spel?) was toch een straf van de goden.

Wat moeten we denken van deze streving om steeds meer te willen, om alles te kunnen en te zijn, om God te willen worden?

Sartre geeft in *Het zijn en het niet* geen antwoord, omdat de vraag behoort tot het domein van de ethiek en zijn hoofdwerk enkel het menselijk bestaan wil beschrijven (het aangekondigde ethische vervolg op *Het zijn en het niet* is er nooit gekomen). Door de streving van *het project God-zijn* te betitelen als *de diepe structuur van de menselijke werkelijkheid*, als *het fundamentele project* vervat in alle menselijke activiteiten, suggereert Sartre dat een ontologische noodzaak is. Dat is natuurlijk betwistbaar. Is de streving om God te worden niet eerder cultureel bepaald?

Het existentialisme van Sartre en Camus is enkel mogelijk in een cultuur waar de mens dankzij de technowetenschap effectief veel vrijheid (d.w.z. macht) heeft verworven en dan denkt dat er geen grenzen zijn en ze dus systematisch overschrijdt. Dat is de moderne tijdsgeest van de groei, van het nooit genoeg. De sartrianse mens is de mens van de moderne tijd op diens toppunt en illustreert de recente historische ontwikkeling van het kapitalisme met De Grote Versnelling.

De droom om arbeid volledig af te schaffen is zeer krachtig geworden in de moderne tijd, omdat de technologische arbeidsmiddelen, ontwikkeld op basis van de exacte natuurwetenschappen, zeer krachtig zijn geworden. Het kapitalisme, of ruimer de groei-economie van de moderne tijd, heeft daarbij de verhouding tussen arbeid en vrije tijd vervormd. Een historische beschouwing is nodig: enerzijds maken wij, moderne mensen, arbeid tot een soort vrijetijdsbesteding, anderzijds vervormen we vrijetijdsbesteding tot een vorm van arbeid.

2.1.2. Historische beschouwing: nefaste invloed van het kapitalisme

2.1.2.1. Het kapitalisme vervormt arbeid tot spel

Hoe meer materiële goederen je hebt, hoe gelukkiger je bent: het is een opvatting die steeds terugkeert, en waartegen wijzen steeds opnieuw hebben gewaarschuwd als een verkeerde opvatting (religieuze denkers, maar ook een atheïst zoals Epicurus). In het westen is vanaf ongeveer 1500 deze opvatting echter het kernpunt geworden van de samenleving: het kapitalisme stelt dat iedereen zo rijk mogelijk moet proberen te worden, door de arbeid zoveel mogelijk winst te laten opbrengen (definitie van kapitalisme als maximalisatie van de winst en

kapitaalaccumulatie, zoals beschreven door de klassieke economen en door Marx) en dat politieke en culturele beslissingen ondergeschikt moeten gemaakt worden aan dat kapitalistisch principe (de beschrijving van kapitalisme door Karl Polanyi (1886-1964) als de Grote Transformatie). Waar voorheen de elite militair tegen elkaar streed, gaan ze nu een economische concurrentiestrijd aan. Aanvankelijk gebruikt de elite nog de religie om deze nieuwe ideologie te ondersteunen: Calvijn (1509-1564) verheft veel arbeiden tot een religieuze plicht. Adam Smith (1723-1790) neemt in zijn moreel hoofdwerk *The Theory of Moral Sentiments* afscheid van Epicurus' soberheid en schrijft wat later zijn economisch hoofdwerk *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Verlichtingsfilosofen zoals Voltaire (1694-1778) en David Hume (1711-1776) verdedigen de luxe. Godsdienst is overbodig geworden om arbeid te verheffen tot deugd.

Het kapitalisme hanteert daarbij het privé bezit van de productiemiddelen, wat leidt tot grote ongelijkheid (kapitalisme als uitbuiting, beschreven door de socialistische economen, zoals Proudhon en Marx). De socialisten willen dit privé bezit afschaffen, maar hebben het doel van de groei van de rijkdom niet in vraag gesteld. Karl Marx verdedigt het kapitalisme zelfs, als een historische noodzaak om het productieapparaat te ontwikkelen. Eén van de weinige socialisten (naast William Morris, 1834-1896), die de arbeid ter wille van nooit stoppende groei afwees, was Bertrand Russell, die het verband tussen het aantal uren arbeid en het kapitalisme goed inzag.

Bertrand Russell prijst het niets doen

In 1935 publiceert de Engelse logicus en filosoof Bertrand Russell (1872-1970) het korte essay *In Praise of Idleness (Een lofzang op niets doen – eigen vertaling, want er bestaat geen gepubliceerde Nederlandse vertaling)*.

Basisstelling is dat wij te veel werken en meer vrijetijdsactiviteiten moeten doen: *grote schade wordt aangericht in de moderne wereld door het geloof in de deugdzaamheid van arbeid. De weg naar geluk en voorspoed ligt in een geordende vermindering van arbeid*. Russell stelt een vierurendag voor: *vier uren werken per dag zou een mens de levensnoodzakelijkheden en elementair comfort verschaffen en de rest van zijn tijd zou hij mogen gebruiken zoals hij passend vindt*.

De reden hiervoor is eenvoudig: werk is negatief, vrije tijd positief. *Arbeid is in zijn geheel genomen onaangenaam. Hoewel een bepaalde hoeveelheid werk noodzakelijk is voor ons bestaan, is het nadrukkelijk niet één van de doeleinden van menselijk leven*. Door minder te werken zal er geluk en levensvreugde zijn in plaats van overspannen zenuwen, vermoeidheid en verstoorte spijsvertering.

De reden dat we arbeid toch tot deugd hebben verheven, ligt volgens Russell bij socio-economische factoren.

Ten eerste is er de ongelijkheid tussen de verschillende klassen in de samenleving: *Een eerste oorzaak is de noodzaak om de armen tevreden te houden, wat de rijken heeft gebracht om gedurende duizenden jaren de waardigheid van arbeid te prediken, maar tegelijkertijd ervoor te zorgen dat zij zelf op dat vlak onwaardig blijven*.

Ten tweede is er de kapitalistische economie, met haar principes van winst en vrijheid van ondernemen. *De stelling dat gewenste activiteiten degene zijn die winst opleveren, heeft alles op zijn kop gezet. Bovendien, als gevolg van de afwezigheid van enig centrale controle over de productie produceren we een boel dingen die niet nodig zijn. De moderne techniek heeft het mogelijk gemaakt om de hoeveelheid arbeid die vereist is om de levensnoodzakelijkheden van*

iedereen te verzekeren, enorm te verminderen. Maar in plaats van het volk te laten kiezen of ze meer vrije tijd of meer materiële goederen verkiezen, dringen de kapitalisten (en ook de leiders van de communistische USSR uit 1935) op om de hoeveelheid werk per persoon te behouden, wat tot werkloosheid leidt. Voor verdere uitleg gebruikt Russell, in navolging van de eerste kapitalistische econoom Adam Smith, het voorbeeld van een speldenfabriek. *Iemand doet een uitvinding waardoor hetzelfde aantal mensen twee keer zoveel spelden kan maken als voorheen. Maar de wereld heeft niet twee keer meer spelden nodig. In een verstandige wereld zou iedereen betrokken bij de speldenfabriek vier uren i.p.v. acht uren werken en alles zou zijn gang gaan zoals voorheen. Maar in de huidige wereld werken de arbeiders nog steeds acht uur, er zijn teveel spelden, sommige werkgevers gaan failliet en de helft van de mensen verliest hun werk. Kan je je iets waanzinniger voorstellen?*

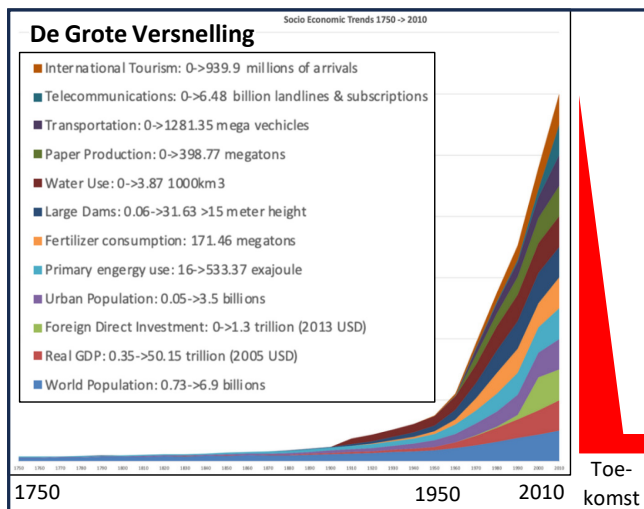
De dwang tot productie en dus tot arbeid is zo groot dat, als de gewone methoden niet blijken te werken, we nog oorlogsvoering hebben.

Er zal worden beweerd, merkt Russell op, dat, hoewel een beetje vrije tijd plezierig is, mensen niet zouden weten hoe hun dagen te vullen als ze maar vier uur per dag moeten werken. Zijn antwoord is eenvoudig: *een verstandig gebruik van vrije tijd is het resultaat van beschaving en opvoeding, die zorgen voor goede smaak die een mens in staat stelt zijn vrije tijd op intelligente wijze te gebruiken.* Dit moet niet noodzakelijkerwijze 'highbrow' (elitair) zijn. *Volksdansen zijn, behalve in enkele afgelegen landelijke gebieden, verdwenen, maar de impuls om te dansen moet nog aanwezig zijn bij de mensen.*

Het amusement van de stedelijke bevolking is in hoofdzaak passief geworden: films zien, voetbalmatches bekijken, naar de radio luisteren enzovoort. Dit komt door het feit dat hun actieve energie volledig opgebruikt wordt door werk; als ze meer vrije tijd hadden, zouden ze opnieuw plezier vinden in activiteiten waarin ze een actieve rol opnemen.

Russell besluit: *Moderne productiemethoden hebben gemak en zekerheid voor iedereen mogelijk gemaakt; in plaats daarvan hebben we gekozen voor overwerk voor sommigen en hongerdood voor de anderen. Tot nu zijn we even bezig gebleven als we deden toen er nog geen machines waren; daarin zijn we dom geweest, maar er is geen reden om altijd dom te blijven.*

Russell was een uitzondering. Economische groei werd en wordt door bijna niemand in vraag gesteld. Deze groei is (net zoals de groei van de bevolking) echter een exponentieel gegeven: de groei is procentueel, zodat de absolute hoeveelheid van wat erbij komt, steeds groter wordt. Een verdubbeling doet zich steeds sneller en sneller voor. In de economie is er vanaf de jaren 1950 de zogenaamde Grote Versnelling gekomen:

de hoeveelheid geproduceerde rijkdom, en dus ook de hoeveelheid opgebruikte hulpbronnen én geproduceerde schadelijke afval, rijzen de pan uit.

Door de groei-ideologie is de economie een losgeslagen, zichzelf voortstuwend systeem geworden. De vraag of groei ergens tot iets zinvol dient (of groei leidt tot meer realisatie van fundamentele menselijke strevingen) wordt niet langer gesteld. Dat groei het beste meebrengt, wordt als blind geloof aangenomen. Ook de persoonlijke vraag of jij voor een nieuw aangeboden product wel wil werken, of dat je liever dat product weigert om meer vrije tijd te behouden of te krijgen, kan niet meer gesteld worden: we worden door de reclame zodanig gemanipuleerd dat we toch alle nieuwe producten willen, en dus maar blijven werken. De meesterzet hierbij is het internet en de smartphone: de reclame heeft ons eerst aangeprezen dat we die producten nodig hebben en nu bijna iedereen er verslaafd aan is, kan de reclame ons continu manipuleren om ook alle andere producten aan te schaffen.

Groei is een doel op zich geworden. Je kan dit ook als volgt uitdrukken: de economische productie (de arbeid) is een spel geworden. Er is een middel-doel-omdraaiing. We werken niet meer om nuttige producten te kunnen kopen, maar we kopen nutteloze producten om te kunnen blijven werken, om de economie te laten draaien, om de winst steeds te verhogen. Marx heeft dit scherp ingezien: de normale warencyclus "waar - geld (als ruilmiddel) - een andere waar" wordt in het kapitalisme omgedraaid tot "geld - waar - meer geld (als doel)".

Het feit dat arbeid iets lastigs is, wordt ontkend. Arbeid wordt nog uitsluitend als positief gezien, o.a. in de calvinistische ethiek, waar succes bij de arbeid dient als bewijs van Gods genade (cfr. Max Webers *De protestantse ethiek en de geest van het kapitalisme*) en in de antropologie van Hegel, overgenomen door zijn leerling Feuerbach (1804-1872) en vele anderen (zoals ook Sartre: zie kaderstuk p. 21-23), die arbeid zien als een middel om als mens zelf een god te worden (de mens als *homo faber*, arbeid als wat de mensheid "ontwikkelt").

Men probeert ook effectief om arbeid minder lastig te maken: arbeid moet even aangenaam worden als een spel (hoewel dat vaak zeer dubbelzinnig blijft: de targets voor het presteren, en dus de stress, worden verhoogd). Er is een algemene *gamificatie* aan de gang: alles wat ernstig is, moet ludiek worden. Het is een uiting van de aan gang zijnde infantilisering van onze samenleving.

Een voorbeeld van deze tendens is te vinden in het onderwijs, waar studie-arbeid meer en meer spel is geworden. Het is niet de bedoeling hier stellige pedagogische of didactische uitspraken te doen, maar enkele kritische vragen en bedenkingen dringen zich toch op.

Gamificatie van het onderwijs: enkele kritische vragen en opmerkingen

Ten eerste worden nieuwe studierichtingen opgericht waarin men veel minder moet studeren, maar veel meer kan spelen en sporten. Men antwoordt dat dit volgt uit het toegenomen maatschappelijk belang van spel en sport, wat vraagt om professionele opleidingen. Juist die algemene maatschappelijke gamificatie is echter het probleem. In elk geval stelt zich de vraag hoeveel sport en beweging thuis hoort op school. Alvast de Nederlandse bioloog-essayist Midas Dekkers (°1946) is stellig: *In tegenstelling tot je lichaam, dat als vanzelf groeit, moeten je hersenen naar school. Daar wordt je lichaam gevuld met geest. Krijgt het lichaam alle bouwvoorwaarden gratis mee in het DNA van elke cel, je geest wordt zo leeg geboren als die van een kip. Scholen zijn tankstations voor de geest. Hoort sport op school thuis? Niet meer dan tangodansen, pindapellen of pimpampetten, lijkt me. Meer iets voor je eigen vrije tijd* (uit *Lichamelijke oefeningen*, 2006).

Ten tweede organiseren de scholen meer en meer activiteiten met grote funfactor, waar-

bij de pedagogische meerwaarde niet altijd duidelijk is (met bijkomend probleem dat vele gezinnen het niet kunnen betalen en de ongelijkheid tussen de leerlingen groter wordt). Zijn vele studiereizen niet in hoofdzaak plezierreizen of prestigeprojecten? Verantwoorden internationale uitwisselingsprojecten verre vliegtuigreizen? Laatstelaars in het middelbaar vierten hun 100 dagen niet meer door zich één dag te verkleden, maar een hele week lang, met 5 verschillende thema's. Als in Gent de studenten terugkeren uit hun grote vakantie vol muziekfestivals en je zou denken dat ze aan het studiewerk gaan beginnen, organiseren de Gentse universiteit en hogescholen al 17 jaar mee het muziekfestival Student Kick Off (met, let wel, optredens van kinderidolen zoals Pommeliën Thijs en Camille). De winst van al deze projecten lijkt meer commercieel gewin voor commercianten te zijn dan leerwinst voor leerlingen en studenten.

Ten derde is de didactische aanpak steeds gespeeld geworden. Leren moet steeds plezierig zijn. Vele handboeken zijn quasi-strips geworden, want lezen is te moeilijk in vergelijking met prentjes kijken. Is het hoekenwerk op de lagere school ("een werkvorm waarbij leerlingen in verschillende kleinere groepen zelfstandig leerstof kunnen verwerken") niet vaak een speelluur? Terechte aandacht voor het welbevinden van leerlingen komt er vaak op neer dat de leerkrachten niet teveel mogen vragen van de leerlingen. De zogenaamde pret(park)pedagogie blijft blind voor het feit dat juist intellectueel presteren door voldoende inspanning vele leerlingen een positief gevoel geeft. Is het geen tijd terug te keren naar de essentie: leren is arbeid en dan ook meestal lastig? De lust komt achteraf met het resultaat: het plezier van verworven kennis, inzicht of vaardigheden.

Ten vierde hebben vele leerlingen geen tijd, want geen zin meer om voor de school te werken: ze moeten thuis, en meer en meer ook op de school, gamen, scrollen, chatten, liken, sharen, status updaten, bingewatchen (en soms ook online pesten) dat het een lieve lust is.

Ondertussen valt het niet te ontkennen dat het intellectueel niveau van leerlingen en van personen in het algemeen dramatisch aan het dalen is. Hogescholen slaan alarm en pleiten voor toelatingsproeven. Een neerwaartse spiraal dreigt: minder goede voorbereiding in het middelbaar leidt tot minder presterende studenten in de onderwijsopleidingen en dus tot minder goede leerkrachten, waardoor het niveau in het middelbaar onderwijs nog verder daalt, zodat de volgende generatie aspirant-leerkrachten nog minder presteert. Minder goed opgeleide leerkrachten en leerlingen met minder discipline: vele beginnende leerkrachten geven er dan ook vlug de brui aan en het toenemende lerarentekort tast de opleiding in het middelbaar verder aan.

Enkel lust, geen last: de geschetste evolutie op de scholen volgt natuurlijk de algemeen maatschappelijke tendens van gamificatie en infantilisering. Welke ouder kan van zijn kind verwachten dat het de discipline opbrengt om te studeren als die zelf niet meer de discipline heeft om langer dan een dag op een online bestelling te wachten? Dat laatste is overigens geen oorspronkelijke wens van de consumenten: het is opgedrongen door het kapitalisme, dat ook de vrijetijdsbeleving diepgaand beïnvloedt.

2.1.2.2. Het kapitalisme tast de vrije tijd aan

In het kapitalisme (en zoals gezegd, ook in een groei-socialisme) wordt alles, ook de vrijetijdsbesteding in dienst gesteld van de economische groei. Er zijn twee stappen.

De eerste stap: de vrijetijdsbeoefening wordt gekoppeld aan het consumeren van materiële goederen en ook diensten (zoals coaching).

Liefhebbers van schilderijen gaan niet enkel meer naar het plaatselijk museum, maar maken een verre reis voor die mega-expo in het buitenland. Tv-programma's worden uitgezonden

om zeep te kunnen verkopen (*soaps* die kijkers aan het scherm kluisteren). Vrijen vraagt om sekspeeltjes, of ten minste toch sexy lingerie. Wandelaars doen het met "*FALKE TK2 Explore Cool Wandelen anti blaren, anti zweet functioneel garen sportsokken*" én met een "*Walking King t-shirt zwart*". Hun parcours stippelen ze niet meer zelf uit, maar vinden ze in glossy wandelboeken. Het gezelschap is vervangen door een spelconsole. Kinderen voeren geen toneeltje meer op, maar maken een tiktokfilmpje. Zeepbellen blazen doen ze met een "*Bubble gun Bazooka: die heeft 69 bubbelgaten om meer dan 5000 kleurrijke bubbels per minuut uit te blazen. Wordt geleverd met een oplaadbare 1200mAh-batterij, de bubbel is duurzaam in gebruik en milieuvriendelijk!*". Greenwashing is standaard geworden: elke batterij tast het milieu aan (gebruik materialen, uitstoot CO2 bij maken elektriciteit, hetzij bij het verbranden van fossiele brandstoffen, hetzij bij het maken van de betonfundering van de windmolen). Het ergste is dat de kinderen het plezier van het blazen wordt ontnomen. En dan is er nog de commercialisering van de sport.

De profsport is volledig ingenomen door het grote geld: mega-infrastructuur, gigantische bedragen voor uitzendrechten, onvoorstelbare lonen voor topsport(st)ers, de alomtegenwoordigheid van sponsors en hun reclame. Dat geld moet opbrengen: de supporters betalen door het aanschaffen van dure tickets, het kopen van merchandising prullen en het drinken van het bier dat hun club sponsort of het eten van de pizza die Remco Evenepoel aanprijst (maar zelf niet vaak eet). Het navolgen van de decadente levensstijl van de topverdieners (denk aan het dragen van een Richard Mille horloge van bijna een miljoen door tennisser Rafael Nadal of een Frank Muller van 1,5 miljoen door voetballer Cristiano Ronaldo) is voor bijna geen enkele sportliefhebber weggelegd en toch roept deze decadentie geen weerstand op: hebben die helden dat niet verdiend?

Ook de amateursport ontkomt niet aan de invasie van geld en commerciële belangen. Het veld van de wijkvoetbalclub hangt vol reclame van de plaatselijke handelaars (al dan niet genre Balthazar Boma van *FC De Kampioenen*). De spelers, ook de jeugdspelers, krijgen steeds hogere bedragen als ze winnen. Elke amateur wordt aangespoord zich uit te rusten als een professional. Je telt maar mee als zondagscoureur als je rijdt met de duurste fiets, de nieuwst energiedrank gebruikt en een aerodynamisch pak aan hebt. Zoals Midas Dekkers het uitdrukt, verwijzend naar de reeds aangehaalde middel-doel-omdraaiing van de kapitalistische economie: *was een schoen ooit een middel om te sporten, nu is sport een middel om schoenen te verkopen*.

De tweede stap is dat de vrijetijdsbesteding zelf moet groeien.

Een échte kunstliefhebber maakt meerdere expo-reizen naar het buitenland per jaar. De keuze aan tv-programma's en Netflix-series is zo groot dat het een zeldzaam toeval is als iemand naar hetzelfde kijkt als diens buurman. Hoe vaak we moeten vrijen, wordt verteld door de seksuologen, ook als we bejaard zijn geworden. Wandelaars volgen liefst een strikt schema van kleine en grote wandelevenementen, georganiseerd door vzw *Wandelsport Vlaanderen* of door de *Christelijke Mutualiteiten (Urban walks)*. Spelconsoles worden steeds sneller en geavanceerder en er komen steeds meer en meer games, zodat vele jongeren en volwassenen nog verslaafder worden. Hoe meer tiktokfilmpjes iemand maakt, hoe groter de kans dat er eentje viraal zal gaan, zo denkt die toch. Met 138 bubbelgaten in een *Bubble gun Bazooka* verdubbelt het spelplezier, of toch niet? – er wordt nog altijd niet zelf geblazen. En dan is er nog de groei van de sport.

De tv-sportuitzending op zondag is vervangen door programma's van tv-zenders die 24/24 en 7/7 een specifieke sport coveren. De stadia worden groter en groter. De budgetten van voetbalclubs kunnen enkel nog door oliesjeiks opgebracht worden. De sport volgt echter niet zomaar de algemene groei van de maatschappij. Er is meer aan de hand.

De vrijetijdsbesteding, en vooral de sport, groeien meer dan andere menselijke activiteiten, m.a.w. het aandeel van vrije tijd en vooral sport neemt toe. Enkele uitingen hiervan: op populaire nieuwssites neemt het wel en wee van celebrities uit showbizz en sportwereld steeds meer plaats in vergeleken met het serieuze nieuws. Iedereen draagt bijna steeds sportkledij, ook op werk en bij plechtigheden, zeker wat schoeisel betreft. Waar vroeger sport in het tv-journaal steeds achteraan kwam en ten hoogste een uitzonderlijke gebeurtenis in het begin vermeld werd met verwijzing naar de verdere behandeling op het einde, worden nu sportgebeurtenissen uitgebreid in het begin behandeld. Bij de 20 best bekeken tv-uitzendingen in 2022 in de USA zat de *State of the Union* van president Joe Biden en alle 19 andere waren wedstrijden van American Football.

In de vrije tijd is er nog weinig vrijheid: we worden in onvoorstelbare mate gemanipuleerd door de kapitalistische vrijetijdsindustrie, zeker sinds de komst van internet en smartphones. De reclame en de media bepalen wat we zullen doen. Zij sturen ons in de richting, niet van wat het beste is voor de gewone man, maar wat het beste is voor de winst en de accumulatie van het kapitaal, met als dreigmiddel dat dit nodig zou zijn voor de werkgelegenheid.

Dit alles heeft zeer kwalijke gevolgen.

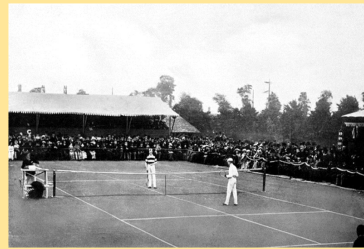
Zo merkt de Belgische filosoof Jaap Kruithof (1929-2009) op: *Er is uniformering die leidt tot een kwaliteits-nivellering. Men kiest voor het simpele, het gemakkelijk begrijpbare, het sensationele, het reeds bekende. Er was een tijd, in de 18^e, 19^e en begin 20^e eeuw dat een elite zich geroepen voelde om te ijveren voor een algemene kwaliteitsverhoging. Die elite kende zich een voorhoederrol toe en wenste iedereen deelachtig te maken aan de hogere cultuurproducten (het klassieke concept van volksopvoeding). Ze geloofde in vooruitgang qua inzicht, esthetisch aanvoelen en morele houding en ze dacht dat via onderwijs en vorming bij allen te kunnen doen ingang vinden. In de welvaartsstaat is dat ideaal verdwenen. Er is geen of weinig streven naar vorming van de massa, de mensen krijgen in hun vrije tijd vooral ontspanning, goedkope tijdpassering (Arbeid en lust, deel II, §157).*

Kruithofs visie op sport verdient uitgebreid geciteerd te worden.

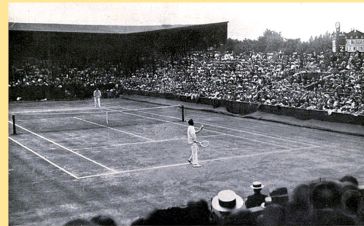
Jaap Kruithof over commercialisering en schaalvergroting van sport

Kruithof was een zeer groot filosoof. Over zijn filosofische basisstandpunten (zoals moreel objectivisme, socialisme, ecocentrisme, totalisme) kan uiteraard gediscussieerd worden (ga naar

Wimbledon Centre Court

1883

1913

2010

De Grote Versnelling in de praktijk

www.detuinvanhetgeluk.be/publicaties/BrochureKruithof.pdf voor een bespreking hiervan). Zijn caleidoscopische beschrijvingen van de samenleving, geïnspireerd door zijn links engagement, getuigen in elk geval van een grote belezenheid, een scherp inzicht en een sterk analytisch én synthetisch vermogen.

Zo geeft hij in deel II van zijn werk *Arbeid en lust* (uit 1986) een magistrale beschrijving van de westerse samenleving en haar ontwikkeling van feodaliteit over handelskapitalisme en industrieel kapitalisme tot welvaartsstaat, en dit op economisch, politiek, cultureel en ideologisch vlak.

De welvaartsstaat (1950-1975) heeft zich vanaf de jaren 1980 voortgezet in het neoliberale systeem: het kapitalisme moet hernieuwd worden, terug "zuiver" gemaakt worden, d.w.z. de markt met haar commerciële concurrentielogica moet kunnen werken zonder politieke inmenging; de sociale correcties die ingevoerd werden om de ongelijkheid te verkleinen, moeten afgebouwd worden. In zijn boek *Het neoliberalisme* (uit 2000) maakt Kruithof duidelijk wat dit betekent voor een hele reeks thema's, van migratie, veiligheid en nationalisme, over politieke cultuur en democratie, tot individualisme en entertainment.

Vijftientig jaar later hebben deze analyses nog niets verloren van hun geldigheid en scherpte. De neoliberale theorie wordt, na meerdere crisissen (bv. bankencrisis van 2008, coronacrisis van 2020, oorlog in Oekraïne en energiecrisis van 2022) wel meer en meer in vraag gesteld, maar het politiek beleid blijft in hoofdzaak liberaal en de commercialisering blijft toenemen op alle maatschappelijke terreinen. De tendensen die Kruithof beschrijft en bekritiseert, hebben zich sinds 2000 enkel versterkt.

Wie de zaken historisch beschouwt, kan niet ontkennen dat er zich de laatste decennia in het westen een ware explosie van het vermaak heeft voorgedaan. Die beweging heeft één doel, van de wereld een pretpark maken. De zaligheid is een combinatie van klanken, beelden en woorden, van bewegingen (dans), drank, drugs en seks, schrijft Kruithof. De explosie wordt groter en groter. Het festival *Rock Werchter*, begonnen in 1974 met 1 podium en 1 dag, telde vanaf 1996 2 dagen en 2 podia en in 2023 al 4 dagen en 4 podia. En ondertussen is er Netflix & Co i.p.v. de kabel-tv.

Bij het thema *entertainment* geeft Kruithof ook een analyse van de sportbeleving in het neoliberale tijdperk. Hieronder volgen enkele citaten.

De topsporten overheersen het terrein. Miljarden worden besteed aan investeringen in luxueuze stadions, sporthallen, tennisbanen, zwembaden enzovoort. Er zijn miljoenen kijkers, live of via de televisie, en zeer hoge gages en prijzen voor de winnaars. De kapitaalbezitters verdienen miljarden met die industrie waarin het sportieve wordt verkracht. De recreatiesporten zakken weg in een diepe put, ze worden steeds vaker overgeslagen. De overheid, in handen van de neoliberalen, laten betijen.

Je meet je met een ander en probeert goed of beter te presteren. Dat gebeuren wordt gecommmercialiseerd. Met capaciteiten en concurrentie moet geld worden verdiend. Daarmee gaat professionalisering samen. Sportmensen moeten dagelijks met hun zaak bezig zijn om uit te blinken. Werkers in dienst van de markt en het kapitaal. De sportieve waarden wijken voor de lucratieve.

Megasystemen nemen het roer over. De overheid is praktisch uitgerangeerd. De atletiekwereld wordt beheerst door Adidas, Nike, Reebok en enkele andere, niet door nationale federaties. De grote voetbalploegen zijn alle rechtstreeks afhankelijk van het grote kapitaal.

De georganiseerde sport breidt zich in sterk tempo uit. De FIFA telt meer landen dan de Verenigde Naties, 198 tegenover 186 [in 2023: 211 tegenover 193].

Zoals in de zakenwereld zijn fusies dagelijkse kost.

De ongeremde expansie van de sportindustrie heeft allerlei schadelijke gevolgen. Een eerste slachtoffer is de natuur. Skifanaten verwoesten de waardevolle flora van berglandschappen; motorcrossers maken van mooie bosgronden een woestijn. Autorally's beschadigen wegen, weilanden en landbouwgronden, verspillen kostbare benzine en kwetsen of doden onvoorzichtige supporters.

Tot de volgende slachtoffers behoren de dieren. Zij worden als willoze instrumenten opgeofferd aan volksvermaak en gewelddadige spektakels. Wie hun belangen wel voor ogen houdt, pleit voor afschaffing van de stieren- en hanengevechten, de hondenwedstrijden, de paardenkoersen en de duivenvluchten.

Op de derde plaats is er de schade voor de mens. Hij wordt ook een willoos instrument in dienst van het redeloze sportgedoe. In veel sporttakken worden lichamen verknoeid, er zijn voortdurend ongelukken, blessures. Voor de winstmakers is er niets aan de hand, je moet ermee leren leven.

De vraag blijft: wat is er nu juist fout aan een middel-doel-omdraaiing? Als spel op zich niet slecht is, wat is er dan verkeerd aan de arbeid (de economie) als spel en het gevolg daarvan, toenemende commercialisering en groei van de vrijetijdsbesteding?

Het antwoord werd al gegeven in de citaten van Kruithof: *De ongeremde expansie van de sportindustrie heeft allerlei schadelijke gevolgen*. Dat geldt ruimer voor alle vrijetijdsactiviteiten. Bovendien betreft de schade niet enkel specifieke natuurgebieden of individuele dieren en sport(st)ers: door de milieuverstoring loopt de hele mensheid schade op (zie verder op p. 34).

Het loont de moeite om bij dit alles ook één van de oude, gekende kritieken te hernemen, de *gedachten* van Blaise Pascal omtrent de menselijke activiteiten.

Blaise Pascal waarschuwt tegen amusement als afleiding

Volgens Pascal (1623-1662) hebben de mensen de arbeid tot spel gemaakt. Hij geeft als voorbeelden het spelen voor geld, het converseren, het voeren van oorlog, het omgaan met vrouwen, het uitoefenen van ambten, het oplossen van wiskundige vraagstukken en, wat hij het meeste uitwerkt, het vangen van een haas (de jacht was eeuwen lang de geliefde sportieve bezigheid van de landbezittende elite). Er is een middel-doel-omdraaiing: wat een middel was (arbeid) wordt het doel (spel). Men jaagt op een haas, echter niet om de haas te hebben, maar om erop te kunnen jagen. Men wil echter niet toegeven dat het spel is, men wil diens spel vermommen als arbeid: *men mag zich niet inbeelden dat het ware geluk ligt in het geld dat men kan winnen met het spel, of in de haas waarop men jaagt: men zou het geld of de haas niet willen als die zomaar werden aangeboden. Geef een speler alle ochtenden het geld dat hij elke dag kan winnen, op voorwaarde dat hij niet speelt: u zou hem ongelukkig maken*. Pascal noemt dergelijke activiteiten *divertissement*, dat betekent *afleiding* (de klassieke vertaling als *amusement* of zelfs als *verstrooiing* maken onvoldoende duidelijk wat Pascal wil uitdrukken). Mensen willen onbewust afgeleid worden van de gedachte aan alle ellende: *Omdat de mensen de dood, de ellende, de onwetendheid niet kunnen doen verdwijnen, hebben ze, om toch gelukkig te worden, het in hun hoofd gehaald om er helemaal niet aan te denken*. Door zich wijs te maken dat ze arbeiden, hebben ze geen tijd om na te denken en stil te staan bij de dood. *De haas behoedt ons niet tegen de gedachte aan de dood en de ellende, het is de jacht die ons ervoor behoedt. De mensen kennen zichzelf niet. Ze weten niet dat ze de jacht zoeken en niet de gevangen prooi. Ze*

gelooven oprecht de rust te zoeken, maar in werkelijkheid zoeken ze slecht de opwindning. Ze hebben een geheime aandrang die hen aanzet afleiding en bezigheid buitenshuis te zoeken, een aandrang afkomstig van het aanvoelen van hun blijvende ellende.

Voor Pascal is die afleiding negatief, omdat het ook de afleiding is van de oplossing, van een doeltreffender middel te zoeken om eruit te geraken, nl. de opheffing van de ellende en de dood door het christelijk geloof. Maar ook voor wie het christelijk geloof verwerpt, is onbewuste afleiding geen goede zaak. Pascal wijst op twee andere nadelen.

Ten eerste zorgt de afleiding voor spanningen tussen mensen.

De afleiding is, naast middel om de dood te vergeten, ook een middel om status te verwerven: men wil *tegen zijn vrienden opscheppen dat men beter gespeeld heeft dan een andere*.

Voor al hangt de afleiding samen met een sociale kloof: *de edelman gelooft oprecht dat de jacht een groot en koninklijk plezier is. Maar de drijver deelt deze mening niet*.

Ten tweede wijst Pascal op volgend nadeel: de mensen *beelden zich in dat, als ze hun lastige taak hebben vervuld, ze nadien zullen rusten en ze merken niet de onbevredigbare natuur van hun begeren*. De afleiding is *onbevredigbaar*, ze kent geen grenzen: om blijvend niet aan de ellende en de dood te denken, moet men blijvend op jacht gaan. Zodra men een haas gevangen heeft, moet men op jacht naar de volgende, anders verliest de afleiding haar werking. Afleiding vraagt, met de woorden van Albert Camus (zie p. 22), het *vervangen van de kwaliteit van de ervaringen door de kwantiteit*. Pascal merkt dan ook op dat bij een persoon die over het maximum van vrije tijd beschikt, een koning, men zonder ophouden inspanning moet doen opdat hij afgeleid zou worden: *in de buurt van koninklijke personen is er steeds een groot aantal mensen die er voor zorgen dat de koninklijke zaken opgevolgd worden door afleiding en die de volledige duur van de koninklijke vrije tijd in de gaten houden om de koning vermaak en spel aan te bieden, zodanig dat er nooit een leegte valt, het is te zeggen dat koninklijke personen omringd zijn door personen met de wonderlijke opdracht er op te letten dat de koning nooit alleen is of in staat is aan zichzelf te denken, want men weet dat hij, hoeveel koning hij ook is, ellendig zal zijn als hij aan zichzelf denkt*. Ondertussen zijn wij in het westen, als consumenten en klanten, bijna allemaal koning. Toch is er gevaar: *Verheugd kunnen worden door de afleiding is toch niet gelukkig zijn, want het komt van elders en van buiten en daarom is het afhankelijk en onderhevig aan het verstrooid worden door duizenden voorvallen die droevige gebeurtenissen onvermijdbaar maken*.

Waar Pascal nog niet aan dacht, is dat het grenzeloze karakter van de afleiding, zeker als de hele bevolking er toegang tot krijgt, betekent dat ooit de afleiding zal stoppen: op een bepaald ogenblik zullen alle hazen gevangen zijn en zal het geld waarom gespeeld kan worden, op zijn.

Afleiding is op zich niet slecht. Ten slotte is er geen doel buiten het leven (is er geen leven na de dood voor de niet-christen) en moeten bepaalde activiteiten van het leven hun eigen doel zijn. Alleen mag de afleiding, net zoals de arbeid, niet eindeloos doorgaan: er zijn grenzen en die moeten gerespecteerd worden, zo niet ruïneren wij onszelf. Je vangt een haas als je honger hebt, je kan daarnaast op hazen jagen als afleiding, maar als je daardoor het bestand van hazen dreigt aan te tasten en dus later honger riskeert, moet je die afleiding stoppen.

Om dit te bereiken is het nodig dat de mens af en toe denkt aan de ellende en de dood en dat hij beseft dat het leven wel tijdelijke en beperkte zingevingen kan krijgen, maar, als gevolg van de dood, uiteindelijk zinloos is. Dit droefblij besef (het besef, tegen Feuerbach & Co in, dat wij geen god kunnen worden) is nodig om ons niet te verliezen in de afleiding, om beperkingen op te leg-

gen aan de afleiding, om de eindigheid van zowel arbeid als vrije tijd te erkennen, net zoals we de dood erkennen.

(de citaten komen uit *Gedachten*, fr. 168, 169 en 166 in de uitgave door Sellier).

De commercialisering, professionalisering en schaalvergroting van vrijetijdsactiviteiten in het algemeen en sport in het bijzonder, met al de bijhorende nadelen, zijn volgens filosofen als Kruijthof te herleiden tot het kapitalisme. Die andere grote Gentse filosoof, Rudolf (1927-2019), heeft erop gewezen (in zijn *Kritiek der grondslagen van onze tijd*) dat het kapitalisme moet gezien worden als een afleiding in de zin van Pascal: we willen maar blijven arbeiden en groeien om niet aan de dood te moeten denken. Deze analyses betekenen dat de problemen van de vrije tijd maar opgelost kunnen worden door een fundamentele verandering van economisch systeem en door een andere houding tegenover de beperktheid van de eindige en sterfelijke mens.

Dat is een hele opgave, volgens velen niet haalbaar. Het is dan ook niet te verwonderen dat vele filosofen een andere analyse proberen te maken. Als voorbeeld wordt hieronder kort een analyse besproken op basis van de filosofie van Alasdair MacIntyre.

Alasdair MacIntyres tegenstelling *sociale praktijken* / *instellingen* toegepast op sport

In zijn hoofdwerk *After Virtue* (1981) maakt de Britse filosoof Alasdair MacIntyre (°1929) een onderscheid tussen *sociale praktijken*, die bepaalde intrinsieke deugden belichamen, en *instellingen*, die gericht zijn op externe goederen zoals geld, macht en status. Dit onderscheid wordt gebruikt (bv. door W.J. Morgan, in zijn *Leftist Theories of Sport*) om een sportkritiek te formuleren.

Negatieve kenmerken van sport (zoals doping, valsspelen, gerichtheid op winst, ideologisch gebruik als *brood en spelen* – zie p. 34) zouden het gevolg zijn van het feit dat de sociale sportpraktijk geïnstitutionaliseerd is geworden. Sport is daardoor een economisch goed geworden en wordt gemediatiseerd en gecommmercialiseerd. De institutionele logica is nu zodanig overheersend geworden dat ze meer en meer de sociale praktijk van sport begint te overwoekeren. Dat tast de intrinsieke deugd van sport als sociale praktijk aan, nl. het willen excelleren als sport(st)er.

De Amerikaanse filosoof Michael Sandel (°1953) geeft in zijn *De tirannie van verdienste* (2021) een mooi voorbeeld van zo een verwerpelijke institutionalisering. In de USA verlenen goede sportprestaties toegang tot de topuniversiteiten. Jongeren die intellectueel minder presteren, kunnen zo toch toegelaten worden, als ze ouders hebben met voldoende geld om hen te laten begeleiden op de golfbaan, het jumpingcircuit of de tenniscourt, om tot voldoende sportprestaties te komen.

De vraag is hoe de institutionalisering verklaard kan worden. Is het de wil tot excelleren als sport(st)er die ertoe leidt dat men overgaat tot de institutionalisering met bijhorende schadelijke praktijken? Of komt de institutionalisering van buitenaf? In dat geval ligt het voor de hand om toch weer de nefaste rol van de kapitalistische groei-ideologie in de theorie op te nemen.

Een andere vraag is of de intrinsieke deugd van sport als sociale praktijk wel een deugd is. Ook de wil tot sportief excelleren, zelfs los van de instituties, moet kritisch benaderd worden (zie hiervoor punt 3.2.2.).

Ondanks andere analyses kan een diepgaande kritiek op sport, en ruimer op vrije tijd, moeilijk de rol van het kapitalisme negeren. De kapitalistische groei-ideologie heeft de verhouding tussen arbeid en vrije tijd scheef getrokken. Wat zou dan een goede verhouding zijn tussen beide?

2.1.3. Naar een goede verhouding arbeid / vrije tijd

Weg met de vele uren arbeid voor nooit stoppende groei

Mensen moeten hun eindigheid en de eindigheid van de wereld waarin ze leven, erkennen. De groei-ideologie van het kapitalisme en het klassieke socialisme (anders gezegd de Grote Versnelling) moet dan ook afgewezen worden, en wel om twee redenen.

Ten eerste, de groei moet ooit stoppen, gegeven de eindigheid van het ecologisch aardsysteem (dat de natuurlijke hulpbronnen levert voor de economische productie en dat de afval ervan moet verwerken). De ecologische grens is ondertussen overschreden (sinds 1985, schat men), zodat het aardsysteem aangetast wordt en bezig is met in elkaar te storten. De wereldwijde economische productie moet inkrimpen (en de verdeling ervan moet herbekeken worden, wil men onrechtvaardigheid en dus wereldwijde instabiliteit vermijden). De inkrimping komt er hoe dan ook. Als wij ze niet zelf organiseren, zullen allerlei wereldwijde rampen ervoor zorgen, met verschrikkelijke chaos en onnoemelijke ellende tot gevolg. Als wij ze wel zelf organiseren, kunnen de chaos en de ellende binnen de perken gehouden worden. Wie nu al anders gaat leven, met een kleinere ecologische voetafdruk, is hoe dan ook beter voorbereid op wat komen gaat.

Ten tweede, nooit stoppende groei is een doel dat niet gelukkig maakt. De boodschap van de reclame is een leugen. De realisatie van onze fundamentele strevingen wordt niet groter door steeds meer te verwerven of te doen. Inkrimping op zich maakt niet ongelukkig. Je hebt niets aan een mega-expo waar zoveel volk op afkomt, dat je de schilderijen niet rustig kunt bekijken. Je hebt geen overvloed van tv-series nodig, die overigens meestal kopieën van elkaar zijn. Vrijen is de goedkoopste vrijetijdsbesteding, waar iedereen zelf diens voorkeuren en tempo kan bepalen. De vele vreugdes van het wandelen (zie punt 2.2. in brochure *Bescheiden wandelen*) worden het best bereikt als je alle prestatiedruk weert. Spelen met een console is niet leuker dan het ganzenspel. Niets gaat boven zelf zeepbellen (mogen) blazen. En voor een voetbalwedstrijd heb je niet eens een metalen doel met net nodig, twee boekentassen volstaan om het doel aan te geven.

De boodschap wordt, rampzalig genoeg, weggemoffeld onder de vrijetijdsactiviteiten.

Vrijetijdsactiviteiten als brood en spelen

De elite vreest hun machtspositie te verliezen en probeert het bestaande economische systeem (tegen beter weten in?) overeind te houden. De hersenspoeling van het volk wordt ten top gedreven. De valse visie op geluk wordt meer dan ooit verkondigd, vooral via de nieuwe digitale technologieën (internet, gsm's, sociale media). De vrijetijdsactiviteiten worden hiertoe ingezet.

Door de enorme economische productie blijft de levensstandaard van grote groepen mensen op relatief hoog niveau: er is (nu toch nog) voldoende brood en bovenop talrijke onnodige zaken. De prijs hiervoor is de ramp van de milieuaantasting. Het besef van die prijs mag niet doordringen.

Stelt zich iemand toch vragen, dan wordt het technowetenschapsgeloof bovengehaald: het geloof dat dank zij de enorme ontwikkeling van de wetenschap er nieuwe technologieën zullen komen die alle milieuproblemen zullen oplossen. Wie een beetje nadenkt, beseft dat dit geloof geen betere basis heeft dan het traditionele geloof in goden (het is natuurlijk het geloof in de godmens; zie het kaderstuk over Sartre p. 21-23). Ten eerste is er geen enkele garantie dat die oplossingen er tijdig zullen komen, en ten tweede is het zeer waarschijnlijk dat die oplossingen op hun

beurt weer - grotere – milieuproblemen zullen meebrengen (zoals ook het geval was bij vroegere oplossingen, denk aan fossiele brandstoffen als oplossing voor het gebrek aan hout, of aan het kernafvalprobleem bij kerncentrales, of aan het grote broeikaseffect van de hcfk's die de ozonlaag vernietigende cfk's hebben vervangen). Het is dus maar beter voor de verdedigers van de groei dat de mensen zich geen vragen stellen. Het middel om mensen geen vragen te laten stellen, om ze koest te houden, is al gekend sinds de Romeinse keizers: geef ze naast het brood ook spelen.

De vrijetijdsindustrie heeft niet enkel een economische functie, nl. de groei mee in stand te houden (zie hierboven), maar ook een ideologische, nl. de mensen bezig te houden, ze verhinderen te gaan nadenken over het systeem en zijn gevaarlijke absurditeiten en zo ze verhinderen in verzet te komen. Eén van de vele sportkritische werken van de Franse socioloog en filosoof Jean-Marie Brohm (*1940) heeft als titel *La tyrannie sportive - Théorie critique d'un opium du peuple*. Karl Marx omschreef in de 19e eeuw de godsdienst als *opium van het volk*. Spektakel, spel en sport zijn dat in de hedendaagse maatschappij evenzeer.

Theoloog Jürgen Moltmann (*1926) formuleerde het in *Het spel van de vrijheid* (1971) als volgt: *Moderne dictators wijden liefdevolle zorgen aan de sport en subsidiëren de zorgvuldig opgekweekte beroepsatleten, met wie het volk zich kan identificeren en op wie ze trots kunnen zijn, en voor de vreedzamen is er het postzegelverzamelen*. De postzegelverzamelaars zijn echter in de minderheid, de – meestal gewelddadige - spelen hebben de overhand, want *iedere repressieve overheersing dient regelmatig uitlaten te scheppen om de stoom van de door haarzelf veroorzaakte agressie af te blazen, anders loopt het vat over* (voor de relatie sport-geweld: zie verder punt 3.2.2.; voor de theorie over stoom aflaten: zie stuk over mimetisch geweld p. 59-60).

Kunst, spelen en sporten, vooral de passieve beleving ervan, moeten de mensen beletten zich zorgen te maken over de toestand van de wereld of kritiek te uiten op de machthebbers. De lagere hersengebieden worden volop geprikkeld (seks, sensatie, emoties, groepsinstincten), in de hoop dat de hogere hersengebieden verdoofd worden. *De mensen worden gedepolitiseerd. Sport is belangrijker dan sociale actie. Centraal staat egotripperij*, schrijft Kruithof (*Het neoliberalisme*, hfst. *Entertainment*). Het beeld blijft actueel: de Titanic vergaat, maar het dansorkest speelt door.

In dit opzicht is vooral de opgang van computergamen bij de jeugd een ramp. Meer en meer leven de jongeren en jongvolwassenen in een spelwereld en hebben minder en minder contact en vooral minder inzicht in de echte wereld, de wereld van politiek, cultuur en economie die bepaalt hoe lang die wereld nog stabiel zal blijven of zelfs hoe lang die wereld nog zal bestaan.

Er is deze bedenking: vroeg of laat dringt de werkelijkheid zich op en vernietigt ze het valse bewustzijn. Laat ons aannemen dat dit niet te laat gebeurt en we zelf overgaan tot het stoppen van groei en tot de inkrimping. Wat betekent dit dan voor de verhouding arbeid / vrije tijd?

Hoeveel uren arbeid en hoeveel uren vrije tijd?

We moeten minder materiële goederen gebruiken (hoeveel minder hangt ook af van het feit of we het bevolkingsaantal al dan niet verkleinen), maar voor de vrijetijdsbesteding maakt dit weinig uit: we zullen misschien minder activiteiten kunnen uitoefenen (het rustiger aandoen), maar we kunnen evenveel tijd eraan besteden, of zelfs meer, op voorwaarde dat we de vrije tijd anders invullen, met minder materiële goederen. Het werd hierboven al duidelijk gemaakt met enkele voorbeelden: beter één expo die langer loopt en waar we dus voldoende tijd hebben om alles rustig te bekijken, dan twee waarbij we opgejaagd worden, een ganzenspel zonder elektriciteit, een voetbalwedstrijd op de wei i.p.v. in een megastadion en natuurlijk zelf zeepbellen blazen.

Wat de arbeid betreft, wordt meestal aangenomen dat, als we minder materiële goederen zullen produceren, het aantal uren zal dalen. Velen vragen zich zelfs af of we al die eventueel bijkomende vrije tijd wel zinvol zullen kunnen invullen (zie kaderstuk over Bertrand Russell p.25). Het is echter niet vanzelfsprekend dat het aantal uren drastisch zal dalen.

Een daling van het aantal geproduceerde goederen zal niet voldoende zijn om terug binnen de grenzen van het ecologische aardsysteem te komen. Ook de manier van produceren zal moeten veranderen, nl. veel minder geautomatiseerd en veel minder geïnformatiseerd, zodat de vereiste hoeveelheid niet-menselijke energie en de hoeveelheid natuurlijke hulpbronnen nodig voor de machines kunnen dalen. Arbeid zal voor een groot deel weer ambachtelijk moeten worden, met in hoofdzaak mechanische werktuigen (een schroevendraaier, geen elektrische boor).

Dit heeft overigens bijkomende voordelen. Zo zullen we weinig artificiële intelligentie gebruiken, waardoor de (tot nu toe grotendeels miskende) gevaren ervan beperkt zullen blijven. Zo kunnen we *conviviale werktuigen* gebruiken (begrip van Ivan Illich), dat zijn kleinschalige werktuigen die het samenleven (*convivere*) bevorderen omdat ze voor iedereen toegankelijk zijn (zowel financieel als wat betreft ermee kunnen werken), in tegenstelling tot de ingewikkelde, groot-schalige technologie die zo duur is dat ze in handen komt van een kleine elite (kapitalisten of de bestuurselite in communistische landen), waardoor de ongelijkheid extreem wordt. Zo kan werk weer een eigen prestatie worden die ons zowel vreugde als erkenning door anderen verschaft.

De zorgarbeid(st)er kan voldoende tijd besteden aan de zorgbehoevenden en zo grote zinvolheid bereiken. Ouders kunnen de opvoeding van hun kinderen weer grotendeels zelf in handen nemen en vreugde beleven aan het zien opgroeien van hun kinderen. De ambachts-persoon kan terug, zoals vroeger, kunstena(a)r(es) worden en een zekere creativiteit leggen in diens werk, wat reden tot fierheid geeft. Arbeid en vrije tijd smelten dan voor een deel samen. Zo krijgt de arbeid(st)er - tegen de op maximale productie gerichte arbeidsverdeling in - vrijheid om meerdere arbeidsactiviteiten uit te oefenen, zoals in Marx' beschrijving van *de communistische samenleving, waar niemand een exclusieve sfeer van werkzaamheid heeft, maar iedereen zich in welke richting hij maar wil, kan bekwamen, de maatschappij de algemene productie regelt en mij juist daardoor de mogelijkheid biedt vandaag dit en morgen dat te doen, 's ochtends te jagen, 's middags te vissen, 's avonds veeteelt te bedrijven en na het eten de kritiek te beoefenen, al naar gelang ik verkies, zonder ooit jager, visser, herder of criticus te worden* (*De Duitse ideologie*, 1846).

Hoeveel uren zullen we dan moeten arbeiden?

Het is duidelijk dat dit niet op voorhand vastgelegd kan worden. Pas door de concrete uitwerking van de vastgelegde principes zal blijken hoeveel uren arbeid nodig zullen zijn.

Duidelijk is wel dat het leven er meer zal moeten uitzien zoals Thomas More zich dat voorstelde, eerder dan het soort leven dat wij nu leiden.

Thomas More: zeshuizen en tuinieren

De eerste denker die neerschrijft hoeveel uren per dag we best zouden werken, is Thomas More (1478-1535), in zijn *Utopia*, de magistrale beschrijving van hoe een waarlijk moderne, dus epicuristische samenleving georganiseerd moet worden.

De ideale samenleving heeft twee kenmerken die in onze cultuur niet aanwezig zijn. Ten eerste is er gelijkvrijheid: niemand leeft van de arbeid van een ander en iedereen is verplicht zijn deel bij te dragen aan de noodzakelijke arbeid, waarvan de opbrengst gelijk wordt verdeeld. Ten

tweede wordt de materiële rijkdom beperkt. Zo heeft iedereen degelijke kledij, maar is er geen mode om steeds nieuwe klederen te showen. Als deze beide kenmerken aanwezig zijn, *zijn een paar uur werk genoeg om alles te verschaffen wat noodzakelijk en wat praktisch is, en voeg er gerust aan toe, wat plezierig is, mits het bij een natuurlijk, gezond plezier blijft*. Hoeveel uren?

Er wordt gezorgd dat er niet geluierd wordt en dat iedereen ijverig aan zijn werk blijft, echter niet van de vroege morgen tot de late avond, zodat de mensen afgesjouwd worden als lastdieren. De Utopiërs verdelen net als wij een etmaal in vierentwintig uren. Daarvan houden zij er zes om te werken, drie uren vóór de middag, waarna zij hun eerste maaltijd gebruiken, dan twee uur rust, daarna wordt er nog eens drie uur gewerkt, en dan volgt het avondmaal. Alles wat er tussen de werkuren en de uren vóór slaap en eten in ligt, dat mag ieder naar zijn eigen smaak...o nee, niet verlummelen. De tijd die men van zijn werk overhoudt, kan men besteden aan bezigheden naar eigen zin. De meesten gebruiken de vrije uren voor de ontwikkeling van hun geest.

Na de avondmaaltijd brengen ze één uur door met allerlei vormen van spel. Zij musiceren dan, of praten gezellig met elkaar. Dobbelen en dergelijke domme en demoraliserende vermaken zijn er ten enenmale onbekend. Twee spelen kent men in Utopia, die allebei wel wat weg hebben van schaak. Het een is een wiskundig spel, waarbij het ene getal het andere slaat, het andere heet 'strategisch gevecht van deugden en ondeugden'.

Utopia en zijn regeerders houden steeds één ding voor ogen: dat voor alle burgers zonder onderscheid zoveel mogelijk tijd aan de slavernij des lichaams moet worden onttrokken en dienstbaar gemaakt aan de vrijheid en de ontplooiing van de geest, want daarin ligt naar hun oordeel de rijkdom van het leven.

Genietingen van het lichaam staan goed aangeschreven, waarbij men vooral oog heeft voor de gezondheid en de vormenrijkdom der natuur. Het zijn mensen die met hun vrije tijd uitstekend raad weten, hard kunnen werken als het nodig is, maar als het niet nodig is, ook totaal niet met zichzelf verlegen zijn. Daarentegen krijgen zij nooit genoeg van alles wat ontwikkelend is: tot geestelijke inspanning zijn zij altijd bereid.

Is de competitieve geest of de teamspirit van sport dan totaal afwezig in Utopia? Er is een uitzondering. Langs de achterkant van de huizen loopt een breed stuk tuin, ter lengte van de straat. Die tuinen zijn iets heel belangrijks voor de Utopiërs. Zij kweken er druiven, vruchten, planten en bloemen, zo mooi en zo goed verzorgd, zo smaakrijk als ik het nooit ergens heb gezien. Dat komt niet alleen door de liefhebberij die zij in het tuinieren hebben, maar ook door de onderlinge wedijver tussen de straten om de mooiste tuin te hebben. Men zal in de stad niet gemakkelijk iets vinden waar de bewoners zoveel plezier van hebben.

Minder sporten, meer samen tuinieren (en dus ervoor zorgen dat iedereen een stukje groen ter beschikking heeft): we maken er best dringend werk van. (vertaling: Marie H. van der Zeyde)

2.2. Verhouding onderdelen vrije tijd

Net zoals voor de verhouding arbeid / vrije tijd zijn er voor de optimale verhoudingen tussen de verschillende onderdelen van de vrije tijd geen exacte breuken te geven. Men moet zich beperken tot het opstellen van richtinggevende principes, of tot het stellen van enkele vragen en het geven van enkele bedenkingen op basis waarvan dan door verdere reflectie en discussie concrete voorstellen uitgewerkt kunnen worden.

2.2.1. Verhouding kunst / spel

Kunst wil iets teweeg brengen bij anderen, wat niet het geval is bij spel (zie p. 10). Dat maakt kunst inhoudelijk complexer, rijker kan je zeggen, maar veelal ook moeilijker, inspannender (minder ontspannend) dan spel. Het is een sterk argument om voldoende tijd te besteden aan kunst, maar ook om niet enkel met kunst bezig te zijn. Eenzijdigheid is zelden goed.

Veel hangt af van de persoonlijkheid van de betrokkene. Kunst vraagt om een artistieke gevoeligheid, en om zelf kunst te maken, een minimum aan artistiek talent (maar niet iedereen moet meesterwerken maken, integendeel: kunst moet vooral niet competitief worden - zie ook volgende paragraaf). Die gevoeligheid of talent zijn in mindere of in meerdere mate aanwezig bij een individu en dat beïnvloedt terecht de verhouding kunst / spel in diens vrijetijdsbesteding.

Er moet wel opgemerkt worden dat artistieke gevoeligheid en vaardigheden deels kunnen opgewekt en aangeleerd worden (zoals Russell meent: zie p. 25). Kunstzinnige vorming en beleving van kunst zouden veel meer gestimuleerd moeten worden. Het onderwijs zou kunstminnender moeten worden, en daar zouden misschien een aantal uren STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics: de dienstmaagden van de groei-ideologie) kunnen voor "opgeofferd" worden.

In dit verband is het gebruik van vrije tijd als "brood en spelen" (zie p. 34-35) zeer negatief: men leidt de mensen weg van de (vaak maatschappijkritische) kunst, richting inhoudsloos spelen.

2.2.2. Verhouding niet-competitief / competitief spel

Wat betreft de verhouding tussen niet-competitief / competitief spel verliest de stelling dat beide zaken hun waarde hebben en dat de verhouding vooral een kwestie is van individuele voorkeur, haar vanzelfsprekendheid. De vraag dringt zich op of het aandeel van competitief spel in het geheel van de vrije tijd en van het spel niet veel te groot is.

Bij een competitief spel wil je winnen of beter presteren dan voorheen, meestal om erkenning te krijgen. Het gevaar bestaat dat deze doelstelling andere doelstellingen en ook onbedoelde positieve effecten van het spel overvleugelt of zelfs teniet doet.

Zo doet vrije tijd meestal stress en spanning verdwijnen. Competitief spel daarentegen zorgt vaak voor extra stress, omdat men wil presteren.

Zo zorgt vrije tijd vaak voor meer samenhang in de spelende of kijkende groep. Bij competitief spel daarentegen komt de samenhang vaak onder druk, bv. als gevolg van verschillen in ambitie wat betreft de prestaties.

Competitie wil een rangschikking tussen mensen opmaken. Je doet aan competitie om je boven anderen te stellen. In welke mate ook competitie het leven van iemand goed maakt, het heeft gevolgen voor het leven van andere mensen. De waarde van competitie is dus evenzeer, zo niet meer, een vraag naar het samenleven. Het hele punt 3.2. is eraan gewijd.

2.2.3. Verhouding toeval / eigen capaciteiten

Bij arbeid proberen we zo veel als mogelijk toeval uit te schakelen. We gebruiken onze handelingsmogelijkheden en onze capaciteiten zo veel als mogelijk om maximale efficiëntie te

bereiken. In de vrije tijd geven we het toeval vaak ruimte, bij kansspelen. Daarvoor is het ook vrije tijd en geen arbeid. Toch blijft de vraag waarom we om een resultaat te bekomen bij sommige spelen onszelf volledig of gedeeltelijk buiten spel zetten.

Een mogelijk antwoord is de spanning, de opwinding: het resultaat wordt onvoorspelbaar. Het lijkt tegengesteld aan de menselijke streving naar zekerheid. Of misschien niet: de onzekerheid in het spel dient als een soort bezwering van de onzekerheid in het ernstige leven, een soort rituele ontlading, een catharsis (de gevoelens van het echte leven draaglijk maken door ze te ervaren in een fictieve wereld), die door kunst kan teweeggebracht worden (cfr. Aristoteles' analyse van de Griekse tragedie), maar evengoed door spel. Kansspel doet je overigens inzien hoe wispelturig het lot is, een reden om het lot in de arbeidswereld zoveel als mogelijk uit te schakelen.

Er is een ander mogelijk antwoord: als een ongelijke situatie het resultaat is van toeval, is er in een bepaald opzicht ook gelijkvrijheid. Er is ongelijkheid, maar die hangt niet af van vooraf gegeven ongelijkheden (bv. qua kracht, intelligentie, geboorteplaats), maar is louter toevallig. Iedereen heeft evenveel kans de hoogste positie te bereiken, los van eigen prestaties. Dat maakt het kansspel meteen veel rechtvaardiger dan de wedstrijden in het echte leven. Het resultaat willen laten afhangen van het toeval kan geïnspireerd zijn door gemakzucht (ik heb geen zin om te vechten voor de hoogste positie), maar ook door een verstandig inzicht: het is beter om voor de hoogste positie te loten dan erom te vechten, vermits vechten zo vaak schade toebrengt, aan alle partijen, ook zij die uiteindelijk winnen.

De grote politieke filosoof Thomas Hobbes (1588-1679), de eerste moderne denker die gelijkvrijheid vooropstelt, drukt dit uit in de 13^e wet van zijn morele natuurwetten (zeg maar, de eerste lijst van mensenrechten): *dat bij dingen die niet verdeeld kunnen worden of niet gemeenschappelijk gebruikt, het volledig gebruiksrecht, of anders (bij afwisselend gebruik) het recht op het eerste gebruik, bepaald wordt door lottrekking*. Loten is beter dan vechten, maar enkel verantwoord als de meest aangewezen situatie niet mogelijk is, nl. dat alles gewoon gelijk verdeeld wordt of gemeenschappelijk gebruikt wordt. Deze logica blijft geldig op vlak van spel. Het lot laten beslissen zwakt het competitieve element af, maar - opnieuw - de vraag is waarom we competitie zouden willen, waarom we een hiërarchische rangschikking zouden nastreven.

Grote problemen kunnen zich voordoen als bij kansspelen om geld wordt gespeeld. Sportwedstrijden worden hiertoe gretig gebruikt. De kans op een gokverslaving is reëel. Een belangrijke vraag is hoe de overheid moet reageren. Zijn bijvoorbeeld de beperkende regels op reclame voldoende?

2.2.4. Verhouding geest / lichaam bij spel

De mens is een dier waarbij door de evolutie van een bijzonder lichaamsonderdeel, de hersenen, een zelfbewustzijn tot stand is gekomen, dat kan werken met ideeën, dat zijn entiteiten die het concrete hier en nu overstijgen. Beide aspecten, het materiële (het lichaam) en het ideële (het bewustzijn en zijn inhouden), behoren essentieel tot het mens zijn. Dit uit zich in het feit dat naast de lichamelijke strevingen (blijven leven, lichamen genieten, vrijen) er ook fundamentele ideële strevingen zijn (kennis verwerven, schoonheid ervaren, erkend worden door anderen, zin hebben, zekerheid verwerven). Het gevolg is duidelijk: beide aspecten moeten aan bod komen bij de menselijke activiteiten. Wie enkel lichamelijke strevingen nastreeft of enkel ideële strevingen, doet zich tekort.

De meeste oude Grieken en Romeinen beseften dit.

In de Grieks-Romeinse oudheid kon je maar excellentie bereiken (*arete* verwerven, meestal vertaald als *deugd*) als je zowel op intellectueel-cultureel als op lichamenlijk-sportief (en ook nog militair-politiek) vlak presteerde. Op de Olympische spelen waren aanvankelijk niet enkel sportwedstrijden, maar ook literaire wedstrijden. Milo van Croton, de beroemdste worstelaar, was één van de beste leerlingen van de wiskundige en filosoof Pythagoras. Socrates deed aan lichamenlijke training en deed mee aan de Atheense oorlogsvoering. Plato was niet de echte naam van Plato, maar een schrijversnaam gebaseerd op de bijnaam die hij kreeg van zijn trainer in worstelen, met de betekenis “met de brede schouders”.

Atheense filosofen gaven les in gymnasia (Plato in de *Academie*, Aristoteles in het *Lyceum*), dat waren plaatsen waar de burgers en de jongeren trinden voor deelname aan sportwedstrijden, maar waar ze ook hun intellectuele vaardigheden oefenden.

In de Helleense periode kwamen er religieuze stromingen die het lichaam als negatief beschouwden (want aards en vergankelijk) en de nadruk legden op het geestelijke in de mens, dat zou voortbestaan na de lichamenlijke dood. Voor hen was bijvoorbeeld seksualiteit enkel toelaatbaar als het kon leiden tot voortplanting (de zogenaamde Alexandrijnse regel). Het christendom nam deze vijandigheid tegenover het lichaam grotendeels over. Dit leidde o.a. tot flagellanten, christenen in de 13^e tot 15^e eeuw die zichzelf geselen om hun lichaam te straffen. De meeste filosofen deden nog uitsluitend wat filosofen in de eerste plaats moeten doen: nadenken. Als ze zich verplaatsen, is het wandelend, want dan kunnen ze rustig verder nadenken (voor een overzicht van de wandelende filosofen: zie p. 42-52 in de brochure *Bescheiden wandelen*).

Sinds de jaren 1960, met de zogenaamde seksuele revolutie, is die lichaamsvijandigheid stilaan verdwenen. Er zijn opnieuw filosofen die uitpakken met hun lichamenlijke activiteiten, en dan meestal ook over sport schrijven, zoals sterfilosofe Martha Nussbaum, die graag hard loopt, of David Papineau, filosoof aan het King's College in Londen en auteur van *De regels van het spel*. Papineau heeft als fanatiek amateursporter cricket, voetbal, rugby, squash, hockey en golf gespeeld en gezeild. Zelf sporten is natuurlijk geen garantie om goede boeken over sport te schrijven.

De vraag stelt zich ondertussen of er niet teveel aandacht aan het lichaam wordt besteed. Alvast Midas Dekkers vindt dat: *Binnen een halve eeuw is het primaat van de geest vervangen door de dwang van het lichaam*. Sommigen spreken van een heuse lichaamscultus, die bepaalde functies van de religie overneemt. De Vlaamse psychoanalyticus en maatschappijcriticus Paul Verhaeghe (*1955) wijst in zijn boek *Identiteit* (2012) alvast op een belangrijk verschil: religie zorgde voor groepsverbondenheid en een daarop gebaseerde identiteit. Mensen krijgen dan waarde door hun plaats in een groep van mensen die elkaar kennen, wat zich concreet uit in aandacht, bevestiging, hulp indien nodig. In de huidige tijd is de groepsverbondenheid echter in sterke mate vervangen door een individualisme. Mensen moeten daarom waarde verwerven door hun lichaam te doen opvallen tegenover vreemden, door tatoeages, sexy kledij en een sportief uiterlijk. De identiteit valt samen met het lichaam, het uiterlijke wordt het belangrijkste.

Wie enkel aandacht besteedt aan het lichaam, is zoals een zeer jong kind waarbij het ideële nog amper ontwikkeld is en dat niets anders heeft dan diens lichaam. De grote aandacht voor het uiterlijke en voor het lichamenlijke genieten past in een algemene tendens van onze samenleving: de infantiliserende, die zich ook manifesteert in het instantisme (we kunnen niet meer wachten, maar willen dat Bol.com ons pakje onmiddellijk levert). Een volwassene die altijd het kind wil

spelen, mag je terecht als minderwaardig beschouwen: die realiseert slechts een deel van wat mogelijk is, dat wat kinderen kunnen en niet dat waar volwassenen toe in staat zijn.

Zowel lichaam als geest moeten aan bod komen, dat is duidelijk. De vraag blijft wat de verhouding tussen beide moet zijn, wat de meeste aandacht moet krijgen.

Volgens de Griekse wijsgeer Aristoteles (384-322 v.o.t.) moet de mens, het dier met verstand (*animal rationale*), vooral bezig zijn met wat specifiek is voor de mens, datgene wat enkel bij de mens voorkomt, nl. zijn verstand. Het uiteindelijke doel van het leven is zich bezig houden met kennis, streven naar weten om het weten zelf (zie het tiende boek van zijn *Ethica Nicomachea*). Alvast Midas Dekkers gaat een deel mee: *Wij moeten het hebben van de geest. Die bestempelt ons tot mens. Wedijveren met je medemens doe je het best met de geest.*

Je kan daar tegen inbrengen: niet het specifieke, dat wat bij de mens er tijdens de biologische evolutie bij is gekomen, is het belangrijkste, maar het algemene, het dierlijk-lichaam zijn, dat er al veel langer is en waarzonder het menselijk verstand niets is. Het lichaam, fundament waarop het huis van de geest rust, moet de meeste aandacht krijgen, want zonder fundament is er geen stabiel huis mogelijk. Daar kan je tegen inbrengen: als je de minimaal vereiste aandacht hebt besteed aan het fundament (er voor zorgen dat het stevig genoeg is), moet je al de overige aandacht besteden aan de opbouw en de verfraaiing van het huis. En aan een fundering valt niet veel te zien, in tegenstelling tot een huis. Zijn geestelijke genietingen niet complexer dan de lichamelijke, kennen ze niet veel meer variatie en bieden ze dus niet meer mogelijkheden tot genot? Waar je kan tegen inbrengen: kan eenvoud niet even boeiend of mooi zijn dan het (te) complexe?

Het ziet ernaar uit dat beschouwingen uit de antropologie (filosofische definitie van de mens) en uit de ontologie (leer over de verschillende manieren van zijn, zoals het fundamentele en het specifieke), niet tot een onweerlegbaar standpunt kunnen leiden.

De vraag kan allicht ook niet in het algemeen beantwoord worden.

Het blijft voor een deel een kwestie van individuele interesse. De ene doe je meer plezier met een gastronomische maaltijd, de andere met het bewijs van een wiskundige stelling. De ene wil liever armworstelen, de andere liever schaken.

Deze interesse zal deels bepaald zijn door de biologische aanleg (de talenten) van de individuen. De ene heeft meer aanleg om hard te lopen, de andere om een wetenschappelijke theorie te begrijpen. Maar je moet niet in iets goed, laat staan de beste zijn, om ervan te kunnen genieten. Ook een langeafstandsløopster kan een filosofisch artikel (proberen te) lezen en vreugde ervaren als die het (deels) begrijpt, terwijl de professionele filosoof veel plezier kan hebben door eens enkele kilometers op zijn gemak te gaan lopen. De interesses van mensen worden echter ook in grote mate bepaald door de cultuur waarin ze leven, door hun opvoeding en de maatschappelijk overheersende waarden.

Elke cultuur heeft impliciet een richtlijn hoeveel aandacht de mensen moeten besteden aan het lichamelijke en hoeveel aan het geestelijke. Belangrijk is dat een cultuur voldoende vrijheid laat aan haar leden om ook persoonlijke voorkeuren te kunnen volgen. Toch moet elke cultuur ook in zijn algemeenheid beoordeeld worden, moet beoordeeld worden of de algemene richtlijn voldoende een harmonisch welzijn toelaat. Zoals hierboven (p. 40) al aangehaald: de christelijke cultuur besteedt te weinig aandacht aan het lichamelijke, onze huidige tijd van tatoeages en dictatuur van het ideale lichaamsgewicht allicht te veel. Zo moeten er vragen gesteld worden bij het grote aandeel van sport (lichamelijk, competitief spel) in het geheel van de vrijetijdsactiviteiten.

2.2.5. Verhouding sport / andere vrijetijdsactiviteiten

Er werd hierboven (in punt 2.2.2.) al opgemerkt dat bij competitief spel het gevaar bestaat dat de doelstelling om te winnen of te presteren andere doelstellingen en positieve effecten van het spel overvleugelt of zelfs teniet doet. Dat geldt ook voor sport.

Zo brengt vrije tijd vaak aangename lichamelijke ervaringen. Sport daarentegen betekent vaak afzien, op de tanden bijten. Rechtvaardigen de prestaties voldoende de onaangename kanten?

Zo zorgt lichaamsvoefening soms voor een mooi lichaam. Bij doorgedreven sporttraining krijgt het lichaam echter soms kenmerken die voor de meesten niet langer mooi zijn (bv. enorme spiermassa's, of grote magerheid), hoewel vele sport(st)ers daar zelf anders over denken.

Ook wat betreft gezondheid, vaak aangehaald als motief om te sporten, scoort sport misschien minder goed dan meestal gedacht.

Sport en gezondheid

Bewegen is gezond, daarover bestaat een grote consensus onder gezondheidswetenschappers. Alvast Midas Dekkers stelt toch deze vraag: *Vast staat dat mensen die veel bewegen, minder kans hebben op een hartinfarct. Maar is dit verband oorzakelijk? Heb je een gezond hart omdat je sport of sport je omdat je gezond bent?*

Campagnes om gezondheid te bevorderen door het promoten van spel en sport moeten in elk geval kritisch bekeken worden.

Men voert campagnes om mensen aan te zetten tot beweging, maar veel minder campagnes om minder bij de McDonalds te gaan eten, laat staan dat men reclame voor hamburgers zou verbieden (zoals het geval is voor sigaretten). Er zijn geen campagnes tegen het gebruik van auto's, die massa's fijn stof de lucht injagen, integendeel: bedrijfswagens worden nog steeds gul gesubsidieerd. Kruithof merkt op: *Het westerse cultuursysteem kampt met fundamentele contradicties. Het dagelijkse leven van de gewone man wordt comfortabeler gemaakt door de introductie van allerlei technische snuffjes, hij moet minder inspanningen leveren. Daardoor verslechtert zijn fysieke conditie, wat moet opgeheven worden door gezondheidskuren, gymnastiek, sport, wandelen enzovoort. Men bestrijdt de gevolgen, niet de oorzaken (Arbeid en lust, II, §157).* De verantwoordelijkheid om structurele problemen "op te lossen" wordt zo bij de individuen gelegd.

De problemen worden geïndividualiseerd, niet maatschappelijk aangepakt. Dat is op vele vlakken zo. Men voert campagnes opdat de consumenten minder plastic verpakking zou gebruiken, maar de plasticproducenten worden niet aangespoord om minder te produceren, integendeel: om Ineos (producent van petrochemicaliën nodig voor plastic) naar de Antwerpse haven te halen, schrijft de regering bankgaranties uit en minimaliseert het aandeel van de industrie in de stikstofproblematiek. Het heeft natuurlijk alles te maken met de bedrijfsvriendelijkheid van de overheid, onderdeel van de hierboven besproken groei-ideologie.

Men zal opmerken dat, zolang de situatie blijft zoals ze is, individuen toch liefst hun verantwoordelijkheid opnemen en zelf aan de slag gaan. Dat gaat allicht op voor bewegen, maar misschien niet voor sport. De vraag is immers: is competitief bewegen (sport) wel zo gezond?

Alvast Midas Dekkers wijst op de noodzaak van enige scepsis: *Bijna alle rapporten over sport en gezondheid zijn geschreven door mensen die hun brood verdienen in de sport. Ook als je de*

integriteit van de auteurs niet in twijfel trekt, voel je de grond onder je voeten wegzinken bij het lezen van de rapporten. Van de stelligheid in populaire media blijft weinig over. Naarmate je van de populaire in de wetenschappelijke literatuur duikt, smelt weten tot aannemen, aannemen tot vermoeden, vermoeden tot aanwijzingen, aanwijzingen tot suggesties, kunnen tot lijken.

Volgens Dekkers wil het lichaam van een atleet precies het tegenovergestelde van wat zijn atleet wil. De geest die wil winnen, beveelt het lichaam meer te doen en uiteindelijk te veel te doen. Normaal luistert iemand naar de signalen van het protesterende lichaam, de sport(st)er echter niet: die legt het lichaam een marteling op. Het lichaam wordt uiteindelijk ziek (blessure) om zich te kunnen onttrekken aan de zieke geest. Dekkers heeft zeker een punt.

Zo beginnen velen intensief te trainen en leveren tijdens de wedstrijd onverantwoorde inspanningen om te kunnen winnen, waardoor ze hun gezondheid, één van de grote troeven van lichamelijk bewegen, in gevaar brengen. Jonge voetballers sterven aan hartfalen, marathonlopers sterven van uitputting, wielrenners komen om in het verkeer, atleten hebben voortdurend blessures. Sommige oudere sport(st)ers zijn fitter dan leeftijdsgenoten, maar anderen zitten met een vroegtijdig versleten lichaam opgescheept.

Een extra gevaar voor de gezondheid ligt bij het gebruik van doping om toch te kunnen winnen of te kunnen presteren (zie hiervoor ook *Doping toelaten?* op p. 52). Bovendien stijgt het gevaar op problematisch gebruik van genotsmiddelen buiten de sportbeoefening. Gekende voorbeelden zijn de succesrijke wielrenners Marco Pantani en Frank Vandenbroucke, beiden zeer jong gestorven. Midas Dekkers verwijst naar een studie uit 2001 die in Zwitserland 400 jongeren vroeg naar hun drugsgebruik, eerst op hun zestiende, later op hun negentiende: jongens die veel aan sport hadden gedaan, bleken drie jaar later meer drugs te gebruiken dan minder sportieven.

Sport(st)ers zijn in elk geval niet altijd gemakkelijke meisjes of jongens.

Sport en discipline

Wie wil winnen, moet zich daarvoor inspannen en dat vraagt discipline (zich onttrekken van genoegens) en volharding. Dat betekent niet dat sport(st)ers meer discipline en volharding tonen op andere vlakken. Vaak doet zich het omgekeerde voor: de inspanningen tijdens training en wedstrijd worden gecompenseerd door verminderde discipline en inzet op andere terreinen.

Leerkrachten die lesgeven in sportrichtingen ervaren dat de discipline in de klas en de inzet voor de niet-sportieve schoolse taken van de betrokken leerlingen - gemiddeld genomen (zeker hier mag je niet veralgemenen) - lager liggen dan bij leeftijdsgenoten in andere gelijkwaardige studierichtingen. Zoals zo vaak in psychologie en sociologie zegt de statistische samenhang van twee factoren nog niets over wat oorzaak en wat gevolg is. Zijn leerlingen speelser in de klas omdat ze veel sporten of kiezen ze voor een sportrichting omdat ze veel willen spelen op de school?

Alvast Midas Dekkers doet er nog een schep bovenop en verwijst naar een artikel (in *de British Journal of Sports Medicine*) dat het algemeen aangehangen geloof ontkracht dat het bedrijven van sport teenagers ervan weerhoudt jeugddelinquent te worden: het tegendeel blijkt waar. Jongens die op een leeftijd van vijftien veel aan sport doen, hebben een bijna dubbel zo grote kans om tegen hun achttiende delinquent te zijn als zij die het niet doen. Opnieuw stelt zich natuurlijk de vraag: wat is oorzaak, wat gevolg?

Men zal opmerken dat het wegvallen van klassieke voordelen van vrijetijdsbesteding en het optreden van nadelen op vlak van gezondheid en discipline bij sport het gevolg zijn van te fanatiek

sporten, van excessen bij de sportbeoefening, die kunnen vermeden worden. Betekent bescheiden sporten niet gewoon wel sporten, maar zonder overdrijvingen? Dat is nog niet zo zeker. Er stelt zich immers nog een ander probleem bij sportbeoefening, fanatiek of niet.

Sport en agressie

De reeds (in punt 2.2.2.) vermelde mogelijke negatieve invloed van competitief spel op het samenleven moet zeker onderzocht worden wat sport betreft, in zover sport nauw samenhangt met echte strijd tussen mensen, met oorlog en de bijhorende ideologieën. De vraag naar de relatie tussen sport en agressie zal in punt 3.2. worden behandeld.

2.2.6. Verhouding passieve / actieve vrijetijdsbesteding

Wat gezegd werd over de verhouding geest / lichaam, moet grotendeels herhaald worden m.b.t. de verhouding passieve / actieve vrijetijdsbesteding.

Waarnemen (passieve houding) en doen (actieve houding) behoren beide tot het mens zijn. Wie enkel beschouwt (de wereld aandachtig waarneemt), of wie enkel handelt (de wereld wil veranderen), doet zich te kort. Er zijn wel culturen die de nadruk leggen op het eerste, bv. de christelijke cultuur die de contemplatie centraal stelt (kijken en nadenken, wat verband houdt met de nadruk op het geestelijke). Vanaf de moderne tijd komt het handelen op de voorgrond: op ontdekkingsreis gaan, ondernemen, presteren, naar de maan gaan.

Het blijft voor een deel een kwestie van individuele interesse en talenten. De ene wil zelf schilderen, de andere gaat liever naar een museum; de ene wil de koers bekijken op tv, de andere wil zelf koersen. Ook (financiële) mogelijkheden kunnen een rol spelen. Actieve vrijetijdsactiviteiten vragen vaak meer tijd en meer geld (bv. voor de uitrusting).

Belangrijk is dat een cultuur voldoende vrijheid laat aan haar leden om ook persoonlijke voorkeuren te kunnen volgen. De vraag stelt zich ondertussen of er niet teveel aandacht aan de passieve vrijetijdsbesteding wordt besteed.

Bertrand Russell veronderstelde in 1935 dat meer vrije tijd de bevolking zou brengen tot meer activiteiten waarin ze een actieve rol opnemen, omdat de actieve energie niet langer volledig opgebruikt zou worden door werk (zie p. 25). De automatisering van arbeid heeft daar misschien wat voor gezorgd, maar passief amusement is eveneens toegenomen en waarschijnlijk zelfs meer.

Passieve vrijetijdsbeleving heeft een lagere drempel dan de actieve. Het bekijken van spektakels en passief ondergaan van evenementen wordt sterk gepromoot: het kan grote massa's bereiken en zo maximaal ingezet worden voor ideologische doeleinden (brood en spelen – zie p. 34-35) en voor commerciële doeleinden. De enorme uitbreiding van de media versterkt dit alles. De banaalste dingen worden nu op de sociale media aangeboden als amusement en de reclameborden tijdens de voetbalmatch op zondag zijn vervangen door een bombardement van advertenties via de smartphone.

Hoe nu juist de verhouding passieve / actieve vrijetijdsbesteding het best gelegd wordt, is moeilijk te zeggen, maar dit is wel duidelijk: beide vormen moeten gezuiverd worden van het ideologische en commerciële misbruik.

Daar komt nog bij dat er meer aandacht moet komen voor de gelijkvrijheid op vlak van vrije tijd, spel en sport.

3. Spel & sport en gelijkvrij samenleven

Goed samenleven vraagt om gelijkvrijheid

Goedleven kan niet zonder goed samenleven. Mensen kunnen tegen elkaar strijden en een oorlog van allen tegen allen beginnen. Dat komt, zeker op de langere termijn, aan niemand ten goede, ook niet aan de sterkste, die niet zeker weet of diens overwicht stand zal houden op de langere termijn. Beter is met elkaar overeen te komen en ook rekening te houden met de strevingen van anderen. Dat is moraal.

Bij de mens heeft zich doorheen diens evolutie een morele houding ontwikkeld op basis van gevoelens van identificatie en medelijden. Deze moraal blijft zeer beperkt: vaak overwint de strijd tegen de moraal in, en de morele houding blijft bovendien bijna steeds gereserveerd voor de leden van de eigen groep (wij tegenover zij). Efficiënter is een moraal op basis van de rede te ontwikkelen, zoals Thomas Hobbes deed.

Het verstand ziet in dat objectieve morele regels steeds hypothetisch (en dus relatief) zijn: een moreel verbod op een handeling is de – ware of onware – bewering dat die handeling gevolgd wordt door een negatieve sanctie (straf), opgelegd door mens of door natuur (de variante met positieve sanctie, een beloning, is gemakkelijk zelf te bedenken). Vind ik het vermijden van de straf belangrijker dan de handeling, dan wordt het hypothetische verbod voor mij een effectief (absoluut, maar subjectief) verbod; vind ik de handeling belangrijker dan het vermijden van de straf, dan is er geen effectief verbod voor mij. De keuze tussen het belang van de handeling en het belang van het vermijden van de straf is een subjectieve keuze. Uiteindelijk is er geen absoluut objectief fundament van moraal. Wel kan men een zeer ruime hypothetische norm voorstellen, zoals: wie zijn strevingen maximaal wil realiseren, ook op lange termijn, moet met de anderen een sociaal contract afsluiten, met als basisinhoud het morele verbod “doe aan een ander niet, wat je niet wil aangedaan worden, zolang de andere het jou niet aandoet” (de gulden regel met wederzijdsheid). De eigen strevingen maximaal willen realiseren, ook op lange termijn, is een doel waarmee de overgrote meerderheid verstandelijk kan instemmen. Vaak zijn de begeerten en de emoties echter sterker dan het verstand. Velen zijn niet in staat zijn om consequent de lange termijn voorop te stellen en geven voorrang aan de korte termijn. De oplossing bestaat in de wijsheid van Odysseus (die zich op voorhand aan de mast van zijn schip liet vastbinden om later niet verleid te worden door de zang van de Sirenen en zo zijn schip niet te pletter te varen op hun rots): ontwikkel, nu je verstand sterk is, methoden en structuren die later, als jouw emoties het sterkst zijn, jou toch verplichten jouw verstand te volgen. Volgens Thomas Hobbes is de beste methode de oprichting van een staat die het monopolie krijgt op de geweldsmiddelen en die zo de naleving van het sociaal contract en de wederzijdse gulden regel bij iedereen kan afdwingen.

Wie de gulden regel (ook te formuleren als “bemin uw naaste gelijk uzelf”) consequent toepast, moet zorgen voor gelijkvrijheid voor iedereen. In onze huidige maatschappij passen we de gulden regel maar gedeeltelijk toe. We beperken ons tot het elimineren van de grootste ongelijkheden, op basis van een lijst van individuele mensenrechten. Een beperkte toepassing ondergraaft echter de gulden regel: het streven naar gelijkvrijheid verdraagt geen half werk, want dan

behou je ongelijkheid. De reden waarom je een bepaalde mate van ongelijkheid wil verminderen, blijft ook bij die die verminderde mate bestaan. Je moet dus verder gaan, tot elke vorm en mate van ongelijkheid is verdwenen (tenzij er zeer sterke redenen zouden zijn om toch een vorm van ongelijkheid te behouden – een voorbeeld is de ongelijkheid tussen kinderen en volwassenen).

Op vlak van de arbeid hebben sommige arbeid(st)ers al twee eeuwen lang een strijd gevoerd tegen de ongelijkheid, met wisselend succes. Er kwamen enkele communistische landen, die echter weer verdwenen of weer (half?) kapitalistisch zijn geworden. In het westen leidde de vakbondsstrijd tot de sociale zekerheid, die echter sinds 1980 terug wordt afgebouwd (uitholling van de welvaartsstaat door het neoliberale beleid). De vakbonden zijn zeer verzwakt, de strijd voor socio-economische gelijkvrijheid wordt bijna niet meer gevoerd. De strijd tegen discriminatie omwille van zogenaamde identitaire (beter uitgerukt: bio-psychologische) kenmerken (geslacht, gender, seksuele voorkeur, afkomst, lichamelijk uiterlijk, levensbeschouwing) daarentegen schakelt een versnelling hoger (de zogenaamde woke beweging – voor een analyse, zie de brochure *Bescheiden woke zijn*, www.detuinvanhetgeluk.be/publicaties/Bescheidenwokezijn.pdf).

Het spreekt voor zich dat de strijd tegen ongelijkheid ook gevoerd moet worden op het vlak van de vrijetijdsbesteding.

3.1. Gelijkvrijheid bij vrijetijdsbesteding

In principe moet elke ongelijkheid in de vrijetijdsbeoefening verdwijnen. Er worden reeds initiatieven daartoe genomen, maar er blijft nog heel veel te doen, m.b.t. meerdere discriminaties.

3.1.1. Ongelijkheid van vrouwen en mannen

De emancipatie van de vrouw heeft ertoe geleid dat ook vrouwen meer toegang hebben tot vrijetijdsactiviteiten. Er blijven nog vele stappen te zetten. Vooral in de sport is de gelijkvrijheid nog ver weg.

Professionele sportsters, en waarschijnlijk ook amateurspeelsters, verdienen minder dan de mannen op hetzelfde niveau. Eén voorbeeld: de *Cyclists Alliance*, een organisatie die opkomt voor de belangen van vrouwelijke profs, vroeg haar leden naar hun inkomen: van de ruim driehonderd wielrensters van over de hele wereld die aan het onderzoek deelnamen, meldde 17 procent dat zij geen salaris krijgen. De MeToo beweging heeft de aandacht gevestigd op coaches die seksueel overschrijdend gedrag stellen, waarvan overigens ook jongens en mannen slachtoffer kunnen zijn. Wat betreft media-aandacht, doen de klassieke media wel inspanningen, maar vrouwenwedstrijden van de mannelijk geachte sporten (wielrennen, voetbal, rugby, ...) krijgen nog steeds fors minder zendtijd of achtergrondinfo. Bovendien is er een verschil in taalgebruik bij de commentatoren. Als het over mannen gaat, worden woorden gebruikt als 'sterk', 'fantastisch', 'winnen' en 'vechten'. Vrouwensport gaat vaker samen met heel andere woorden: 'getrouwd', 'ongetrouwd', 'proberen', 'meedoen'.

“Maar mannen zijn sterker en sneller dan vrouwen”, zeggen mannen, “mannelijke tennissers geven ons vijfsetters, tennisssters slechts een driesetter”. Licht de waarde van sport dan enkel in kracht en snelheid, niet in techniek, precisie, tactiek, volharding, teamgeest? “Natuurlijk, maar

mannenvoetbal en mannenwielrennen blijft toch spannender en boeiender om te zien dan de vrouwenversies”, beweren vele mannen. Het valt te vrezen dat de blik van deze mannen vervormd is door seksisme. Nog sterker, de Amerikaanse sportsocioloog Michael Messner (°1952) stelt dat sport en sportmedia juist instituties zijn om het patriarchale seksisme te versterken of in stand te houden. Deze stelling kan uitgebreid worden naar andere vrijetijdsactiviteiten.

Dient het kinderspel nog altijd niet om klassieke geslachtsrollen in te oefenen bij kinderen? Komen de klassieke rolpatronen niet steeds terug in de (populaire) kunst of bij het vrijen?

3.1.2. Ongelijkheid van personen met en zonder een handicap

Personen met een handicap hebben uiteraard recht op vrijetijdsactiviteiten, indien mogelijk inclusief, samen met personen zonder beperking.

Wat sport betreft, is er voor sport op hoog niveau een uitgewerkte structuur, met o.a. de *Paralympics* en de *Special Olympics*, die spelen organiseren voor mensen met een lichamelijke en/of verstandelijke beperking.

Er blijft ongetwijfeld nog heel wat werk te verzetten, in het bijzonder voor sport(st)ers die niet tot de top behoren.

3.1.3. Ongelijkheid van oud en jong

Ook oude personen, dat zijn personen die geleidelijk aan geestelijk en vooral lichamelijk achteruitgaan, moeten de mogelijkheid behouden tot zinvolle vrijetijdsactiviteiten. Er worden hiervoor al initiatieven genomen, denk aan voorstellingen voor dementen. De commerciële vrijetijdsindustrie ziet in de steeds ouder wordende, maar vaak fit blijvende oude mensen, een nieuwe afzetmarkt. Dat is niet onverdeeld positief. Gepensioneerden hebben plots veel vrije tijd, maar bij velen onder hen dalen de financiële middelen. Wat te denken van die plaatselijke afdeling van de christelijke seniorenvereniging OKRA waar de leden zonder elektrische fiets niet meer mogen mee fietsen?

Langs de andere kant moet er gewaarschuwd worden voor krampachtigheid. Oud zijn en steeds ouder worden moeten aanvaard worden. De jeugdcultus is te ver doorgeschoten. Velen willen eeuwig 20 blijven en de bijhorende sportprestaties blijven leveren. Dat getuigt niet van bescheidenheid en is niet wijs (zie hiervoor de brochure *Bescheiden oud zijn* – www.detuinvanhetgeluk.be/publicaties/Bescheidenoudzijn.pdf).

Jongeren van hun kant worden bij hun vrijetijdsactiviteiten vaak onder druk gezet of regelrecht uitgebuit door volwassenen, vooral bij sport. Denk aan trainers die beloftevolle sport(st)ers te sterk onder druk zetten, of aan makelaars die beloftevolle jongeren verhandelen alsof het dingen of vee betreft.

Bij de vrijetijdsbeleving van jongeren (maar ook steeds meer ouderen) moet gewezen worden op de talrijke gevaren en mogelijke (commerciële) uitbuiting verbonden aan de toenemende aanwezigheid van smartphones, computers, internet en gaming (wat dit laatste betreft: zie p. 62).

3.1.4. Ongelijkheid van LGBTQ+-gemeenschap

In België worden LGBTQ+-personen wettelijk niet langer gediscrimineerd en is ook discriminatie door privépersonen wettelijk verboden. Dat belet niet dat, zowel op de werkvloer als bij vrijetijdsactiviteiten, subtiele of zelfs grove vormen van discriminatie blijven bestaan.

Opnieuw, vooral in de sport, gericht op competitie, blijven er problemen. Wie voetbalt, komt bijna nooit uit voor een homoseksuele geaardheid. De voetbalwereld heeft nog steeds een homofoob beeld van mannelijkheid.

De LGBTQ+-gemeenschap heeft zelf talrijke eigen vrijetijdsverenigingen opgericht. Dit wordt vaak bekritiseerd, door hetero's en LGBTQ+-personen, omdat het een vorm van afscheiding is, die integratie in de samenleving zou verhinderen en zo de emancipatie in de weg zou staan.

De kritiek snijdt weinig hout. Het zoeken van geschikte seksuele of romantische partners gebeurt voor het grootste deel in de vrije tijd en dus is het normaal dat LGBTQ+-personen gaan waar veel gelijkgezinden samenkomen. Bovendien sluimert in vele “normale” verenigingen nog veel discriminatie. Het is, ter wille van de emancipatie, nodig dat sommige LGBTQ+-personen naar die “heteroseksuele” verenigingen gaan en daar voor hun geaardheid uitkomen, maar dat kan niet van iedereen verwacht worden en bij wie het wel doet, niet altijd verwacht worden.

De LGBTQ+-gemeenschap heeft ook eigen sportclubs opgericht. Ook dat is logisch, zolang discriminatie in sport zo groot blijft.

Bijzondere vragen stellen zich aangaande transgenders.

Mag een transman, die mannelijke hormonen moet slikken om man te zijn (testosteron, met bewezen prestatie verhogende en soms agressie verhogende werking), meedoen met mannenwedstrijden? Mag een transvrouw, die genetisch gezien bepaalde mannelijk eigenschappen bezit (bv. meer spiermassa) meedoen met vrouwenwedstrijden? De opmerking dat transgenders niet mogen gediscrimineerd worden, heeft hier weinig relevantie. De vragen zijn immers een onderdeel van de ruimere vraagstelling hoe sport moet omgaan met fysiologische verschillen tussen atleten. Welk antwoord men ook geeft op de vermelde vragen, duidelijk is dat er geen reden is waarom een transpersoon niet zou mogen deelnemen aan een miss- of misterverkiezing.

3.1.5. Ongelijkheid van allochtonen en autochtonen

De achterstelling van allochtonen t.o.v. autochtonen is één van de discriminaties waar in feite nog weinig aan gedaan is en die waarschijnlijk terug aan het toenemen is, getuige het succes van extreem rechtse partijen.

De Belgische *Rode Duivels* tellen wel talrijke allochtonen, en onze beste marathonloper is Bashir Abdi (van Somalische origine), maar dat komt vooral omdat voetbal en duurlopen wereldsporten zijn. In het wielrennen, een zeer regionale sport (enkel populair in enkele Europese landen, wat meteen verklaart waarom de Belgen aan de top staan), zijn er quasi geen gekleurde of moslimgelovige sport(st)ers te bekennen. Een bijkomende verklaring is dat voetballen of lopen bijna geen geld kost, terwijl het aanschaffen van een deftige koersfiets toch een investering is die voor vele allochtonen te duur is (er is hier natuurlijk een verband met de indeling in socio-economische klassen: zie punt 3.1.7.). De soms geopperde idee dat sport een laagdrempelig middel tot integratie is, klopt zeker niet altijd. Dat geldt ook m.b.t. andere vrijetijdsactiviteiten.

De traditionele kunsthuzen en jeugdbewegingen bereiken, ondanks grote inspanningen, amper de allochtone bevolking. Misschien is dat niet eens zo een erge zaak. Alloctonen hebben nu eenmaal deels een andere cultuur en dat is de kern van een multiculturele samenleving: iedereen heeft recht op de beleving van de eigen cultuur, zolang die de wetten van het land niet overtreedt. Uiteraard is integratie in een gemeenschappelijke cultuur wenselijk, om bepaalde wederzijdse ergernissen weg te nemen. Dat kan echter niet geforceerd worden, maar zal geleidelijk aan komen, toch als de autochtone bevolking de allochtone bevolking het gevoel geeft dat ze welkom zijn.

Erg is daarom ten eerste het onverholten racisme dat ten gehore wordt gebracht in de tribunes van onze voetbalstadions. Zegt dat iets over voetbal, of zelfs over sport in het algemeen?

3.1.6. Ongelijkheid van dieren en mensen

In welke mate gelijkvrijheid ook nagestreefd moet worden tussen dieren en mensen, is een moeilijke vraag, onderwerp van debat. Er bestaat wel een consensus en wetgeving dat dieren niet mogen mishandeld worden. Ook hier blijft debat: wanneer is er sprake van mishandeling?

Wat met Jan Fabre die bij een kunstperformance katten in de lucht gooide? Wat met schoonheidswedstrijden voor dieren? Hebben mensen wel het recht om dieren te houden voor hun plezier? Moet jacht op dieren volledig verboden worden, of moeten we niet een onderscheid maken tussen jacht als spel (zie de theorie van Pascal, verduidelijkt op p. 31-32) en jacht als economische arbeidsactiviteit om voedsel te bekomen? Is de industriële vleesindustrie niet veel dierenvriendelijker dan de jacht?

Artikel 1 van de Belgische wet *betreffende de bescherming van dieren bij wedstrijden* stelt: *Wedstrijden waarbij de kracht, de snelheid en de behendigheid van dieren op de proef worden gesteld, mogen slechts georganiseerd worden met paarden, honden, duiven en andere diersoorten aangeduid door de Minister die de landbouw onder zijn bevoegdheid heeft.* Waarom mag met deze dieren wat niet mag met andere dieren?

Dieren ophitsen om te vechten (met als gekend voorbeeld hanengevechten) is wettelijk verboden en wordt door de meesten afgekeurd. Waarom laten we dan mensengevechten toe als sport? Zeker, mensen kunnen er in principe zelf voor kiezen, maar dat vergoelijkt niet vanzelfsprekend het geweld. Sport en geweld, het moet, zoals reeds hogerop opgemerkt, ten gronde besproken worden (zie punt 3.2.2.).

3.1.7. Ongelijkheid van socio-economische klassen

Net zoals arbeid vraagt ook het uitoefenen van vrijetijdsactiviteiten kapitaal, naast financieel kapitaal (materiële hulpmiddelen en dus geld), ook sociaal kapitaal (relaties, netwerken, aanvaard worden) en cultureel kapitaal (kennis, cognitieve vaardigheden, opleiding, taalgebruik, culturele gewoonten). In onze samenleving is het kapitaal zeer ongelijk verdeeld. Er is een klassensamenleving: de hoeveelheid kapitaal waarover iemand beschikt is afhankelijk van diens plaats in het productieproces (de arbeidswereld). De grootste kloof bestaat tussen de klasse van kapitalisten (zij die eigenaar zijn van de productiemiddelen, aandeelhouders) en de klasse van werknemers (zij die enkel beschikken over hun arbeidsvermogen en dit verkopen aan de kapitalisten). De klasse van de werknemers kan verder opgesplitst worden in een hogere klasse (bv. managers),

middenklasse (bv. hoger opgeleiden), arbeidersklasse, onderklasse (bv. personen zonder enige opleiding, personen zonder papieren).

De klasse waartoe men behoort, bepaalt ten eerste de hoeveelheid vrije tijd waarover men beschikt. Wie veel geld heeft, kan zich permitteren om niet te werken; wie zeer weinig geld heeft, moet vaak een dubbele job uitoefenen en heeft bijna geen vrije tijd.

De klasse bepaalt ten tweede welke soort vrijetijdactiviteit men uitoefent. De elite gaat naar de opera, eet in dure sterrenrestaurants, koopt een plezierboot en beoefent sporten zoals golf; de middenklassen wonen een musical bij, bezoeken af en toe eens een brasserie, boeken al eens een vliegtuigreis en tennissen; de lagere klassen kijken tv, eten ten hoogste eens bij de McDonald's, hebben geen geld voor iets wat niet levensnoodzakelijk is (behalve natuurlijk de noodzakelijk gemaakte smartphone) en voetballen misschien bij de wijkclub. Er is duidelijk een grote ongelijkheid op vlak van vrijetijdsbesteding tussen personen van verschillende socio-economische klassen. Net als de andere ongelijkheden moet dit bestreden worden. Er gebeurt echter zeer weinig.

De weg naar gelijkvrijheid

Hier en daar wordt wel eens een initiatief genomen om mensen met weinig of geen kapitaal toegang te geven tot een minimum aan vrijetijdsbesteding, hetzij door de overheid, hetzij door ngo's en liefdadigheidsinstellingen, soms ook door vrijetijdsverenigingen zoals hobbyclubs of sportclubs. Aan de UGent doet prof. Pascal Delheye onderzoek naar dergelijk sociaal-sportief werk. Net zoals bij de andere vermelde ongelijkheden hebben dergelijke initiatieven zin in zover ze concrete individuen ten goede komen, maar toch is vooral kritiek nodig. De initiatieven zijn meestal kleinschalig en er zijn er in elk geval veel te weinig van. Vele initiatieven zijn bovendien afhankelijk van donaties of subsidies, die meestal plots kunnen opgeschort worden. Zo voert prof. Delheye zijn onderzoek uit als leerstoelhouder van de *leerstoel Frans Verheke*, een professoraat gefinancierd door een private schenker. Deze financieringsbron is niet structureel en kan plots stoppen. Dat is ook zo met sociaal-sportief werk zelf: het biedt geen structurele oplossing.

Sommigen wijzen erop dat door de algemene welvaartsstijging van de laatste decennia de overgrote meerderheid toch wel een minimum aan vrijetijdsactiviteiten kan beleven. Het biedt geen uitweg.

Ten eerste moet gewezen worden op de onhoudbare prijs van deze "oplossing": de welvaartsstijging wordt betaald met een hele reeks milieuverstoringen en is dus, indien niet rampzalig, dan zeker niet duurzaam. Een privé pleziervaartui, maar ook vakanties per vliegtuig moeten dringend geschrapt worden. Operavoorstellingen daarentegen hebben wel nog een plaatst, op voorwaarde dat de toegangsprijs voor iedereen haalbaar is en dat iedereen voldoende opleiding (cultureel kapitaal) wordt aangeboden om deze "rijke" kunstvorm te leren appreciëren.

Ten tweede getuigt de "oplossing" van welvaartsstijging van een bijzondere, rechtse kijk op de samenleving (verdedigd door o.a. Steven Pinker en Maarten Boudry), die stelt dat niet de ongelijkheid een probleem is, maar enkel de (extreme) armoede. Als niemand nog arm is, zou het meerel gezien irrelevant zijn dat er grote materiële ongelijkheid is, of deze zelfs nog vergroot. Deze visie miskent dat armoede steeds een relatief begrip is. Je kan geld verkrijgen en toch arm blijven, vergeleken met anderen die evenveel of meer verkrijgen. Deze visie gaat verder voorbij aan het feit dat de rijkdom van de rijken meestal verdiend is op de kap van de armen (de socialistische analyse waarnaar reeds verwezen werd op p. 24 en 49). Vooral wordt miskend dat

mensen niet alleen materiële strevingen hebben, maar ook sociale erkenning willen. Mensen zijn groepswezens en vergelijken zich met elkaar, mensen willen een waarde hebben en voelen aan dat wie minder heeft, waarde wordt ontzegd (geminacht wordt) door zij die meer hebben. Om dat laatste is het de rijken meestal ook te doen: zich verheven voelen boven de anderen.

Vele vrijetijdactiviteiten worden uitgeoefend om te tonen dat men meer geld heeft dan anderen. Vrijtijdsactiviteiten zijn in onze cultuur evengoed als materiële zaken (bv. de klederen die men draagt, het huis waarin men woont) statusgoederen: ze dienen om zich te onderscheiden van wie lager staat op de maatschappelijke ladder. Nodig zijn niet allerlei beleidsmaatregelen om toegang tot bepaalde vrijetijdsactiviteiten te vergemakkelijken, nodig is het systeem van rangschikking (hiërarchie) op te heffen.

Voldoende mensen moeten in verzet komen tegen de heersende waarden, moeten anders gaan denken en handelen. Om dat te bereiken is het nodig de ideologie aan te duiden die het heersende denken en handelen in stand houdt, en de middelen waarvan die ideologie zich bedient. Tot die middelen behoren vele vrijetijdsactiviteiten.

Hierboven werd reeds gewezen op de ideologische functie van vrijetijdsactiviteiten: als brood en spelen moeten ze verhinderen dat mensen zich serieus gaan bezig houden met de maatschappelijke ordening (zie p. 34). Het gaat echter dieper: ook de inhoud van vele vrijetijdsactiviteiten is ideologisch, d.w.z. is bedoeld om het bestaande systeem van ongelijkheid (en van groei) te verdedigen. Dit betreft de inhoud van vele kunstwerken, maar ook de idee (de essentie) van competitief spel, waaronder sport. Een fundamentele kritiek op competitief spel en sport is nodig.

3.2. Gelijkvrijheid en competitief spelen

Bij een competitief spel is de competitie geen middel om een extern doel te bereiken (bv. voedsel, sekspartners, kennis, zekerheid verwerven), maar het doel zelf: men wil de andere verslaan om die te verslaan. Bij competitie bij arbeid mag men enerzijds in principe alle middelen gebruiken om het doel te bereiken, maar anderzijds laat men de strijd ook meestal vallen als men het beoogde externe doel op een andere wijze kan bereiken. Bij competitief spel daarentegen kan men (zolang het spel duurt) enerzijds de strijd niet stoppen, want het is de essentie van de activiteit, maar mag anderzijds de competitie niet zomaar zijn gang gaan, maar is strikt beperkt door de spelregels. Dat leidt tot een interne spanning en brengt problemen mee.

3.2.1. Interne problemen van competitief spel & sport

Fair play onder druk

Men wil overwinnen om te tonen dat men de beste (fortuinlijkste, slimste, snelste, krachtigste, behendigste, ...) is en juist daarom moet men zich aan de spelregels houden. Dat is de beroemde fair play, maar om te winnen is het beter zich, indien onopgemerkt, af en toe niet aan de regels te houden. De mate waarin je je aan de regels moet houden, verschilt overigens van spel tot spel. Eenzelfde soort overtreding wordt in de ene sport streng gestraft, in de andere getolereerd.

Er is een ruimere definitie van fair play: niet enkel het volgen van de regels (niet vals spelen), maar ook niet profiteren van tegenslag van je tegenstander. Je demarreert als wielrenner niet als je rivaal net platte band heeft. Doe je dat toch en win je de koers, dan heb je niet gewonnen omdat je de beste bent, maar omdat je geluk hebt gehad (het ongeluk van de rivaal). Dat is niet voldoende: geluk hebben kan iedereen en is geen kunst, het komt erop aan om te winnen omdat jij de beste bent. Maar natuurlijk als je op dat moment niet demarreert, loop je het risico te verliezen. Is het niet beter toch te demarrereren en te winnen, want dan kan je nog altijd beweren dat je hoe dan ook gewonnen zou hebben, omdat je nu eenmaal de beste bent.

Fair play is tenslotte ook de strijd aangaan met iemand van hetzelfde niveau als jij, die min of meer gelijke kansen heeft. Als de verschillen te groot zijn, staat de uitslag op voorhand vast en is het geen verdienste om te winnen, en is het ook niet spannend voor de toeschouwers. In de meeste sporten worden daarom categorieën ingevoerd. Een vrouw tennist niet tegen een man, een lichtgewicht bokst niet tegen een zwaargewicht. Hoe de gelijkheid van kansen bepaald wordt, verschilt van sport tot sport. Consequentie is soms ver zoek. Bij judo speelt het gewicht een rol, bij basket wordt naar de even bepalende lichaamslengte niet gekeken.

Ten slotte kan fairness ook binnen één team gedefinieerd worden: fair is dat elk lid voldoende kans krijgt om mee te spelen, om opgesteld te worden en betrokken te worden bij het spel. Opnieuw: deze fairness vermindert vaak de kansen om te winnen.

Hoe meer sport verbonden wordt met commerciële belangen (m.a.w. hoe meer sport ernst en arbeid wordt), hoe meer fair play onder druk komt. Vele hedendaagse sporten kennen talrijke wanpraktijken, gaande van kindermisbruik over financieel gesjoemel tot overmatig geweld op (en rond) het sportterrein – fair spelen is anders. De meeste sport(st)ers, en zeker hun entourage, zijn al lang niet meer “sportief”.

Jammeren dat de fair play verloren gaat, maar geen afstand nemen van de commercialisering, is echter hypocriet. Dat geldt onder meer bij de discussie rond doping.

Doping toelaten?

Vele sportfilosofen pleiten voor het vrij laten van prestatie verhogende stoffen en methoden.

Alleen al het feit dat de strijd tegen doping nooit gewonnen kan of zal worden, en ondertussen zeer veel financiële middelen opslokt, is al een voldoende reden. Voor elk product dat op de dopinglijst belandt, verschijnt wel een nieuw product dat gedurende ruime tijd legaal kan gebruikt worden omdat het nog niet op de lijst staat. Eens op de lijst, wordt het gebruik zelden vastgesteld. Lance Armstrong slaagde erin om 7 jaar op rij (1999-2005) de Ronde van Frankrijk te winnen. Pas in 2012 werden al deze zeges geschrapt wegens dopinggebruik (er werd voor geen enkele van deze 7 edities een nieuwe winnaar aangeduid, omdat de anderen even verdacht zijn).

Sommigen die de praktische onhaalbaarheid wel beseffen of zelfs toegeven, willen de strijd tegen doping toch voortzetten om principiële redenen. Hun argumenten overtuigen echter niet.

Dopingmiddelen zouden verboden moeten worden omdat ze grote risico's inhouden, financiële risico's en vooral gezondheidsrisico's. De sport(st)ers moeten beschermd worden tegen zichzelf en tegen de druk van hun omgeving die hen aanspoort om te gebruiken. Dit argument wordt ook gebruikt in de discussie rond de legalisering van nu verboden “recreatieve” genotsmiddelen (“drugs”, zoals cannabis, xtc, cocaïne, ...).

Is het echter de taak van de overheid om de vrijheid van iedereen op te heffen omdat een beperkte groep niet kan omgaan met die vrijheid en slachtoffer wordt van de risico's? Vele personen die in een orkest spelen, nemen bètablokkers om hun spel te verbeteren. Waarom is dat niet verboden, terwijl die middelen wel voor sportlui als doping verboden zijn? Kunnen sportlui minder de verantwoordelijkheid aan om op een niet-schadelijke manier om te gaan met prestatie verhogende middelen? De risico's bestaan overigens of worden in elk geval groter juist omdat het gebruik van de middelen verboden is. Legalisatie doet de prijs dalen (en dus de eventuele criminele daden die personen stellen om aan voldoende geld ervoor te komen) en maakt controle mogelijk op de kwaliteit van de producten en op een verantwoord gebruik.

Sommigen stellen dat er voor sport een bijkomende reden geldt om doping te verbieden.

Als doping wordt toegelaten, wint niet de intrinsiek beste sport(st)er, maar het dopingmiddel, een externe factor. De gebruikende sport(st)er bedriegt zowel diens tegenstanders als de toeschouwers, die kwaliteiten van de winna(ar)(es) willen bewonderen, niet de inventiviteit van een of andere geleerde die een nieuw middel ontdekt of uitvindt. Twee antwoorden zijn mogelijk.

Ten eerste, als doping toegelaten is, kan iedereen er gebruik van maken (zoals nu vaak al gebeurt – denk aan de Ronde van Frankrijk ten tijde van Armstrong) en is het toch weer de intrinsiek beste sport(st)er die zal winnen (waarschijnlijk was Armstrong hoe dan ook de sterkste wielrenner toen). Men zal antwoorden dat het toch niet hetzelfde is, en dat dan ook prestaties uit verschillende periodes niet met elkaar kunnen vergeleken worden. Dat is echter nu al het geval.

Immers, ten tweede, er spelen ook een hele boel externe factoren mee die niet verboden zijn en de uitslag “vervalsen”, zoals de coaching door trainers (denk bv. aan de groei van de technische staf bij voetbalclubs, of aan de steeds duurdere stages van wielrenners), de assistentie door sportdokters (booming business), technische innovaties (Francesco Moser verbeterde in 1984 het werelduurrecord van Eddy Merckx uit 1972, maar waarschijnlijk enkel omdat zijn fiets veel aerodynamischer was), of het feit dat de ene sport(st)er meer en betere ploegmaten heeft dan de andere, omdat de ene sponsor meer geld heeft dan de andere. In feite is er geen verschil tussen al deze toegelaten externe factoren en het nu verboden gebruik van doping. Wie doping verbiedt, zou al de andere externe factoren ook moeten verbieden. Misschien is dat zelfs te verkiezen, maar dan zou zich de vraag naar de haalbaarheid (het probleem van de inefficiëntie van controle) nog veel scherper stellen.

Jan Tamboer en Johan Steenberghe stellen in hun boek *Sportfilosofie* (gepubliceerd in 2000) niet alleen dat vele sportfilosofen menen dat *het dopingverbod in rationeel opzicht op wankelende pijlers steunt*, maar voegen eraan toe dat volgens hen *het verzet tegen dopinggebruik zijn langste tijd heeft gehad*. Ze maken een vergelijking met de regel dat enkel amateurs aan de Olympische Spelen mochten deelnemen, een regel die ondertussen is afgeschaft. *De ideologie van een schone sportpraktijk zal uiteindelijk niet bestand blijken tegen een toenemende druk van twee kanten: enerzijds de vanzelfsprekende acceptatie van farmacologische middelen elders in de samenleving, anderzijds het te verwachten aantal schadeclaims van professionele sporters die door schorsing in de uitoefening van hun beroep gehinderd worden.*

Voorlopig houdt het dopingverbod stand. Waarom is ook voor sportfilosofen niet echt duidelijk.

Doping toelaten betekent niet dat men doping moet gaan promoten. Er zijn nu eenmaal grote risico's aan verbonden, en sport met doping levert wel betere prestaties, maar niet boeiendere

wedstrijden. Doping moet zo veel als mogelijk vermeden worden, maar zonder het te verbieden. Een onmogelijke zaak? In principe niet, als men bereid is de zaak om te draaien: het probleem ligt niet bij doping, maar bij het allesoverheersende competitieve karakter van sport. Nog fundamenteeler: is sport als competitief spel op zich wel nastrevenswaardig?

De vraag klinkt radicaal, maar wordt niet enkel opgeroepen door het probleem van doping, maar nog veel meer door een kritische blik op de geschiedenis van de sport en, fundamenteeler, door een analyse van sport als maatschappelijk verschijnsel in onze civilisatie.

3.2.2. Sport en maatschappelijk geweld

Sport: een geschiedenis van gewelddadig wij-zij-denken

Sport is oorlog, wordt vaak gezegd. Het gaat om meer dan een metafoor. Er is wel degelijk een reëel verband tussen sport en “echte” oorlog, of ruimer tussen sport en een wij-zij-denken dat een strikt onderscheid maakt tussen *wij*, de eigen groep, en *zij*, de buitenstaanders, die wij moeten overheersen, indien nodig met geweld.

Sport en fysiek geweld tegen de tegenpartij zijn historisch gezien met elkaar verbonden. Als er al uitzonderingen zijn, zoals bij snelheidswedstrijden, dan lijken die vooral de algemene regel te bevestigen. Alvast Midas Dekkers vindt er geen doekjes om: *De gelijkenis tussen een voetbalwedstrijd en een oorlog is meer dan oppervlakkig. Sport is uit oorlog geboren.*

Bij de oude Grieken zijn sportwedstrijden duidelijk verbonden met de oorlogsvoering. De vroegst beschreven sportwedstrijden zijn de lijkspele bij de verbranding van de Griekse held Patroclus, gesneuveld in de oorlog tegen Troje (zie Homerus, *Ilias*, boek 23). Het zijn herdenkingsplechtigheden voor een gevallen strijder en eren kracht en behendigheid als onmisbare kwaliteiten van wie oorlog voert. De vijf klassieke disciplines beoefend op de Olympische en andere Panhelleense Spelen waren boksen, worstelen, wagenrennen, speerwerpen en hardlopen, allemaal oorlogsactiviteiten. Sport is training van de jonge burgers tot soldaten. De grote Atheense wetgever Solon (rond 600 vóór onze tijdrekening) stelt het uitdrukkelijk: *als je ooit te weten wil komen wat de beste manier is om een staat te organiseren en om goede burgers te kweken, dan zul je deze sporttraining en de rivaliteit die we daarin tentoonspreiden, goedkeuren. We onderwerpen de jeugd aan deze trainingen en beulen hen af, niet zozeer voor de wedstrijdsport, om de eerste prijs te behalen, want maar een enkeling heeft hier de capaciteiten voor, nee, we willen een veel groter goed bereiken, zowel voor de hele gemeenschap als voor henzelf. Al die training geven we voor één belangrijke strijd, de oorlog, en we denken dat mensen die zo getraind zijn, veel betere soldaten worden* (Lucianus, *Anarchsis*, 14, 15 / 24-27).

De middeleeuwse sport bij uitstek, het steekspel, is oorlogje spelen tussen twee echte veldslagen door. Vele ridders lieten het leven tijdens deze wedstrijden. Dezelfde spirit begeestert de moderne sportbeoefening.

Turnen werd voor het eerst beoefend in Pruisen in 1806, nadat Napoleon Pruisen had verslagen in Jena. Initiatiefnemer Friedrich Jahn (1778-1852) formuleert het doel zeer duidelijk: *pas wanneer alle weerbare mannen door lichaams oefening wapenklaar, door wapenoefeningen strijdbaar en door vaderlandsliefde krijgszuchtig zijn, mag een volk zich weerbaar noemen.*

De moderne competitiesporten ontstonden in hoofdzaak in de 19^e eeuw in Engeland, aan de kostscholen (zoals die van Rugby en Badminton, die hun naam aan een sport gaven) waar de elite werd opgeleid om het grote Britse Rijk te besturen en verder uit te breiden door koloniale verovering en oorlogsvoering. De karaktervorming tot geharde mannen, onder meer door de hiërarchische verhoudingen tussen de leerlingen onderling (met veel pestgedrag en ook seksueel misbruik) werd verder gezet op het sportveld. De introductie achteraf van deze sporten in de landen van het Gemene Best door de koloniale overheid en in de andere Europese mogendheden door Britse inwijkelingen droeg bij aan de versterking van het imperialisme en de Britse wereldhegemonie.

In de 19^e eeuw wordt de oorlogsvoering ondersteund door een nationalistische ideologie: mannen moeten bereid zijn te sneuvelen om de eigen natie te doen zegevieren. Dit nationalisme vervangt de vroegere religieuze zingeving: men gelooft niet meer in de onsterfelijkheid van de individuele ziel, maar, zoals de Duitse filosoof Fichte (1762-1814) stelt, *de hoop op het eeuwig bestaan van zijn volk en de bijzonderheid van dat volk zonder menging met of verderf door vreemde elementen is het enige middel van de edele mens om de korte tijd van zijn bestaan op aarde uit te breiden tot een eeuwigdurend bestaan op aarde* (8e van zijn *Toespraken tot de Duitse natie*, 1808). Sport is één van de bindmiddelen om het nationalistisch gevoel in stand te houden. Er kwam een uniformisering van de regels over alle regio's, en later over alle landen, met de oprichting van nationale en later internationale sportfederaties. Als de naties niet vechten in het echt (denk aan de "interland" Frankrijk-Duitsland in 1870-1872, 1914-1918 en 1940-1945), houden ze het vuur warm met sportwedstrijden. Het olympisch vuur bewerkstelligt geen vrede, maar rivaliteit tussen landen, zoals stichter de Coubertin (1863-1937) ook duidelijk maakt in een

Opgaan in de massa

bijeenkomst van de nazipartij in Neurenberg

turnoefeningen op een nazi-bijeenkomst

muziekfestival: foto in Dossinkazerne
(museum over jodenuitroeiing)

publiek bij een voetbalmatch

radiotoespraak tot het Duitse volk in 1935: *Het eerste en wezenlijkste kenmerk van zowel het oude als het moderne olympisme is het om een religie te zijn. Door middel van lichamelijke oefening vormde de deelnemer aan een wedstrijd in de oudheid zijn lichaam en eerde daarmee de goden; de deelnemer van de nieuwe tijd, die hetzelfde doet, verheft daarmee zijn vaderland, zijn ras en zijn vlag.* Dit soort denken vindt zijn "hoogtepunt" in de fascistische visie, zoals verwoord door Hitler in zijn boek *Mijn strijd* (*Mein Kampf*, 1924): *de volksstaat is er niet om een kolonie vreedzame estheten en lichamelijk gedegenereerden op te kweken. Niet in eerbare burgermannetjes of de oude deugdzame oude vrijster ziet hij zijn ideale mens, maar in de fiere belichaming van mannelijke kracht en in vrouwen die weerbare mannen ter wereld brengen.* Het staat in schril contrast met de oorspronkelijke visie van de socialisten.

In Rusland was sportbeoefening begin 1900 elitair en werd als een kapitalistisch product verworpen door de marxistisch-leninistische partij. Na de revolutie van 1917 nam Rusland niet meer deel aan de Olympische spelen. Pas in de jaren 1930 besteedde het Sovjetregime terug aandacht aan de sport en ontwikkelde een systeem om professionele topsport(st)ers op te leiden. Doel was internationaal uit te blinken en zo de superioriteit van het communistische systeem aan te tonen. Vanaf 1952 namen de landen van het Sovjetblok terug deel aan de Olympische spelen.

In communistisch China kwam er in 1952 een ministerie van sport. Vooral tijdens de Culturele revolutie (1966-1976) werd sport afgewezen omdat het afleidde van de hogere maatschappelijke doelen en omdat triomferen niet strookte met het gelijkheidsideaal. Toen sport weer mocht, was de slogan *Vriendschap eerst, competitie pas op de tweede plaats*. Vlug ging ook China over tot een prestatiegericht sportbeleid om internationaal uit te blinken. Vanaf 1984 nam China deel aan de Olympische spelen.

De band tussen nationalisme (of patriotisme) en sport is nog steeds aanwezig. Tijdens de Ronde van Vlaanderen zie je meer Vlaamse Leeuwen dan wielrenners. De Belgische vaderlandsliefde overleeft bij gratie van de Rode Duivels (voetbal), ondertussen geruggesteund door de Red Lions (hockey) en Belgian Cats (vrouwenbasket). En in de binnenlandse voetbalcompetitie is het nationalistisch, racistisch discours "weg met de vreemdelingen" regelmatig te horen in de spreekkoren van de supporters. Ook de band tussen sport en fysiek geweld buiten het sportveld is niet verdwenen. Veldslagen tussen hooligans vinden nog steeds plaats. Een voetbalinterland vraagt om massale politiebegeleiding om rellen te voorkomen.

De geschiedenis van de sport lijkt een intrinsiek verband tussen sport en (nationalistisch) geweld te bevestigen. Maar misschien is dat sportgeweld nog zo slecht niet, opperen de paar sportliefhebbers en sportliefhebsters die weet hebben van de theorie van Norbert Elias.

Sport en het civilisatieproces beschreven door Norbert Elias

Het civilisatieproces in het moderne westen

Het Civilisatieproces, gepubliceerd in 1939 door Norbert Elias (1897-1990), is één van de belangrijkste historisch-sociologische werken uit de 20e eeuw. De theorie verdient een uitgebreide weergave.

In de moderne tijd, sinds ongeveer 1500 (cfr. Erasmus' boekje over de *Opvoeding van een christelijke vorst* uit 1516, het jaar waarin ook Thomas More's *Utopia* verschijnt), ontwikkelt zich een civilisatieproces: er komt meer discipline, de mensen leren zich in te houden wat betreft ge-

dragswijzen, op vlak van eten en drinken (ontstaan tafelmanieren, gebruik eetgerei), speeksel en neussnot verwijderen (niet meer spuwen, een zakdoek gebruiken), vrijen (steeds minder met anderen erbij, nadruk op huwelijk en voortplanting), zich ontlasten (steeds minder in het openbaar), praten (beschaafd taalgebruik), met elkaar omgaan (beleefdheidsregels), uiten van emoties en reageren op situaties (vooraf nadenken). De nieuwe, “beschaafde” manieren worden eerst toegepast door de hoogste elite, de adellijke kringen rond het hof, die veel van hun economische macht verloren zijn ten voordele van de kapitalistische burgerij en die zich daarom willen onderscheiden van (en zich zo verheven voelen boven) die burgerij op symbolisch vlak, door hun hoofse levensstijl en gedragswijzen. Al vlug neemt de burgerij echter die levensstijl en gedragswijzen over, waarop de hofkringen weer een stapje verder gaan en nog verfijndere manieren gaan toepassen om het klassenverschil weer te herstellen. Zo ontstaat een dynamiek waarbij steeds verfijndere manieren in de mode komen. Ten slotte sijpelt dit spel door naar de onderste rangen in de samenleving. De laagste klassen (landbouwers en ambachtslui) behouden hun “boerse” manieren het langst, maar worden uiteindelijk toch opgenomen in dit civilisatieproces.

Het belangrijkste onderdeel van het civilisatieproces is de toenemende discipline op vlak van het gebruik van geweld: men houdt meer en meer de eigen agressie in bedwang. Dat is nodig omdat de samenleving complexer wordt, met steeds meer sociale vervlechtingen. Er komen meer mensen, de groepen worden groter, er komt differentiatie van functies en arbeidsverdeling. Dat alles brengt complexe verhoudingen teweeg, die maar in stand gehouden kunnen worden als er meer veiligheid en zekerheid komt. Men moet in zijn gedrag meer rekening houden met gevolgen verder in de toekomst, men moet minder impulsief en meer berekend te werk gaan.

De toename van sociale vervlechtingen gaat hand in hand met schaalvergroting. Er is enerzijds een politieke schaalvergroting: kleine entiteiten (steden met eigen wetgeving, graafschappen en dergelijke) gaan op in grote vorstendommen, wat in de 19^e eeuw leidt tot het ontstaan van grote natiestaten met een uitgebreid staatsapparaat. Er is anderzijds een economische schaalvergroting: de handel van economische goederen verloopt over steeds grotere afstanden.

Dit alles vraagt om een nieuw maatschappijtype: de bevolking verliest het recht om geweldsmiddelen (wapens) te gebruiken. Het gebruik van geweld wordt een monopolie van de overheid, vertegenwoordigd door de gewapende politie. Een persoon die onrecht aangedaan wordt, mag niet langer het recht in eigen handen nemen, maar moet een klacht neerleggen bij het gerecht, dat dan geweld kan gebruiken om de onrechtpleger aan te pakken. Dit overheidsmonopolie op het gebruik van geweld binnen grotere staatsstructuren zorgt voor pacificatie en zo voor voldoende veiligheid om handel over grotere afstanden mogelijk te maken.

Het hele proces vindt zijn uiteindelijke neerslag in een nieuw psychologisch gedragsmechanisme, een nieuw type persoonlijkheid: men houdt zich niet langer in als gevolg van de maatschappelijke dwang van buitenaf, omdat men anders gestraft kan worden, maar de gedragsregels worden verinnerlijkt en men houdt zich in door zelfdwang, omdat men anders gestraft wordt door het eigen geweten met een gevoel van schaamte tegenover de andere, meer verfijnde personen. Deze sociale evolutie, die eeuwen in beslag nam, herhaalt zich ondertussen versneld in de opvoeding van de individuen (door Freud beschreven als het oedipuscomplex, dat leidt tot het Uberich).

Er zijn dus meerdere evoluties die elkaar versterken en als voorwaarde hebben, maar wat nu de eigenlijke motor is (welk mechanisme de “echte” oorzaak is), valt moeilijk uit te maken in deze theorie. Wel ziet Elias het civilisatieproces als een autonome dynamiek, een evolutie die zich voltrekt los van de bewuste bedoelingen van de betrokken personen en groepen in de samenleving.

Volgens sommigen (o.a. Immanuel Wallerstein en Catharina Lis - Hugo Soly) heeft Elias te weinig oog voor het socio-economische aspect: de samenleving bestaat uit klassen en in hun strijd spelen hun bedoelingen wel degelijk een rol. Niet zozeer de relatie tussen meerdere fracties van de elite (hofadel, lagere adel, burgers) zou de hoofdrol gespeeld hebben bij het civilisatieproces, maar eerder de relatie tussen de economische elite (kapitalisten) en het proletariaat (werknemers). De gewone arbeiders moesten aangepast worden aan het nieuwe kapitalistisch systeem, waarbij ze niet meer verbonden zijn aan een vaste heer, maar zich “vrijwillig” in dienst stellen van een werkgever. Het gedrag van de werknemers moet gereguleerd worden in dienst van de “vrije” arbeidsmarkt. Alle arbeidsbekwamen moeten gedisciplineerd worden tot harde, nooit opgevendende arbeidskrachten, die het kapitalistische arbeidsethos van “nooit genoeg” overnemen (niet langer op zondag naar café, zodat men maandagochtend fris op het werk kan verschijnen), maar die bovendien het gezag van hun werkgever blijven aanvaarden, ook al eigent die laatste zich het grootste deel van hun arbeid toe. Ontstaat er toch sociaal verzet, dan wordt meestal het gemonopoliseerde staatsgeweld ingezet om het de kop in te drukken. Deze socio-economische analyse is ongetwijfeld een noodzakelijke aanvulling op de theorie van Elias, die wel haar waarde behoudt.

Er is een andere vraag te stellen: breidt het civilisatieproces zich nog verder uit, of juist niet?

Het civilisatieproces op zijn retour?

De politieke schaalvergroting lijkt gestopt. Landen vormen geen grotere eenheden meer, integendeel, nationalistische stromingen ijveren ervoor om landen weer op te splitsen (uiteenvallen USSR, afscheidingsbewegingen in Vlaanderen, Schotland, Catalonië, ...). De poging om een Europese Unie te maken heeft enig succes, maar betreft geen staatsvorming met uniforme wetgeving en een monopolie van het geweld voor een centraal orgaan. Een wereldstaat is nog verder weg. Landen willen het gebruik van geweld niet overdragen aan De Verenigde Naties. Sommigen achten zo’n wereldstaat onmogelijk, omdat er dan geen wij-zij-structuur meer zou zijn, terwijl een politieke gemeenschap een “zij” (een potentiële vijand) nodig zou hebben om intern tot eenheid te komen. De vraag is of groepsvorming niet kan zonder zo’n wij-zij-denken.

Wij-zij-denken hangt samen met een emotionele moraal (gereguleerd door het limbisch systeem van de hersenen, het zogenaamde zoogdierenbrein), waarbij moraliteit beperkt wordt tot leden van de eigen groep. Bij een rationele (hobbesiaanse) moraal (gereguleerd door de frontale kwabben, het verstand) daarentegen wordt moraliteit uitgebreid tot iedereen waarmee men in conflict kan komen, dus ook tot de leden van aanvankelijk vijandige groepen. Er is een tendens tot universalisering. Er is geen logische of antropologische reden dat dit proces niet uitgebreid kan worden tot alle mensen (de basisgedachte van de *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens*), tenzij de zwakte van de rede, die in principe echter te overwinnen is door structuren die verplichten te handelen volgens de rede, bijvoorbeeld een staat die beschikt over het monopolie van geweld. Hoe groter de groep (hoe meer dus de rede moet gebruikt worden), hoe moeilijker het proces allicht wordt, wat niet betekent dat het onmogelijk is. De voornaamste reden voor het stoppen van het civilisatieproces ligt elders, in de kapitalistische groei-ideologie.

De continue groei van materiële productie heeft geleid tot een extreme ongelijkheid die echter niet langer, zoals bij de eenmaking van de nationale staten, gemilderd kan worden door nog verdere groei om iedereen wat meer te geven (om de armen te compenseren): er zijn eenvoudigweg onvoldoende natuurlijke hulpbronnen en het ecologische aardsysteem heeft onvoldoende afvalverwerkingscapaciteit om de ongelijkheid terug te brengen naar die mate dat een pacificatie

binnen een wereldstaat mogelijk zou zijn. Het hoge consumptiepeil van een deel van de wereld (“wij”) is enkel mogelijk door zware onderdrukking en dus door gebruik van geweld tegen het andere deel (“zij”). Het militarisme wint aan aanhang, het aantal conflicten en oorlogen zal toenemen. Overigens biedt gewelddadige onderdrukking maar tijdelijk een oplossing: zelfs als het grootste deel van de wereldbevolking opnieuw tot extreme armoede gebracht wordt, dan nog is de consumptie van het rijke deel zo hoog dat het ecologisch aardesysteem dit niet aankan en de reeds begonnen instorting (cfr. klimaatverstoring, uitsterven soorten) zal versnellen.

Hoe dat ook zij, er is de vaststelling dat sinds de jaren 1950 de discipline binnen gepacificeerde groepen (de naties) lijkt te verzwakken.

Op vlak van seksualiteit werden veel beperkende regels opgeheven, zodanig dat men spreekt over een seksuele revolutie. Seks is niet langer gekoppeld aan een heteroseksuele, levenslange, monogame, voortplantingsgerichte relatie. Ook de sociale omgangsvormen (beleefdheidsregels, kledingregels) zijn in sterke mate minder strikt geworden. De vraag is of de vermindering van discipline op deze vlakken noodzakelijkerwijze moet samengaan met minder discipline wat betreft het gebruik van geweld. Op zich lijkt er geen logische noodzaak te zijn.

Een samenleving kan op het ene terrein (bv. seks, omgangsregels) veel vrijheid toelaten, maar op een ander terrein (bv. lichamelijke ontlasting, gebruik van geweld) veel beperkingen opleggen. Het individuele civilisatieproces (de opvoeding) moet dan bij de ontwikkeling van de zelfdwang de nodige differentiatie aanbrengen. De vraag is of dit niet leidt tot minder efficiëntie van de zelfdwang. Er blijft de mogelijkheid dat de discipline toch op alle vlakken achteruit gaat.

Recente uitingen van verminderde discipline zijn de toename van het aantal personen met adhd, de verminderde discipline in het onderwijs (meer leerlingen die zich minder aan de gedragsregels houden, maar ook meer leerlingen die niet de vereiste discipline zijn aangeleerd om bv. de dt-regels correct toe te passen) en de hele gsm-cultuur waarbij we alles (praten met mensen, informatie verwerven, ontvangen van materiële goederen) onmiddellijk willen krijgen, als een kind dat nog niet geleerd heeft diens behoeftenbevrediging uit te stellen (infantilisering). We moeten ondertussen spreken van decadentie: we willen geen grenzen meer aanvaarden, in die mate dat de levenswijze en de ondersteunende structuren in verval geraken en ondergang dreigt, of beter, reeds is ingezet. Een concreet voorbeeld: is de seksuele revolutie niet doorgeschoten? We willen op vlak van seksuele relaties alles uitproberen, waardoor stabiele relatievorming in gevaar komt (denk aan het toenemen van het aantal scheidingen, met alle ellende voor de partners en vooral voor de eventuele kinderen). Een ander voorbeeld: de enorme verspilling van de wegwerpmatenschap. Opnieuw moet gewezen worden op de nefaste rol van de groei-ideologie, die de consumenten infantiel en decadent moet maken, zodat ze steeds meer blijven consumeren, ook al hebben ze ondertussen genoeg (zie de bespreking van de economie als spel op p. 23).

Dit alles roept de vraag op of er ook niet minder discipline zal komen wat betreft het gebruik van geweld, en of dat misschien zelfs al niet het geval is. In dit verband moet de relatie tussen het civilisatieproces en sport nader bekeken worden.

Sport als mimetisch, gesublimeerd geweld

In het boek *Sport en spanning – de zoektocht naar sensatie in de vrije tijd* (1986) heeft Norbert Elias (samen met Eric Dunning) zijn civilisatietheorie toegepast op sportbeoefening.

Enerzijds komt er door het civilisatieproces ook binnen de vrijetijdsbeoefening en bij het

spelen en het houden van wedstrijden, een disciplinerende: het ermee gepaard gaande geweld wordt ingeperkt. Traditionele volkscultuur (narrenfeesten, carnaval, dansfeesten, volksspelen, dierengevechten) wordt vaak actief bestreden door de overheid. Bij wedstrijden komen er meer en meer regels, die geleidelijk aan binnen een groter gebied geünificeerd worden.

Anderzijds vraagt de algemene toenemende disciplinerende in de samenleving dat er een geciviliseerde uitlaatklep komt voor de stress als gevolg van het feit dat men sterke gevoelens van afkeer of woede niet meer zomaar kan uiten. Sport biedt een *imaginaire situatie die bedoeld is om een soort opwindende te wekken die een imitatie vormt van de opwindende die door situaties in het werkelijke leven wordt voortgebracht, maar zonder de risico's en gevaren van die*. Geleerd uitgedrukt, het gaat om *mimetische* activiteiten: de vrijetijdsactiviteit bootst het echte leven na. Elias vermeldt hierbij ook andere vrijetijdsactiviteiten, zoals *films, dansen, schilderijen, kaartspelen en opera's*. Maar niet in alle films, schilderijen of opera's komen opwindende situaties of geweld voor, en als dat toch nog het geval is, is dat soms kritisch bedoeld en wil de kunstenaar(er) een afkeer opwekken i.p.v. een *aangename opwindende*. Bij sport is de strijd en de ermee verbonden opwindende en eventuele geweld de kern van de activiteit en is er van een kritische bedoeling nooit sprake. Het gaat hier dus, naast kansspelen als kaartspelen, vooral over sport. *Sport kan een aangename opwindende teweegbrengen en kan bijdragen aan het verminderen en mogelijk het opheffen van stress*. Anders uitgedrukt, het imaginaire, mimetische geweld op het sportveld vormt een uitlaatklep voor onderdrukt geweld en voorkomt het geweld in het echte leven. Met freudiaanse termen uitgedrukt: de aandrang tot geweld wordt gesublimeerd in een activiteit die positief gewaardeerd wordt, het sportief willen overheersen.

Elias heeft zelf gewezen op een van de kernproblemen van vele sporten: *hoe twee tegenstrijdige functies met elkaar te verzoenen – enerzijds het op een plezierige wijze versoepelen van de beheersing van menselijke gevoelens en het teweegbrengen van een aangename opwindende, anderzijds er voor te zorgen dat de plezierige versoepeling van emotiebeheersing onder controle blijft*. Hij vermeldt zelf *hoe de lijn kan vervagen die spel en ernst, mimetische en echte strijd van elkaar scheidt*. Het mimetisch geweld dreigt steeds echt geweld te worden, denk aan supportersgeweld.

Er stellen zich twee fundamentele problemen met Elias' visie op sport als mimetisch geweld.

Is strijd en wedijver een natuurlijke drift?

Het eerste probleem is dat de theorie van het mimetisch, gesublimeerd geweld veronderstelt dat de mens een gewelddadige drift heeft die niet definitief onderdrukt kan worden, maar zich moet uiten. Klopt dit?

Vele mensen gebruiken geweld, maar dat is vooral als middel om bepaalde strevingen te realiseren. Dat alle (of in elk geval een aanzienlijk deel van de) mensen een drift naar geweld omwille van geweld zouden hebben, is niet bewezen. Gebruik van geweld wordt soms wel lustvol ervaren, maar gaat dan gepaard met een onderliggende emotie of streving, zoals het streven naar wraak, of het afreageren van een diepe frustratie, of het versterken van een wij-gevoel (bij het aanvallen van iemand uit de zij-groep). Verder is het zo dat wie voldoende macht bezit, een (sterke?) neiging kan voelen om geweld te gebruiken als een gemakkelijk middel tot realisatie van strevingen. Bepaalde culturen stimuleren deze neiging, zodat het kan lijken dat er een onuitroeibare drift tot geweld is. Andere culturen, zoals onze moderne geciviliseerde cultuur, proberen (maar niet altijd even consequent) deze neiging uit te schakelen. Rationeel gezien is dat te

verkiezen: geweld blijkt op langere termijn geen efficiënt middel om zijn strevingen te realiseren, omdat men zelf het slachtoffer van geweld dreigt te worden. Dat is de reeds meerdere keren hierboven aangehaalde basisgedachte van Thomas Hobbes.

Soortgelijke bedenkingen kunnen gemaakt worden m.b.t. de aanverwante neigingen om steeds meer macht te willen verwerven of om boven de anderen te willen staan (verwerven van status door bepaalde prestaties). Deze neigingen komen zeer veel voor en zitten ingebakken in allicht de meeste culturen, maar het is geen uitgemaakte zaak dat het gaat om basisstrevingen. Het zijn vooral middelen om anderen basisstrevingen te realiseren. Zo ziet Hobbes de *aanhoudende en rusteloze begeerte naar macht en nog meer macht* als een middel voor het *menselijk verlangen om niet slechts één keer, voor één ogenblik, te genieten, maar om voor altijd de wijze van zijn toekomstige verlangen te verzekeren* (Leviathan, hfst 11). De neiging naar status is een middel om sociale erkenning te krijgen binnen een hiërarchisch systeem. Die middelen zijn echter niet de beste. Steeds meer macht willen leidt tot een machtsstrijd, waardoor men de reeds verworven macht kan verliezen. De hiërarchische invulling van erkenning kan bijna nooit verworven worden, want zodra je iemand voorbijsteekt, zal die wat later allicht jou voorbijsteken. Het is een ratrace die nooit gewonnen kan worden (cfr. de paradox van Richard Easterling). Macht en status worden beter gelijk verdeeld (egalitair systeem). Maar zo een gelijke verdeling wordt niet toegepast in onze moderne geciviliseerde cultuur, als gevolg van het kapitalistisch systeem dat concurrentie centraal stelt. Dat concurrentiestreven weerspiegelt zich in de sportbeoefening en nog meer, de sportbeoefening versterkt het algemeen maatschappelijk concurrentiestreven. Daar ligt waarschijnlijk juist de voornaamste reden dat onze cultuur, zoals vele culturen, zoveel belang hecht aan sport.

Spel leert jongeren welke waarden een samenleving belangrijk acht en versterkt bij volwassenen het in de praktijk brengen ervan. De Duitse sportsocioloog Bero Rigauer (°1935) wees erop hoe *sport en arbeid dezelfde principes hebben: prestatiegerichtheid, specialisatie, bureaucratisering, meetbaarheid van de prestaties*. In het bijzonder beschouwt onze samenleving, zowel bij sport als bij arbeid, hiërarchie (ongelijkheid) als waardevol en ziet, indien nodig, geweld als middel om die in stand te houden. In dit verband kan men denken aan studentendopen (en, in mindere mate, maar principieel gelijksoortig, de dopen bij jeugdbewegingen). Het nieuwe lid wordt slecht toegelaten tot de vereniging als die bereid is om het verstand uit te schakelen bij het onvoorwaardelijk opvolgen van bevelen, om gewillig geweld te ondergaan, om zich volledig te laten verneren, om zich mensonwaardig te laten behandelen, om zich te laten ontmenselijken (bij elk doop moet de schacht op handen en voeten kruipen: hij of zij is een dier geworden). Zo bevestigt de schacht diens onvoorwaardelijke aanvaarding van de hiërarchische verhouding en van geweld als eventueel middel daartoe. Een doop is niet “maar een spel”, het is bittere ernst.

Dat is ook zo bij competitief spel: het wakkert strijd en wedijver aan als een sterke, maatschappelijk aangeleerde drift. Dit spreekt de theorie van het mimetisch geweld uiteraard tegen.

Mimetisch geweld versterkt geweld

Het tweede probleem van de theorie van het mimetisch, gesublimeerd geweld is dat deze theorie veronderstelt dat het geweld, of ruimer de wedijver op het sportveld, het geweld en de wedijver op andere maatschappelijke terreinen vermindert. Het geweld en de wedijver die naar boven komen bij het spel, zou niet meer gebruikt kunnen worden bij de ernstige activiteiten (arbeidsactiviteiten). Klopt dit?

Jaap Kruithof (zie kaderstuk p. 29-31) wijst erop hoe sport “reclame” maakt voor geweld: *Indrukwekkend in de moderne westerse levensstijl is de propaganda voor gewelddadigheid. De reclame voor agressie tegen een reëel of irreëel, oorspronkelijk of gesubstitueerd object – zie voor dat laatste sport – neemt ongekende proporties aan. Vooral de tv is een instrument dat gebruikt wordt om geweld te propageren. In de VS heeft in 1980 de gemiddelde Amerikaan van 18 jaar 30.000 moorden op het scherm gezien. Hebben die beelden invloed op de kijker? Tot 1965/1970 lieten de meeste westerse onderzoekers zich conditioneren door de opvattingen van degenen die aan de boodschap van geweld veel geld verdienen en daarom beweerden dat het allemaal geen kwaad kon of sterker nog, dat het voor de kijker zelfs nuttig was omdat hij zijn frustraties kon afreageren (de catharsistheorie). De jongste jaren is dat sprookje opgeblazen omdat tal van serieuze analyses hebben uitgewezen dat geweld op de buis wel degelijk stimulerings- en nabootsingseffecten kan hebben* (Arbeid en lust, §160).

Gegeven het belang van imitatie (nabootsing) bij het menselijk leren en handelen zou het zeer verwonderlijk zijn dat het veelvuldig emotioneel opgaan in geweld bij kunstbeleving of de beoefening van competitieve spelen (games, sport) geen invloed zou uitoefenen op de gevoelens en het gedrag buiten het veld. Een analyse van computergames kan hier veel verduidelijken.

Computergames, verlaagde agressiedrempel en toename van geweld

Psychologen, al dan niet *geconditioneerd door de opvattingen van degenen die aan de boodschap van geweld veel geld verdienen*, geraken het er niet over eens, maar het lijkt toch zeer aannemelijk dat het spelen van gewelddadige computergames (en het overgrote deel is zeer gewelddadig) leidt tot meer geweldpleging door de spelers. De meeste of toch vele daders van school shooting zijn fervente gamers. In Vlaanderen speelde Hans Van Themsche bij zijn moord op het tweejarige meisje Luna en haar Malinese oppas in 2006, *Grand Theft Auto* en *Hitman* na. Men antwoordt dat enkel labiele personen beïnvloed worden door games: als zovelen spelen en toch zo weinig personen geweld in de reële wereld uitoefenen, zou er geen verband kunnen zijn. Het valt sterk te betwijfelen.

Opvoeden is een individueel civilisatieproces: mensen leren om het geweld dat ons emotionele brein (limbisch hersenstelsel) vrije baan wil geven in bepaalde situaties, te beteugelen door het rationele hersendeel (frontale cortex). Er blijft wel steeds een interne agressiedrempel: de hoeveelheid agressie die niet langer door de rede kan onderdrukt worden, maar naar buiten komt. Afhankelijk van de genetische uitrusting en van de gekregen opvoeding verschilt die agressiedrempel van individu tot individu. De hypothese is dat het spelen van games bij elke speler de agressiedrempel verlaagt. Sommige personen met een voorheen al relatief lage agressiedrempel gaan nu al vlugger over tot geweld in de reële wereld, terwijl bij de meeste personen de verlaagde drempel nu nog voldoende hoog blijft, maar toch te laag zal blijken om geweld tegen te houden in toekomstige situaties, als nieuwe maatschappelijke problemen de neiging tot agressie zullen verhogen (bv. tekort aan wc-papier bij een lockdown, of fundamenteeler, aan levensmiddelen).

Een omgeving waar reeds nu meer reëel geweld te constateren valt, zijn de jeugdvoetbalvelden. *Voetbal Vlaanderen*, de federatie voor het Vlaamse amateur- en jeugdvoetbal, zag zich genoodzaakt speciale maatregelen te nemen voor het jeugdvoetbal. *Iedereen die de laatste tijd op of naast een voetbalveld kwam, weet dat er iets moet veranderen. Er is te veel fysieke of verbale agressie: tussen de spelers, van de ouders naar de spelers, van ouders of spelers naar de scheidsrechter. Dat er in 2022-2023 6.801 gevallen van agressie op en naast de voetbalterreinen*

vastgesteld werden, zegt genoeg, aldus woordvoerder Nand De Klerck (in krant *De Morgen* van 1 september 2023). Toen Kruithof zijn analyse maakte van *reclame voor agressie* (zie vorige paragraaf), in 1986, waren computergames nog vrijwel onbestaand (de eerste Nintendo Gameboy dateert uit 1989 en toonde het rode bloed nog op een zwart-wit-display). Er is geen twijfel dat hij nu, naast tv en sport, ook games zou vermelden.

In sport is het eventuele geweld reëel, maar wordt het betoegeld door de spelregels, in games is het geweld virtueel, maar wordt het aangemoedigd en is dan ook excessief. Het is niet duidelijk wat het gevaarlijkst is om de agressiedrempel te verlagen, maar dat doet er weinig toe. Sport en computer-games versterken elkaar. Beide soort spelen gaan moeilijk samen met een linkse visie.

Een linkse visie: bescheiden competitief spel en sport, onder vrienden

Competitief spel, en vooral sport, bevestigt de geweldsimpuls als iets positiefs en stimuleert zo het geweld buiten het spel. Het verband tussen sport en gewelddadig wij-zij-denken, vast te stellen in de geschiedenis (zie p. 54-56), is niet toevallig. Voeg daarbij het reeds hoger vermelde argument dat sport, net als andere spelen en kunstbeleving, gestimuleerd wordt als *brood en spelen*, als middel om de kritische geest van mensen te verdoven (zie p. 34-35) en de conclusie, hoe verregaand ook, is niet te vermijden: wie geweld zoveel mogelijk wil betoegelen, wie een rationele moraal stelt boven een gevoelsmoraal, wie hiërarchie afwijst en werkelijk wil opkomen voor gelijkvrijheid, moet competitief spel en sport negatief evalueren en ijveren voor afschaffing, of in elk geval voor forse vermindering.

Deze linkse visie, betrekkelijk populair in de jaren 1960-'70, is uit de mode, maar heeft nog niets van haar kracht verloren, alle kritiek ten spijt.

Christopher Lasch: overtuigt zijn antwoord op de linkse visie?

De Amerikaanse historicus Christopher Lasch (1932-1994) kreeg bekendheid in 1979 met zijn boek *Cultuur van het narcisme*, waarin hij kritiek uit op een links denken dat volgens hem ten onrechte bepaalde traditionele waarden heeft laten schieten, waarden die getuigen van gemeenschappelijkheid, in tegenstelling tot de narcistische ik-gerichtheid van de Amerikaanse cultuur.

In het hoofdstuk 5, *De degradatie van sport*, verdedigt Lasch spel als recreatieve bezigheid: *Van alle activiteiten door middel waarvan de mens zich probeert te bevrijden uit het dagelijkse leven, biedt het spel in veel opzichten de zuiverste vorm van ontsnapping. Net als seks, drugs en drank wist het spel de alledaagse werkelijkheid uit, maar dan niet door het bewustzijn te verdoven, maar door het tot nieuwe, intensievere concentratie te dwingen. Bovendien zijn er geen bijwerkingen, katers of emotionele complicaties.*

Lasch verwijst naar de linkse kritiek op sport: *Volgens Paul Hoch, Jack Scott, Dave Meggyesy en andere culturele radicalen is de sport een spiegelbeeld van de maatschappij die de jeugd de heersende waarden oplegt. De georganiseerde sport indoctrineert militarisme, autoritarisme, racisme en seksisme. Sport dient als opium van het volk en leidt de massa van haar eigenlijke problemen af naar een droomwereld van glorie en opwinding.*

Lasch verwerpt deze kritiek: *De reactionaire waarden die de sport zogenaamd in stand houdt, weerspiegelen niet meer de overheersende behoeften van het kapitalisme. Een consumptiemaat-*

schappij heeft geen behoefte aan de protestantse arbeidsethiek, maar ook niet aan de steun van een ideologie van racisme, mannelijkheid en krijgshaftigheid. Het angstig protest van de ware supporter die de sport benadert met een gepast gevoel van eerbied, maar merkt dat deze van binnen uit verpest wordt door de groeiende 'amusementsethiek', werpt meer licht op de ontwaarding van de sport dan de kritische opmerkingen van de linkerzijde, waar men de wedstrijdgeest wil afschaffen, de betekenis van sport als gezonde lichaamsbeweging wil benadrukken en sport in het algemeen als co-operatieve onderneming wil zien. Voor Lasch ligt de huidige crisis van de wedstrijdgeest in de sport bij de verdwijning van de conventies die vroeger de rivaliteit weliswaar verheerlijkten, maar tevens in toom hielden. Een sportman hoort te streven naar prestaties, maar niet ten koste van zich zelf of anderen. Laschs antwoord op de linkse kritiek overtuigt niet.

Heeft de overmatige consumptie werkelijk *arbeidsethiek, racisme, mannelijkheid en krijgshaftigheid* verminderd? Zijn deze zaken in elk geval ondertussen niet aan een beangstigende terugkeer begonnen? Wordt dat niet bewezen door het succes van proto-fascistische partijen? Bewijzen de vier decennia sinds het verschijnen van Laschs boek niet dat de neoliberale nadruk op *prestaties* sowieso leidt tot toename van *rivaliteit*, die *ten koste gaat van zichzelf én van anderen*?

Wat vooral verbazing wekt, is dat Lasch geen verband legt tussen sport en het narcisme van de prestatiecultuur, niet alleen van topverdieners en supporters die zich identificeren met hun topverdienende sportidolen, maar ook het narcisme van vele amateursport(st)ers. Eerder dan te getuigen van een drang naar gemeenschappelijkheid, is de hedendaagse sportbeoefening een uiting van narcisme en moet daarom als maatschappijbedreigend aan banden gelegd worden.

Men zal de oude, linkse rakkers antwoorden dat sport zoveel voordelen heeft, zoals gezond blijven, voelen dat je leeft, mensen ontmoeten, je ontspannen en vermaken. Dat alles kan echter even goed bereikt worden door niet-competitieve vrijetijdactiviteiten, al dan niet lichamelijk.

Men zal opmerken dat sport dient als bindmiddel in een sterk individualiserende cultuur, waar het traditionele verenigingsleven snel terrein verliest. Die verbinding, het vormen van een wij, houdt meestal echter ook een scheppen van afstand in, het afbakenen van een zij. De opmerking moet vooral een aansporing zijn om het traditionele, meestal minder consumentistisch gerichte, niet polariserende verenigingsleven nieuw leven in te blazen.

Men zal erop wijzen dat mensen, en zeker jongeren, zich toch met elkaar willen meten om erkenning te bekomen. Dat mag dan zo zijn in een hiërarchische cultuur, het is echter niet bewezen dat dat een wezenskenmerk is van de mens (zie p. 60-61). Egalitaire erkenning moet nagestreefd worden.

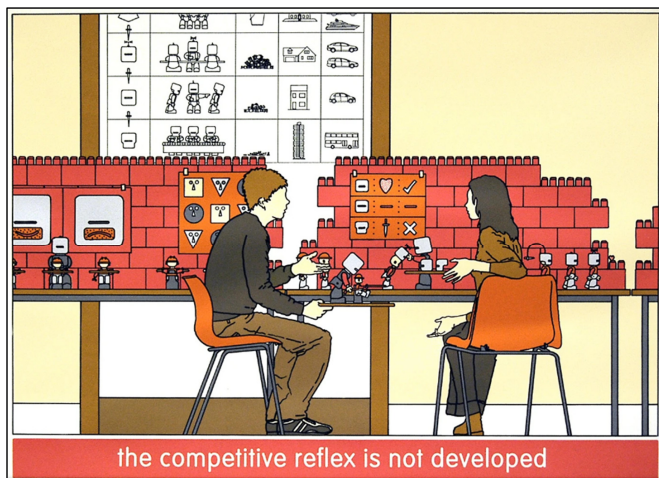
Men zal tenslotte vertellen dat toch ook niet-competitief ingestelde mensen grote vreugde kunnen vinden in sport. Men zal als één van de mogelijke verklaringen aanvoeren dat het competitieve element zorgt voor spanning en opwinding, en dat deze gevoelens het leven boeiender en aantrekkelijker maken, zeker in de vrije tijd en bij spel, waar de afloop van de wedstrijd geen ernstige gevolgen heeft. Dat laatste duidt de voorwaarde aan waaronder competitief spel misschien toch een – bescheiden – plaats kan innemen onder de vrijetijdactiviteiten: *Vriendschap eerst, competitie pas op de tweede plaats*, zoals Chinese socialisten zegden.

Competitief spel kan ten hoogste in zover het plaats heeft tussen vrienden, waarbij die de gelijkvrijheid van vrienden steeds boven het element van competitie stellen, Epicurus' opmerking in gedachte dat *van alle middelen tot volledig levensgeluk die de wijsheid ons verschaft, het ver-*

werven van vriendschap verreweg het belangrijkste is (authentieke stelling nr. 27). Iedereen mag meedoen, getalenteerd of niet. Bij teamsport moeten niet enkel de eigen teamleden, maar ook de leden van het andere team jouw vrienden zijn. Enkel dan is te verwachten dat de competitie en de eventueel opgewekte agressie of zelfs geweld beperkt zullen blijven tot de activiteit van het spel en niet langer zullen duren dan het spel. Eens het spel beëindigd, is het totaal onbelangrijk wie gewonnen heeft. Het onderscheid tussen winnaar en verliezer verdwijnt ogenblikkelijk na het spel (tenzij eventueel bij het nagenieten door de wedstrijd na te spelen in de herinnering). De winnaar krijgt geen voordelen toegekend (en kan dus niet hoogmoedig worden), de verliezer ondervindt geen nadelen (en mag zich niet vernederd voelen). Een goede prestatie kan genoeg geven, goede spelkwaliteiten kunnen bewonderd worden. Je hebt jouw best gedaan, je hebt je intensief voelen leven, je hebt knappe voorbeelden van techniek en spelinzicht kunnen zien of laten zien, maar dat alles heeft geen verdere gevolgen. Er zijn geen externe beloningen, er is enkel het intrinsieke spelplezier. De wederzijdse erkenning van de vrienden hangt niet af van de uitslag van de wedstrijd. Het is het soort “sport” dat je wel nog eens ziet bij schoolkinderen in de speeltijd.

Een dergelijke bescheiden vorm van competitief spel sluit uiteraard professionele sportbeoefening uit en hecht geen waarde aan topsport. Deze vorm van sport heeft al zeker geen enkele band met nationalisme als een ideologie die waardeverschillen tussen naties verdedigt. Ook tussen personen uit verschillende landen moet de gelijkvrijheid onder vrienden primeren boven allerlei ongelijkheden voortvloeiend uit competitief spel. Immers, zoals Epicurus’ volgeling Diogenes van Oinoanda (2^e eeuw) opmerkte: *de verdeeldheid van de aarde geeft elk volk een ander vaderland, maar de bewoonde wereld biedt alle mensen die tot vriendschap in staat zijn een gemeenschappelijk huis: de aarde*. Competitief spel tussen vrienden zal ook bijna steeds kleinschalig zijn en zo, in tegenstelling tot de huidige sportbeoefening en de bijhorende sportindustrie, ecologisch verantwoord zijn.

Eens deze ingesteldheid ingeburgerd zal zijn, valt te verwachten dat vele vrienden geen behoefte zullen hebben aan competitie, dat ze minder wedstrijden zullen houden en meer gewoon met elkaar zullen spelen zonder te letten op de prestatie (met de Engelse begrippen, geen *gaming*, wel *playing*). De spanning zal niet meer opgewekt worden door de vraag wie het snelst of het langst kan wandelen of fietsen, maar door de vraag wat de vrienden op hun wandeling zullen kunnen zien en de vraag of tijdens de fietstocht in het volgende dorp een café open zal zijn.

Chad McCail, 2008

Conclusie

Op het juiste moment spelen, bijna niet meer sporten

De situatie van de wereld, met desastreuze milieuproblemen en toenemende ongelijkheid die dreigen te leiden tot geweld en meer (burger)oorlogen, vereist om dringend anders te gaan leven. Onder meer de verhouding arbeid / vrije tijd moet herbekeken worden. Het “spel” van steeds meer te produceren moet stoppen: arbeid is in de eerste plaats een (vaak lastig) middel en wordt in onze cultuur misbruikt voor een milieuverwoestend consumentisme. Meer vrije tijd is een goede zaak, zonder de illusie te koesteren dat arbeid overbodig zal worden, integendeel. Arbeid zal voor het grootste stuk terug ambachtelijk moeten worden, daardoor wat lastiger, maar tegelijkertijd daardoor opnieuw deels spel, naast middel ook doel op zich om creatief te zijn en erkenning te krijgen als kundige vakman of vakvrouw. Als je dit verkondigt, ben je echter een roepende in de woestijn. Toch moet er dringend gehandeld worden.

Enerzijds moet je blijven proberen anderen te overtuigen, met woorden of met acties. Anderzijds moet je zelf, los van de anderen, anders gaan leven, om het voorbeeld te geven en om al een kleine bijdrage te leveren aan de grote verandering. Op vlak van arbeid is dat zeer moeilijk: het systeem wijst verandering af en laat bijna geen individuele vrijheid toe, tenzij voor wie zich buiten de samenleving stelt, een zeer hoge prijs. In de vrije tijd echter - het begrip drukt het zelf uit - is die vrijheid wel in grote mate aanwezig, toch als je weerstand kan bieden tegen de manipulatie van de heersende elite. In jouw vrije tijd kan je veel gemakkelijker anders gaan leven.

Enerzijds moet zowel ons beleven van kunst als ons spelen minder consumentistisch worden: minder speelgoed of elektronische apparaten kopen voor de kinderen, maar hen in een boom laten klimmen; dure en milieubelastende mega-activiteiten (concerten, sportwedstrijden, ...) inruilen voor kleinschalige initiatieven, die mensen met elkaar verbinden.

Anderzijds moeten we ons afzetten tegen de concurrentiedrift en de prestatiegerichtheid zo kenmerkend voor onze samenleving, indien mogelijk in de arbeidswereld, maar zeker, als leer-schoon en versterking daarvoor, in onze vrije tijd. Als dagelijks een helling op fietsen naar school of werk lastig blijft, is het wijs om beginnen te lopen om de conditie te verbeteren. Echt wijs is het om dat lopen te ervaren als niet-competitief spel en niet als prestatie (harder lopen dan jouw vorige tijd) of competitie (harder lopen dan anderen). Zo wordt lopen niet alleen voordelig voor jouw gezondheid, maar ook voor jouw mentaal welzijn: gewoon even aan niets hoeven te denken, even ontstressen - weg met de stress van de arbeid, zonder stress van sport in de plaats te stellen.

Sport is de vrijetijdsactiviteit die dringend haar (hoogmoedige) prominente plaats moet verliezen, omdat ze de hernieuwde opkomst bevordert van nationalisme en wij-zij-denken.

De stelling uit de brochure *Bescheiden wandelen* moet, na de hier gegeven analyse van spel en sport, extra beklemtoond worden: *Het ontwaken uit de wereld waarbij sport en spel overdreven aandacht krijgen, zal hard zijn. Al is een wedstrijd onder vrienden niet het grootste kwaad ter wereld, sportbeoefening moet dringend aan bescheidenheid winnen.*

Waar vriendschap heerst, wordt, wat gezamenlijk lichamelijk spel betreft, niet (of zeer zelden) gesport, maar wordt samen gewandeld of gedanst, als onderdeel van een andere levenswijze die ons doet ontwaken uit de ongeluk brengende wereld van consumentisme en competitieve prestatiedrift. Dan maken wij waar wat Epicurus schreef: *De vriendschap danst de wereld rond en roept ons allen op te ontwaken en onszelf gelukkig te prijzen* (Vaticaanse stelling nr. 52).

Dansen, muziek maken, drinken en vrijen: *Dorpskermis*, Pieter Bruegel, rond 1567

Wandelen: *Heuvel Jalais, Pontoise*, Camille Pissarro, 1867

De Koppenberg, Evert Debusschere, 2022

Roeselare voetbal, Roel Beernaert, 2021

Zomertaferree, Frédéric Bazille (1841-1870)